

Vho Angie Mutshekga vha Muhasho wa Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dzo ṅwalelwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanḓa nga Minista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Enver Surty.

Bugu dza u shumela dza Rainbow ndi tshipiḓa tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwiṋisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha giredi dza rathi dza u ranga. Sa tshiṅwe tsha zwithu zwihulwane zwa Pulanetshumisi (Action Plan) ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama ḽa Lushaka (Thirezhari).

Hezwi zwo ita uri Muhasho u kone u bveledza bugu idzi, dzi kha nyambo dzoṱhe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo ḽauri bugu idzi dzi ḓo thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe khathihi na u vha na vhuṱanzi uri vha khunyeledze kharikhuḽamu yoṱhe. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze nḓila vhadededzi kha mishumoitwa (nyito) nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo ḽi no bva ḽi mbiluni uri vhana vha ḓo ḓiphiṋa nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha ḓo ḓiphiṋa na vhana avha.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Rainbow WORKBOOKS

TSHIVENḒA HOME LANGUAGE
GRADE 6 – BOOK 1
TERMS 1 & 2
ISBN 978-1-920458-80-5
THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.

a b c d e
f g h i j
k l m n o p
q r s t u
v w x y z

ISBN 978-1-920458-80-5

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 6 Bugu I

Gireidi ya 6

Dzina:

Kiḽasi:

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI

Bugu I
Kotara 1 & 2

Afrika Tshipembe

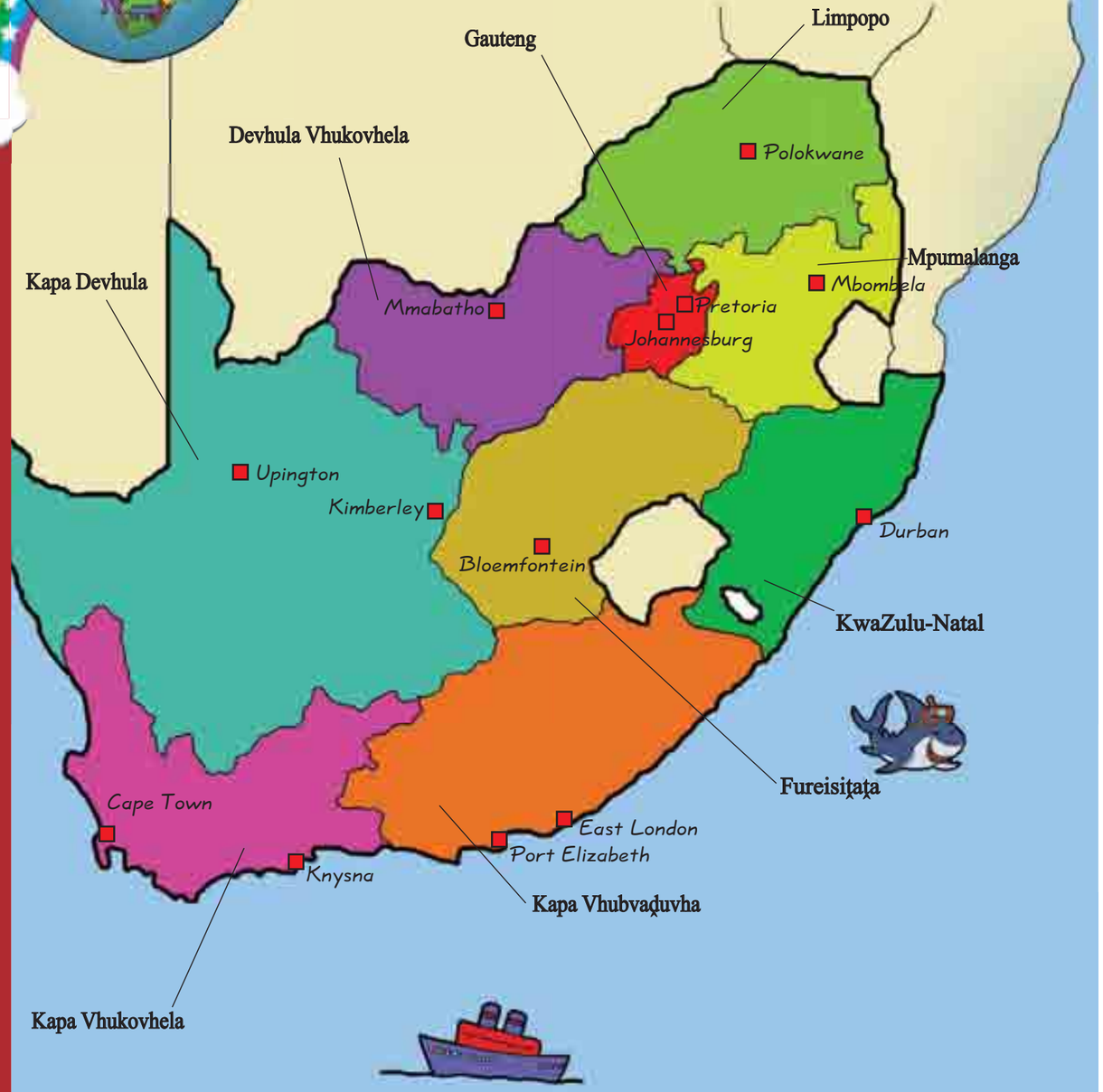

VHUḒIFHINDULELI HA VHASWA VHA AFRIKA TSHIPEMBE

Ndingano

Farani muthu muṅwe na muṅwe nga u linganana na u fana.
Ni songo ṱalula.

Tshirunzi tsha muthu

Ṱhonifhani muthu muṅwe na muṅwe.
Ni vhe na vhuhwavho na u vhavhalela.

Vhutshilo

Hulisani na u ṱhonifha vhabebi vhaṋu.
Funanani na u fulufhedzea muṱani wa haṋu. Vhutshilo hoṱhe ndi mpho.
Vhu ṱhonifheni.

Hayani

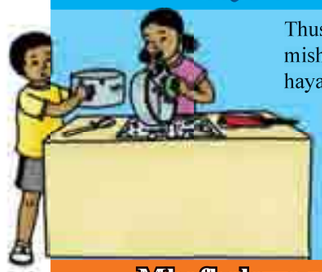

Thusani kha mishumo ya hayani.

Pfunzo

Jenani tshikolo, ni gude ni shumese.
Tevhedzani milayo ya tshikolo.

U shuma

Vhana vha songo kombetshedzwa u ṱoḓa mishumo.

Mbofholowo na tsireledzo

Ni songo vhaisa, u shengedza kana u shushedza vhaṅwe, nahone ni songo tenda vhaṅwe vha tshi zwi ita.
Tandululani phambano nga mulalo.

Ndaka

Ṱhonifhani ndaka ya vhaṅwe vhathu.
Ni songo tshinyadza ndaka nahone ni songo tswa.

Vhurereli, lutendo na mihumbulo

Ṱhonifhani lutendo na mihumbulo ya vhaṅwe vhathu.

Tsireledzo

Vhavhalelani ḽifhasi. Ni songo tambisa maḓi na muḓagasi.
Tsireledzani zwipuka na zwimela.
Kunakisani miḓi ya haṋu na zwitshavha zwa haṋu.

Vhudzulapo

Ivhani mudzulapo wa Afrika Tshipembe wa vhukuma na u fulufhedzea.
Tevhedzani milayo, ni vhe na vhuṱanzi uri na vhaṅwe vha ita ngauralo.

Mbofholowo ya u amba

Ni songo ṱuṱuwedza mazwifhi na vengo. Ivhanani na vhuṱanzi uri vhaṅwe vhathu vha songo nyadziwa kana u vhaiswa.

Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Pretoria
South Africa

© Department of Basic Education
Third edition 2013

ISBN 978-1-920458-80-5

The Department of Basic Education has made every effort to trace copyright holders but if any have been inadvertently overlooked, the Department will be pleased to make the necessary arrangements at the first opportunity.

This book may not be sold.

Gireidi ya 6

Rainbow WORKBOOKS

Luambo

lwa TSHIVEṄḌA

1 Mbuno na khumbulelwa

2 Ḽifhasi ḽashu ṋa ḽinnḓa

3 Vhathu na fhethu

4 Ḽifhasi ḽa zwipuka

TSHIVEṄḌA

Bugu ya 1

Bugu iyi ndi ya:

Datumu

- *Lushaka luṅwe na luṅwe lu na nganetshelo dzine lwa dzi funesa dzine lwa anetshela tshifhinga tshoṱhe.*
- *Nganetshelo idzi ndi ngano.*
- *Nganetshelo iyi ndi lungano lwa muvhuḓa we wa vha u na vhufhura nga maanḓa.*
- *Lavhelesani zwifanyiso zwi re kha siaṱari iḽi ni wane uri Sankambe (muvhuḓa) tshi ḓo ita zwifhio kha lungano ulu.*

1 Sankambe tshi tshi fhura Muzhou na Khovhe ya Vhimbi

Kha ri vhale

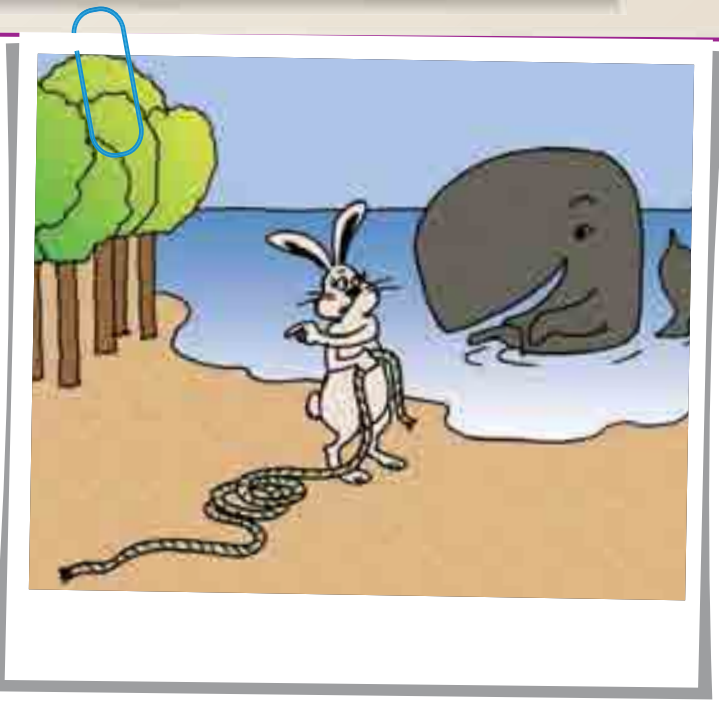

Ḽiṅwe ḓuvha Sankambe tsho vha tshi tshi khou tshimbila bitshini musi tshi tshi vhona Muzhou na Khovhe ya Vhimbi zwi tshi khou amba. Muzhou o vha o ima bitshini ngeno Vho Vhimbi vhe maḓini tsini na bitshi. Tsha ṱoḓou pfa zwine vha khou amba, zwino tsha shuvhama muṱavhani tsho pangula nḓevhe tshi tshi khou thetshelesa..

Vho Vhimbi vho vha vha tshi khou ri: "Iwe Muzhou, ndi iwe u re na maanḓa a no fhira a dziṅwe phuka ḽifhasini ḽoṱhe zwino nṋe ndi na maanḓa u fhira muṅwe na muṅwe a re Lwanzheni. Arali ra nga shuma roṱhe ri nga ita uri phukha dzoṱhe dzi ite zwine ra funa."

"Ee," ha amba Muzhou, "u khou amba zwone! Ndi muhumbulo wavhuḓi nga maanḓa hoyo. Ri tea u shuma roṱhe."

Sankambe tsha ambela mbiluni tsha ri, "Hezwo ndi nga si tende zwi tshi bvelela. A vha nga vuwi vho mmbusa nṋe. Ndi ḓo vha fhura." Tsha mbo ḓi takuwa asitshiḽaa! Tsha tshimbila, tsha tshimbila tshi tshi tsa na bitshi tsha jena ḓakani. Tsha wana thambo ndapfu yo khwaṱhaho. Tsha dovha tsha humela bitshini u amba na Vho Vhimbi.

"Ndi amba Vho Vhimbi," tsha ralo, "vhone vha phukha ya maanḓa nga maanḓa. Ndi nga vha humbelavho thuso?"

"Ee, hu nani," ha fhindula Vho Vhimbi, vha tshi pfa vho takala nga maanḓa uri Sankambe tshi khou humbela thuso khavho ngauri vha munna wa maanḓa. "Ndi nga u thusa nga mini iwe munna?"

"Ndi uri," hu amba Sankambe, "Ndi na kholomo yo phirimelaho thopheni, hangei murahu ḓakani. Vha nga nthusa u i kokodza?"

"Ee," ha fhindula Vho Vhimbi. "Ndi ḓo u thusa hu si na na khakhathi."

Maipfi maswa

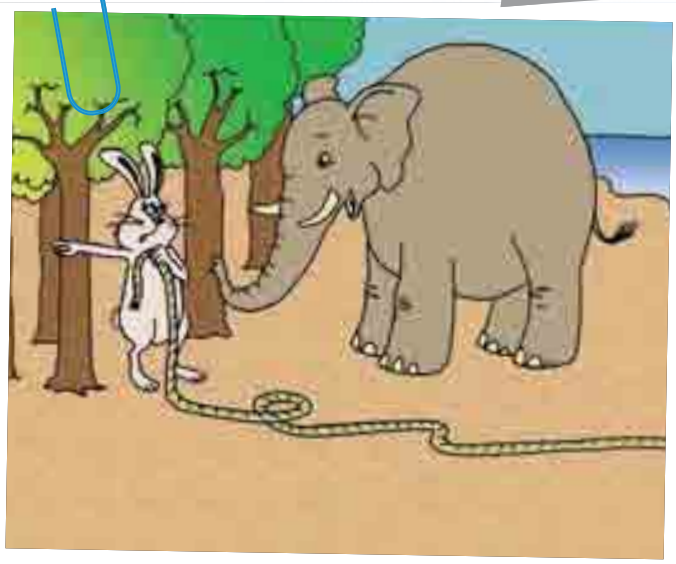

Zwinoha Sankambe tsha vhofha iḽa thambo ya u khwaṱha kha mutshila wa Vho Vhimbi. Tsha ri, "Ndi khou ya u vhofha kholomo nga hangeno. Vha lindele u swika ndi tshi lidza ngoma yanga vha kone u thoma u kokodza."

Sankambe tsha sia Vho Vhimbi tsini na bitshi tsha ṱuwa tsha yo ṱoḓa Muzhou.

"Vho Muzhou," tsha ralo, "vhone vha phukha ya maanḓa nga maanḓa. Ndi nga vha humbelevho thuso?"

"Ee, hu na'ni," ha fhindula Muzhou, a tshi pfa o takala nga maanḓa uri Sankambe tshi khou humbela thuso khae ngauri u munna wa maanḓa. "Ndi nga u thusa nga mini iwe munna?"

"Ndi uri," hu amba Sankambe, "Ndi na kholomo yo phirimelaho thopheni, hangei murahu ḓakani. Vha nga nthusa u i kokodza?"

"Ee,"ha fhindula Vho Muzhou. "Ndi ḓo u thusa hu si na dinani." Ndi na maanḓa ane nda nga kokodza kholomo dza fumbili nga luthihi!"

"Ndi a livhuha," hu amba Sankambe, tsha vhofha iḽa thambo ya u khwaṱha kha musingo wa Muzhou. Tsha ri, "Ndi khou ya u vhofha kholomo nga hangeno. Vha lindele u swika ndi tshi lidza ngoma yanga vha kone u thoma u kokodza." tsha ralo tsha ṱuwa nga dzinzambo.

Musi tsho no vha ḓakani, Sankambe tsha dzula fhasi tsha thoma u lidza ngoma yatsho. Vho Vhimbi vha thoma u kokodza na Muzhou a thoma u kokodzavho. Hu si kale iḽa thambo ya vha yo no atha vhukuma. Muzhou a ita a tshi pomba thambo kha musingo nga zwiṱuku nga zwiṱuku, zwa ita uri Vho Vhimbi vha mangale vha tshi khou kokodzelwa bitshini, zwa vha sinyusa nga maanḓa vha mbo vhuyelela maḓini. U ralo ha vha u kokodza thambo nga maanḓa. Zwa ita uri Muzhou a kokodzwe a swike e lwanzheni kumvuu! Muzhou a sinyuwa nga maanḓa a kokodza nga maanḓa awe oṱhe. A ri luthihi, Vho Vhimbi vhe lavhuu vha tshi bva maḓini!

"Ndi nnyi ane a khou nkokodza?" ndi Vho Vhimbi vha tshi fafadzela maḓi muyani.

"Ndi nnyi ane a khou nkokodza?" ndi Muzhou a tshi lidza lufhalafhala.

Ndi hone vhuvhili havho vha tshi zwi vhona uri vho vhoxwa kha thambo nthihi.

"No mphura!" ndi Muzhou a tshi kuma.

"Ndi ḓo ni sumbedza uri a thi itiwi tsilu nṋe!" hu amba Vho Vhimbi.

Vha thoma u kokodza iḽa thambo hafhu. Fhedzi thambo ya mbo ḓi ṱhukhuwa, Muzhou na Vho Vhimbi vha ganama vhuvhili havho. Zwa vha sinyusa nga maanḓa lwe vha si tsha ṱoḓou dovha vha amba vhoṱhe. Vhuvhili havho vho fhedza vha songo kona u vhusa phukha dzoṱhe dza shangoni na maḓini.

Sankambe tsha dzula ngomu ḓakani tsho tou fa nga zwiseo.

Datumu

2 U elekanya nga Sankambe Muzhou na Khovhe ya Vhimbi

Kha ri ambe

- *Iyi nganetshelo ndi ngoho? Ndi nga mini ni tshi ralo?*
- *Ndi nga mini Muzhou na Vho Vhimbi vho humbula uri ndi khwiṋe vha tshi shuma vhoṱhe?*
- *Ni vhona u nga ndi nga mini Sinkambe tsho humbula u thivhela uyo muhumbulo?*
- *Muzhou na Vho Vhimbi vho ri vha ḓo thusa Sankambe nga nḓilaḓe?*
- *Ndi mini zwe vha vha vho lindela u pfa?*
- *Ni vhona u nga Muzhou na Vho Vhimbi vha a amba vhoṱhe ano maḓuvha?*
- *Ni vhona u nga ndi nga mini Sankambe tsho vhona aya mafhungo a tshi seisa?*

Kha ri ṅwale

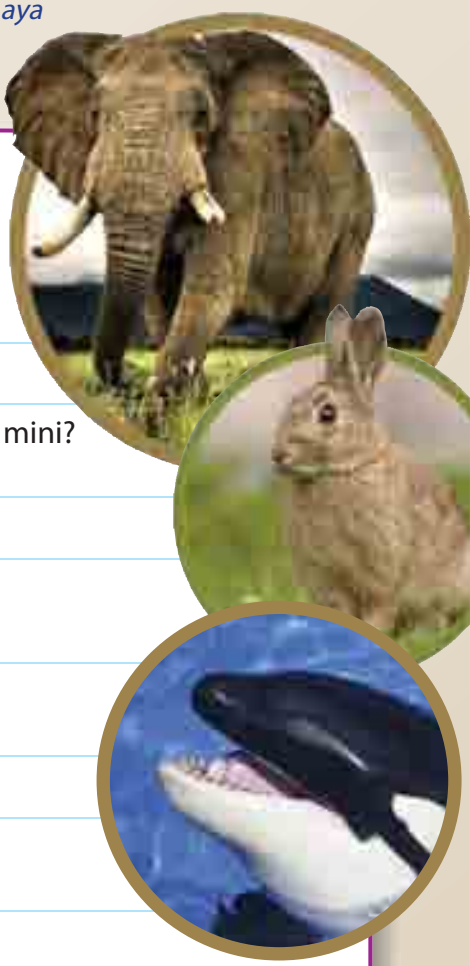

Musi Sankambe tshi tshi ṱoḓou pfa zwe Vho Vhimbi na Muzhou vha vha vha tshi khou amba, tsho ita mini?

Sankambe tsho humbela uri Vho Vhimbi na Muzhou vha tshi thuse nga mini?

Sankambe tsho vhofha thambo kha mini?

Ndi nga mini Sankambe tsho gidimela ḓakani?

Ho bvelela mini kha Vho Vhimbi na Muzhou?

Ni a tama u vha na khonani i no nga Sankambe? Ngani?

No no guda kuṅwalelwe kwa zwiḓevhe kha maipfi ane vhathu vha amba. Zwino ni tea u guda miṅwe milayo mivhili miswa ya kushumiselwe kwa zwiḓevhe.

Tsha u thoma ndi tshauri ri shumisa sethe dza zwiḓevhe arali dzina ḽa muambi ḽo ṅwaliwa vhukati ha zwine zwa khou ambiwa, sa hezwi:

- "Ndo ni vhudza luvhili lwoṱhe," mme anga vha ralo, "uri ni ṱanzwe phuleithi yaṋu."
- "Kha ri dobele mashika," ha amba mudededzi. "Mudavhi wa u tambela u na tshika nga maanḓa."

Tsha vhuvhili, musi ri tshi ṅwala nga fiḽimu, DVD, video kana bugu, ri ṅwala dzina ḽa hone kha zwiḓevhe, ngaurali:

- Ndo no vhona fiḽimu ya "Terminator V".
- Ndo no vhala bugu ya "Ndi ya haya".

Kha ri ṅwale

Zwinoha, musi ni tshi khou shumisa iyi milayo mivhili, jenisani zwiḓevhe mafhungoni haya.

1) Ndi khou ya ḓoroboni nga thekhisi? Amina a vhudzisa.
2) Ni khou ṱoḓou ya vhengeleni ḽifhio? ha vhudzisa Maria.
3) No no vhona baisikopo ya Shrek?
4) Ni ḓo vhala bugu i no pfi Sankambe na Muzhou na Vho Ndau na Ngweṋa?
5) Ndo vhala bugu i no pfi Mutambo wa Vhana.
6) Fhedzisani tshuṅwahaya yaṋu, mmawe vha vhidzelela, kana a ni nga vhoni TV.
7) Ni khakhathini muṱhannga! ndi Thamba a tshi vhidzelela. Mme aṋu vho zwi vhona zwe na ita.
8) Ndo neta, Mudzunga a ralo. Ndi ḓo eḓela nga 7 ya madekwana.
9) Khekhe heyi i tou nukhelela, makhulu Vho Mandu vha ralo, musi vha tshi bvisa ovenini.
10) Ndi tou tama, ha amba Thomani, arali ndo vha ndi tshi ḓivha uri mudededzi wanga wa ṅwakani ndi nnyi.

Ni elelelwe uri fhethu ho fhambananaho hu na ngano dzaho. Lwe ra thoma ngalwo lu amba nga musi Sankambe tshi tshi fhura Vho Vhimbi na Muzhou. Kha siaṱari ḽi tevhelaho ni ḓo vhona uri ngano dza Afrika na dzone dzi amba nga muvhuḓa we wa vha u na vhufhura u fana na Sankambe. Lupfi "Sankambe tshi tshi fhura Vho Ndau na Vho Ngweṋa". Kha mabammbiri a u shumela a vhoiwe ni ḓo vhala nga lungano lu no bva Japani.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

3 Sankambe tshi tshi fhura Vho Ndau na Vho Ngweṋa

Kha ri ite nyito

Lavhelesani zwifanyiso zwa malo zwi tevhelaho nga vhuronwane u itela uri ni vhone uri tshiṱori tshi amba nga mini. Shumani na muṅwe nga inwi (phathinara). Ni tea u ita zwithu zwivhili.

- Thomani nga u amba uri hu itea mini kha tshifanyiso tshiṅwe na tshiṅwe. Hetshi tshiṱori tshi ṱoḓou fana na tsha u thoma.
- Tsha vhuvhuli, ṱalutshedzani tshiṱori nga maipfi a zwipuka izwo zwiraru. Zwi amba uri nganetshelo i ḓo vha zwithu zwine zwipuka zwa khou amba.

Ni tea u shumisa nḓivho ine na vha nayo ya zwiḓevhe. Hu na tshibogisi tsha maipfi kha masiaṱari vhuvhili hao ane a ḓo ni thusa u ṅwala zwine zwipuka zwa khou amba. Ṅwalani mvetamveto yaṋu kha bammbiri ḽa mvetamveto, ni humbele khonani yaṋu uri a sedze zwe na ṅwala.

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani tshiṱori nga vhuronwane tsho vhambela na zwifanyiso.

Tshibogisi tsha maipfi tsha 1

tshiṋorovhaji tsha mitalo	zwanḓa zwi kha khundu	gwitha nṱha ha muri	eḓela	lavhelesa	sea

1

2

3

Maipfi maswa

Tshibogisi tsha maipfi tsha 2

ndenya	thambo yo khwathaho	ya kokodza ya kokodza	fhisa	phopha mabiko	sinyuwa	ndi na maanda	lwanzhe	ntsa	mbevha

Datumu.....

Kha ri ite nyito

4 Sankambe

Dovhani ni ḽavhelese tshiṱori tsha Sankambe, Muzhou na Khovhevhimbi.

Ndi phukha dzifhio dze dza vha dzi tshi khou ṱoḓou langa shango na lwanzhe?

Sankambe ndi tshone mubvumbedzwa muhulwane kha nganetshelo iyi. Ni nga ṱalutshedza Sankambe nga nḓilaḓe?

Zwino ṱalutshedzani mvumbo ya khonani yaṋu khulwane. Ambani uri ndi nga mini e khonani yaṋu khulwane na uri ni mu funela mini.

Manyanyu a fana na maḓadzisi ngauri a ḓadzisa zwine zwa khou ambiwa nga nyito. A anzela u shuma na tshigagarukela (!).Tsumbo, O ganama e gana! Ipfi gana ndi ḽinyanyu ngauri ḽi ḓadzisa nyito ya u ganama. Manyanyu a dovha a rangelwa phanḓa nga mapfi a no nga tou ri, ri na tou. Tsumbo, O ganama a ri gana!

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Ṅwalani manyanyu ane a yelana na maiti a tevhelelaho.

gidima	tupula	takuwa	ganama	thuntsha

Sumbedzani uri manyanyu a tevhelaho o vhumbwa hani.

levhu!	kakara!	thwee!	wee!	bi!

Ḓivhamaipfi

Lavhelesani maipfi a tevhelaho. Tangedzelani mitshila kha ipfi ḽiṅwe na ḽiṅwe.

ambisa	imbela	funana	shumela	shumisa	tikiwa	funiwa	shumesa
ambesa	rengiwa	siela	siana	rengisa	vhofhiwa	fhana	

Zwinoha ṅwalani mafhungo mararu ni tshi shumisa maipfi a no fhela nga mutshila –ela.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

5 Munna we a renga murunzi

Kha ri ambe

Ṱhoho ya bammbiri iḽi ḽa u shumela ni i vhona nga nḓilaḓe?
Ni vhona u nga ulu lungano ndi lwa zwithu zwe zwa bvelela?
Zwino lavhelesani zwifanyiso ni sedze uri ndi shango ḽifhio ḽine lungano ulu lwa bva khaḽo.

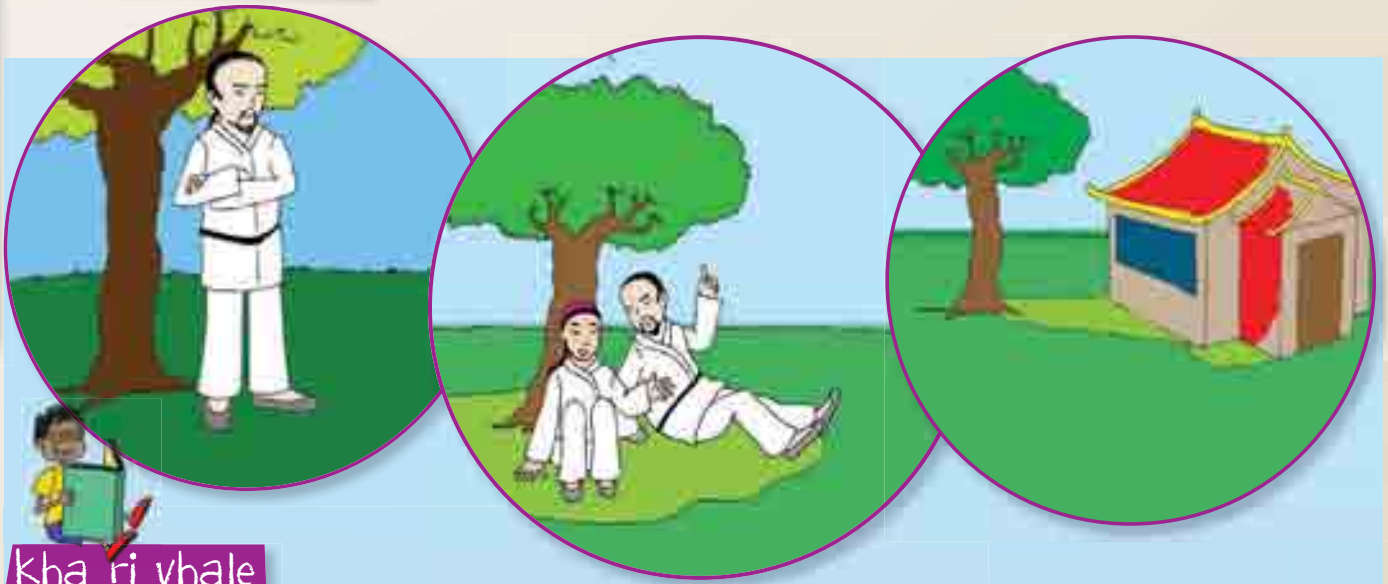

Kha ri vhale

Kale ho vhuya ha vha na muṅwe munna we a vha o pfuma nga maanḓa. Fhedziha, o vha e na mbilummbi, na tshiṱuhu. O vha e na mbilummbi na tshiṱuhu lwe vhathu vha afho kusini vha vha vha tshi mu ofha. Ho vha hu si na muthu a no ṱoḓou sendela tsini na muḓi wawe nahone a huna we a vha a tshi nga amba nae. Ḽiṅwe ḓuvha nga tshilimo musi ḓuvha ḽi tshi tou nzirii uyu munna a mbo ḓi farwa nga khofhe murunzini wa muri nnḓa ha muḓi wawe. Musi a tshi vuwa a wana hu na muṅwe muṱhannga henefho murunzini tsini nae, na ene a tshi khou ṱoḓa murunzi.

Mupfumi:
Inwi muṱhannga iḓanu ṱuwa, ndi murunzi wanga hoyu!
Muṱhannga:
A zwi itei uri u vhe murunzi wavho. Muri hoyu ndi wa shango.

Mupfumi:
A swi zwone! Hoyu muri na murunzi wawo ndi zwanga!
Muṱhannga:
Arali zwo ralo, ndi ḓo renga murunzi wa muri wavho.
Mupfumi:
Ni nga u renga nga zwipiḓa zwiṱanu zwa musuku.
Muṱhannga:
Ho luga. Khoyu musuku kha vha jie. Muṋe wa murunzi ndi nṋe zwino.

Uḽa munna wa mbilummbi a jenisa musuku tshikwamani tshawe, a thethenyea e eṱhe a tshi humela muḓini wawe.

Nga vhuya musi ḓuvha ḽi tshi vho kovhela uḽa murunzi wa thoma u lapfa, wa lapfa, wa lapfa u swikela u tshi tiba nnḓu ya munna wa mbilummbi. Uḽa muṱhannga a mbo vha o mela, a jena nḓuni a tshi tou tepa.

Maipfi maswa

Mupfumi:
U khou ṱoḓa mini muḓini wanga naa? Ibvai u ṱuwe, tsilu ḽeneḽi.
Muṱhannga:
Vhokhotsi, murunzi wa muri wo tiba na hei nnḓu, zwino hafhu murunzi ndi wanga. Zwino nnḓu yavho yo no vha yanga na yone.

Uḽa munna a sinyuwa nga maanḓa a mbo ḓi ṅala muḓi wawe a ṱuwa a si tsha vhuya vhathu vha kusi kwoṱhe vha ḓa vha tshi ḓou vhona nnḓu yawe khulukhulu na u ḓiphiṋa nga murunzi. Vha khoḓa uḽa muṱhannga uri o vha thusa.

Lungano lwa Japani

Kha ri ambe

Ni vhona u nga ndi nganetshelo ya vhukuma? Ngani?
Pfunzo ya mafhungo aya ndi ifhio? (Ri khou tea u guda mini khayo?)
Ni vhona u nga ndi nga mini vhathu hoṱhe ḽifhasini vha tshi pfana na u anetshela vhana vhavho mafhungo o raliho?
Ni vhona u nga shangoni hu na vhathu vha no fana na uyu munna wa mbilummbi?

Kha ri ṅwale

Vhalani lungano ulwo ni kone u fhindula mbudziso.

Vhabvumbedzwa vha nganetshelo iyi ndi vho nnyi?

Ndi nga mini uyu munna wa mbilummbi o “thethenyea” e eṱhe musi o no panga musuku tshikwamani?

Datumu

6 Murunzini wa muri

Ri a zwi ḓivha uri dzina ndi thinwa ya muthu, fhethu kana tshithu. Ḽiṱaluli ḽi ri vhudza zwinzhi nga dzina. Tsumbo khei i no bva kha lungano: O vha e munna wa tshiṱuhu.

Kha ri ite nyito

Ni kha zwigwada zwa vhoiwe, itani ḽitambwa ḽa lungano ulu. Ni ḓo wana zwi tshi leluwa ngauri lwo ṅwalwa sa ḽitambwa. Fhedziha, ni tea u fhedza lungano ulu nga iṅwe nḓila. Tambelani kiḽasi ḽitambwa ḽaṋu. Ni ambe uri ndi tshigwada tshifhio tshi re na kufhelele (magumo) kwavhuḓi kwa ḽitambwa.

Kha ri ṅwale

Tangedzelani ḽiṱaluli ḽi re kha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe. Ni talele dzina ḽine ḽa khou ṱalulwa kana u ṱalutshedzwa.

Munna o pfumaho o vha a tshi dzula nḓuni khulukhulu.
Muri mudala wa ita murunzi mulapfu.
Muṱhannga musekene a jena nḓuni a tshi tepa.
Muṱhannga wa vhuṱali a dzula murunzini u rotholelaho.
Munna mupfufhi wa mbilummbi a hana muṱhannga a tshi dzula fhasi ha muri.

Talelani ḽiṱaluli ḽi re kha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mafhungo a tevhelaho. Ni kone u ṅwala ḽifhambanyi ḽa ḽiṱaluli tshikhalani tshi re kha tshanḓa tsha u ḽa. Ro dzula ro ni itela fhungo ḽa u thoma.

Muzika wa radio wo vha u nṱha.	fhasi
Vhathu vho takala nga maanḓa musi munna muvhi a tshi shavha.	
Vhathu vhanzhi vho vha vha tshi ofha hoyu munna.	
Ndwakhulu o fula manngo maṱukuṱuku munngoni wa makhulu wawe.	
Muṱhannga musekene o vha o dzula murunzini.	
Rofhiwa o ambara tshikhipha tsho nakaho.	
Hamulima hu na mbudzi tshena.	
Khaladzi ashu o ri vhuela na maḽegere.	
Vho Nditwani vho renga goloi ntswa.	
Tshimange tsha tshisadzi tsho bata mbevha.	

kha ri ṅwale

Ambani na muṅwe nga inwi nga zwine na khou vhona tshifanyisoni itshi,
Shumisani maṱaluli u ṱalutshedza zwine na khou vhona kha itsho tshifanyiso.

kha ri ṅwale

Ṱalutshedzani mvumbo ya munna wa mupfumi kha lungano ulu.
(Ṱhalutshedzo yo raliho i vhidzwa upfi ndi tshiketshe tsha mvumbo.)
Shumisani maṅwe a maṱaluli e na guda kha ngudo iyi.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

7 Mutukana we a vha a tshi ḓzula ḓaleḓaleni

Kha ri vhale

- *Kha ngudo yaṋu yo fhiraho, no vhala nga lungano lwa Majapani lwa munna wa mupfumi. Zwino ni vho ḓivha uri ngano a si mafhungo a vhukuma.*
- *Lavhelesani nganetshelo iyi ya gurannḓa na zwifanyiso zwayo. Ni ri mini ngatsho?*
- *Ni vhona u nga ndi mafhungo a vhukuma? Ngani?*

Masase

12 Tshimedzi 2013

Mutukana na mmbwa dzawe

Mutukana wa miñwaha ya fumiiṋa, Sizwe, o thoma u dzula ḓaleḓaleni u bva e muṱuku. Ḓaleḓaleni hu a nukha, zwino Sizwe u anzela u ṱwa na nḓala. Vhutshilo hu a konḓa, fhedzi na u ṱwa zwo ralo, u na tshifhinga tsha u sumbedza lufuno na u londa mmbwa dzawe dzo ondaho dzine dza wanala henefho ḓaleḓaleni. Naho Sizwe a si na tsha u ḽa ene muṋe, u a dzi sielavho zwa u ḽa. Hei ndi nganetshelo yawe

Ḓaleḓaleni a hu tshilei sa muḓini. Tshiṅwe tshifhinga ndi a farwa nga nyofho. Vhathu vha no dzula ḓaleḓaleni vha khou tambula. Tshiṅwe tshifhinga vha fhisa zwithu uri vha dudelwe zwino vhutsi vhu a ri kombodza maṱo na u hambela mafhafhu.

Musi ndi tshee na miṅwaha miraru ndo vha ndi tshi dzula na makhulu wanga vha mukegulu na vha mukalaha. Vho ri u lovha, mme anga, mukomana wanga na nṋe ro ya ra dzula na mmemuhulu wanga, fhedzi vha ri thatha. Ra ya ḓaleḓaleni. Mme anga vha thoma u lwala, ra vha isa sibadela. Vho dzula sibadela tshifhinga tshilapfu vha fhedza vho lovha. Ndo pfa u vhavha nga maanḓa.

Mashaka a mme anga vho vha vha sa ri ṱoḓi. Ra fhedza ro humela ḓaleḓaleni. Ndo swika nda fhaṱa kuḓu kwanga kuṱuku henengei ḓaleḓaleni. Ndi kuṱukuṱuku, ndi mukhukhu. Tshiṅwe tshifhinga ndi a wana zwiambaro zwa kale nda zwi kuvha uri ndi kone u zwi ambara. Tshiṅwe tshifhinga ndi pfa ndo xelelelwa, ndi ndoṱhe, fhedzi mashaka anga ndi mmbwa. Ndi na mmbwa dza 20. Nṋa ṱhukhu dzi eḓela na nṋe ngeno idzi dziṅwe dzi tshi eḓela nnḓa ha mukhukhu. Dzi a nndinda. Mmbwa a dzi ambi, fhedzi dzi a tsireledza vhutshilo ha muthu.

Ndo ṅwalela Muphuresidennde vhurifhi ndi tshi vha humbela uri vha thuse vhathu vha no dzula ḓaleḓaleni.

Kha ri ambe

- *Ṅwalani mutevhe wa zwithu zwine zwa konḓa zwo fhambananaho zwe Sizwe a bula kha nganetshelo iyi. Zwi vhambedzeni na zwine a bula kha vhurifhi ha Muphuresidennde*
- *Sizwe o ṱangana na zwinzhi zwi no konḓa vhutshiloni. Wanani uri ni nga wana zwingana.*
- *U kha ḓi dzula ḓaleḓaleni?*
- *Vhana vha no nga Sizwe vha nga wana ngafhi thuso?*

Mutevhe wa thaidzo:

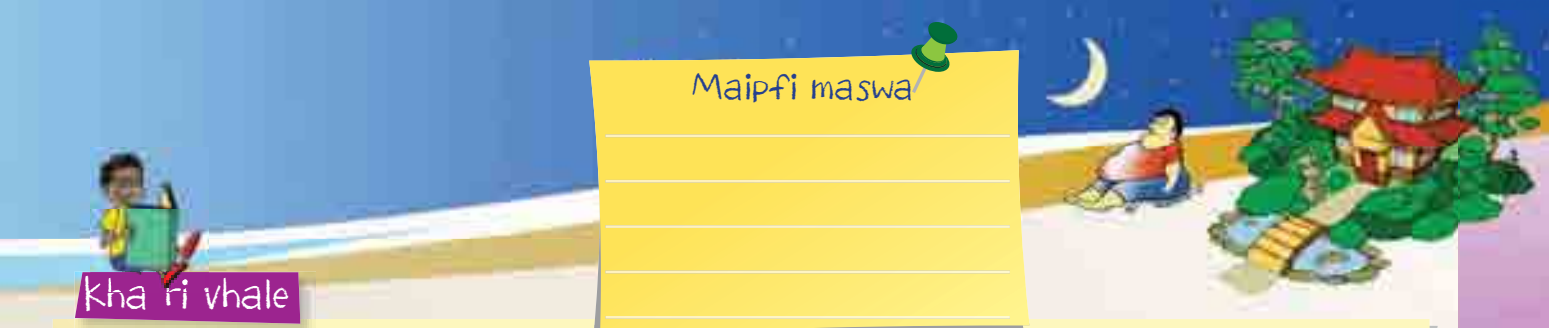

Maipfi maswa

Kha ri vhale

Ha Muphuresidennde Vho Zuma

Ndi khou humbela uri vha thuse vhathu vha no dzula ḓaleḓaleni. A hu na maḓi, a hu na zwiḽiwa na muḓagasi. Ndi khou humbela uri vha jie vhana vha re maḓaleḓaleni vha vha ise fhethu hune vha nga vha vho khuda hone vha kone u vha isa zwikoloni. Nṋe ndo vha na mashudu. Vhutshilo hanga ho shanduka lune zwino ndi vho dzula na mashaka anga. Ndo thoma tshikolo. Ndi takalela vhadededzi vhanga khathihi na u vhala. Fhedzi ndi kha ḓi vhilahedzwa nga mukomana wanga.

U kha ḓi dzula henengei ḓaleḓaleni nahone hu a ofhisa hafhaḽa fhethu. Ho vha na vhathu vhe vha mmbavhalela musi ndi hangei ḓaleḓaleni. Mmbwa dzanga dzo vha dzi tshi mpfuna na nṋe ndi tshi dzi funa. Ndi khou humbela nga zwanḓa zwivhili Muphuresidennde, kha vha thuse vhathu vha re ḓaleḓaleni. Vha khou lila zwiḽiwa. Vha khou lila thuso.

Ndi nṋe wavho

Sizwe

Kha ri ṅwale

Lavhelesani atikiḽi na vhurifhi ha gurannḓa. Talelani maṱaluli oṱhe e Sizwe a shumisa a tshi ṱalutshedza vhutshilo hawe ḓaleḓaleni. Zwino ṅwalani mafhungo maṱanu ni tshi shumisa maṱaluli.

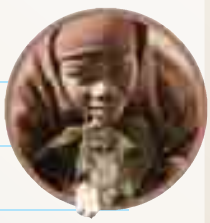

Ṅwalani mafhungo ni tshi shumisa phere dzi tevhelelaho dza maipfi. Ro dzula ro ni ṅwalela ḽa u thoma.

Ndi	dzanga	Ndi a funa mmbwa dzanga.
ni	tshaṋu	
u	yawe	
ri	zwashu	
vha	avho	
u	ḽau	

Datumu

8 Nṋe

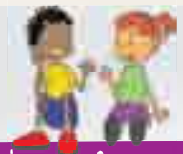

kha ri ambe

kha ri ṅwale

Kha ngudo yo fhiraho no vhala nga vhutshilo ha Sizwe musi a tshee muṱuku.
Ambani na tshigwada tshaṋu nga vhutshilo haṋu na uri ho bvelela mini musi ni tshi khou aluwa kha zwiga zwo fhambananaho. Jenisani miṅwaha yo fhambananaho kha khoḽomo i re kha tsha monde ni kone u ṱalutshedza uri ho bvelela mini kha tshiga tshiṅwe na tshiṅwe. Ni thome musi ni tshi tou bebiwa u swika hune na vha hone zwino.

Vhukale	Zwithu zwihulwane vhutshiloni hanga
Ndo bebwa nga	

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Ṅwalani kha dayari yaṋu mafhungo a ḓuvha ḽe na pfa no takala nga maanḓa.

Dayari yanga

Vhumbani mafhungo o fhelelaho nga u tala mutalo u tshi bva kha zwi re kha tshibuḽoko tsha pinki u tshi ya kha zwo teaho zwi re kha tshibuḽoko tshidala.

Ro vha ri tshi wana zwiambaro zwa kale ra		mmbete wanga u a dudela.
Ndo vha ndi si na hune nda nga dzula hone zwino		ndi ita ndi tshi ṱuvha khonani dzanga.
Mmbwa dzanga dzi pfana na u eḓela na nṋe ngauri		zwi kuvha uri ri kone u zwi ambara.
Naho zwino ndi tshi khou dzula na vhathu vha u luga		nda fhaṱa kuḓu kwanga kuṱuṱuku.

Jenisani zwiga zwa u vhala mafhungoni aya.

ni dzula ngafhi zwino

no takala naa ni tshi khou dzula na vhathu vhaswa

ni a pfana na u ya tshikoloni

ḓuvha ḽanga ḽa mabebo ndi ḽa fulwana

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

9 Ṅwana wa tshikolo u phulusa kutukana

- *Musi ni sa athu thoma u vhala atikiḽi ya gurannḓa, lavhelesani ṱhoho ya mafhungo, tshinepe na phamfuḽethe zwi re kha siaṱari ḽa nga seli. Lingedzani u wana uri atikiḽi i khou amba nga mini.*
- *Zwino vhalani atikiḽi.*

Kha ri vhale

Muvhigi wa mafhungo | Musumbuluwo 27 Phando 2013

Muswa wa mubambeli ndi muphulusi

Bongi Shabalala, mugudi wa miṅwaha ya 12 wa Gireidi ya 5 ngei Tshikoloni tsha Phuraimari tsha Fundani, o phulusa kutukana kwa tshikolo kwe kwa vha ku tshi khou nwela khothe damuni. Michael Naidoo wa miṅwaha ya malo o vha a tshi khou bambela ngei damuni ḽa Rough Dam ḽi re tsini na tshikolo nga Ḽavhuṱanu nga masiari. U ya nga mivhigo, kutukana uku kwa Gireidi ya 3 kwo vha ku tshi khou lingedza u fhufhela maḓini ku murini kwa fhedza kwo gekha ṱhoho kha davhi kwa wela maḓini. Bongi, we a vha a tshi khou ya hayani a tshi bva tshikoloni, a vhona uku kutukana ku tshi khou papamala damuni. A ṱavhanya na fhufhela maḓini uri a ku phuluse. Ndi ene khephutheni ya u bambela tshikoloni tsha hawe nahone u na ṱhanziela ya Thusothanzi.

Bongi o hwalela uku kutukana nnḓa. O vha a tshi kona u ita thusothanzi ya u vhudzulela muya mulomoni wa muthu. Vha Tshifhambano Tshitswuku vha ri thusothanzi dzo raliho a dzi konḓi fhedzi muthu u fanela u dzi ita nga u ṱavhanya. Arali muṅwe muthu a nga swika hune a ima u fema ri fanela u ṱavhanya ra mu thusa.

Mashudu khonani ya Bongi, Ann Brown, na ene o vha a tshi khou fhira henefho he tshiwo tsha bvelela hone. Mmbwa yawe ya thoma u huvha ene a mbo ḓi gidimela afho he Bongi a vha a tshi khou thusa hone kuḽa kutukana. A gidima a vhudza ṱhoho ya tshikolo, vha mbo ḓi vhidza vhaphulusi.

Bongi u ḓo fhiwa pfufho ya u livhuha u sa vha na nyofho hawe na u phulusa Michael Naidoo.

Ṱhohoyatshikolo Mufumakadzi Vho Makhanya, vho kaidza vhana vhoṱhe vha tshikolo uri vha songo ita zwo bvaho. A vho ngo tea u ya damuni vhe vhoṱhe. Ṱhohoyatshikolo vho humbela vhana vhoṱhe uri vha gude zwa Thusothanzi na u bambela.

Maipfi maswa

Gurannḓa na phamfuḽethe heino ya zwa shishi, zwi sumbedza uri thekhiniki dza u phulusa vhathu a dzi konḓi u pfesesa na u dzi shumisa. Vhalani phamfuḽethe iyi.

N U N musi wa shishi

N

Ndila ya muya

- Lâdzani ṱhoho ya muthu we a vha a tshi khou nwela khothe nga lurumbu.
- Tendelani maḓi a tshi bva nga mulomo kana nga ningo.
- Vhuedzedzani ṱhoho i vhe vhukati.
- Liladzani ṱhoho.
- Tshiṱefu kha tshi sedze nṱha.

U

U fema

- Uyu muthu u khou fema? Arali a sa femi, thomani u vhudzulela muya mulomoni wawe uri a kone u fema. Thivhani mabuli a ningo.
- Valani mulomo waṋu nga labi (kana puḽasitiki i re na buli) u itela u sa fhirelwa nga HIV kha zwilonda kana marungunya.
- Vheani meme dza mulomo kha mulomo wa uyu muthu.
- Vhudzululelani mulomoni.
- Liladzani ṱhoho.
- Lavhelesani ni vhone uri khana i khou kukumuwa naa musi ni tshi mu vhudzulela.

N

Nyelelo

- Phuphuledzani ni pfe mudivhitho wa mbilu kha mutsinga wa uyu muthu.
- Arali hu si na mudivhitho, ndondomedzani khana ya mulwadze nga zwanḓa zwivhili.
- Bommbani khana ka15, vhudzulelani mufemo kavhili.
- Dovhololani u swikela mudivhitho u tshi vhuya kana vha re na zwikili zwa u thusa vha tshi swika.

Nomboro dza shishi dza lushaka

Mapholisa 10111 **Ambulentse 10177** **Nomboro ya vhana 0800 055555**

Dziṅwe nomboro _____ _____

Datumu .....

10 Zwe Bongi a phulusisa zwone kutukana

Kha ri ṅwale

Vhalani atikiḽi ya gurannḍa hafhu. Ni kone u fhindula mbudziso.

Ṱhoho ya mafhungo a gurannḍa i ri mini?

Itshi tshiwo tsho itea lini?
(Tsivhudzo: Sedzani ḍuvha ḽa gurannḍa.)

Ho bvelela mini kha Michael Naidoo? Ṅwalani mafhungo mararu ni tshi ṱalutshedza uri ho itea mini khae. Thomani mafhungo aṇu sa zwe zwa sumbedzwa afho fhasi.

1) Tsha u thoma o

2) Nga murahu a

3) O fhedza o

Ndi zwikili zwifhio zwine Bongi a vha nazwo zwe zwa tshidza Michael?

N U N yo imela mini kha u thusa musi wa shishi?

N

U

N

Ndi nga mini ni tshi tea u thivha mulomo musi ni tshi vhudzulela muya mulomoni wa muṅwe muthu?

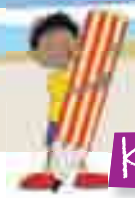

Kha ri ṅwale

Zwitange (Burakete)
Ri shumisa zwitange zwi no nga hezwi musi ri tshi ṱoḓou ṋea muvhali mafhungo maṅwe kana ri tshi ṱoḓou ṱalutshedza tshiṅwe tshithu. Arali na nga vhona zwitange musi ni tshi khou vhala, ni tea u ima, ni vhale zwi re nga ngomu ha zwitange, ni kone u isa phanḓa na u vhala. Ni ende ni tshi sedza zwitange buguni yoṱhe heyi.

Livhanyani maipfi aya na ṱhalutshedzo dzao. Ṅwalani nomboro dza maipfi kha tsha monde tsha ṱhalutshedzo yone.

1.	Fhethu ha tshiwo	Nḓila ya tshipentshela ya u ita zwithu
2.	Lamukisa	Fhethu he khombo ya itea hone
3.	Sia	U tshidza muthu
4.	Thekhiniki	Fhethu

Lavhelesani hafhu atikiḽi ya gurannḓa. Talelani madzina oṱhe. Talelani madzina vhukuma (madzina a vhathu na fhethu) nga muvhala mutswuku na madzina zwao (madzina a zwithu) nga muvhala wa lutombo. Zwino jenisani madzina fhasi ha ṱhoho yo teaho.

Muthu		Fhethu		Tshithu	
Bongi		Tshikolo tsha Fundani		mmbwa	

Ṅwalululani haya mafhungo e kha tshifhinga tsha zwino zwi tshi nga nyito i khou bvelela zwino.
Bongi o phulusa kutukana kwa tshikolo kwe kwa vha ku tshi khou nwela khothe damuni.

Kutukana kwo vha ku tshi khou lingedza u fhufha ku kha davhi.

Bongi o fhufhela damuni a bvisela kuḽa kutukana khunzikhunzini.

Zwino ṱalutshedzani uri Bongi o ḓipfa hani, fhedzi ni ṅwale ṱhalutshedzo yaṇu kha tshifhinga tsha zwino.

Teacher
Sign:
Date:

Datumu .....

11 Thangi dzi a rangela kha ri ṅwale

Ṱhaṋgi ṋḓi ṱshigwaḓa ṱsha maḽeḓere aṋe a shaṋḓuḽa zwiṋe ipfi ḽa amba araḽi o ṱumiwa maṱhomoṋi a ipfi. Ṱsumbo, ṱhaṋgi zwi- i amba zwiṋzhi. Araḽi zwi- ya ṋga ṱumiwa kha ṱsiṋḓe ḽa ḓziṋa –ṱhu ḽi shaṋḓuka ḽa vha zwiṱhu. Maḓziṋa oṱhe a Ṱshiveṋḓa a ṋa ṱhaṋgi, ṱsumbo, mu-, vha-, ṱshi-, zwi-, ṋa ḓziṅwe ṋṋzhiṋṋzhi. Ri ḓovha ra shumisa ṋa ṱhaṋgi ḓi ṋa ka, ṱsumbo ḓishumeḽa, u shumeḽa eṋe muṋe; ka ṱsumbo, kararu, zwi ṱshi amba ḽuraru; ṋe ṱsumbo, ṋemuḓi.

Fhedzisani mafhungo nga u ṱuma thangi dzi tevhelaho kha matsinde a madzina.

tshi	zwi	ḓi	vha	ku

Kutukana kwo vhonwa nga Bongi a tshi bva _____koloni.
Tshiṅwe tshifhinga Sizwe u ambara _____ambaro zwa kale.
Dziṅwe mmbwa dza Sizwe dzi eḓela nnḓa ha _____khukhu kuṱuku.
_____tukana kwo vha na mashudu ngauri Bongi na Ann vha vha vhe tsini.
Vho Makhanya vho amba uri _____na vha songo bambela vhe vhoṱhe.
O vha o gonya _____ri a fhufhela maḓini e kha davhi ḽakwo.
Sizwe o _____fhaṱela _____ḓu kuṱukuṱuku.
Ni ite uri _____ṱefu tsha mulwadze tshi sedze nṱha.

Itani phosiṱara ya u ṱuṱuwedza vhana vha tshikolo tsha haṋu uri vha gude Thusothanzi kana u bambela.

Phara yavhuḓi i tea u vha na thero nthihi (kana muhumbulo). Fhethu ha khwiṋe hune thero ya buliwa hone ndi kha fhungo ḽa u thoma. Musi ni tshi ṱoḓou ḓa na muṅwe muhumbulo, ni tea u thoma phara ntswa.

kha ri ṅwale

Lavhelesani mafhungo a re afho fhasi ni bvise ane a si yelane na thero kana muhumbulo u no khou ambiwa ngawo. Ni kone u ṅwala phara yoneyone kha tshikhala tshi re afho fhasi. Ni ḓo tea u dubekanya ayo mafhungo nga ngona.

Bongi a phulusa kutukana. (fhungo ḽi re na thero kana muhumbulo)
Kutukana kwo fhufhela damuni.
Kutukana kwo gekha ṱhoho kha davhi kwa wela maḓini.
Damu ḽo naka.
Maṱari ndi madala.
Mashudu mavhuya, Bongi o vha a tshi khou fhira nga henefho.
Bongi a fhufhela maḓini a thusa kuḽa kutukana.

Datumu

12 Maṅwalo mavhili

Bongi u vhudza muzwala wawe Nomsa zwe a ḓipfisa zwone musi a tshi phulusa Michael.

Kha ri vhale

Plot 24
Section 17
Kwa-Mashu
4364
28 February 2013

Muzwala wanga Nomsa

Ni kha ḓi humbula lila damu le ra ya khalo musi we na ḓa u dala? Ro ḓiphina nga tserere ri tshi swenda ri tshi jena maḓini.

Mulovha ndo vha ndi tshi khou ya hayani ndi tshi bva tshikoloni nga ndila i no fhira tsini na damu. Nda vhona hu na tshithu tshi no khou papamala maḓini nda sendela ndi tshi ri ndi vhone uri ndi mini. Malo, nda tshuwesa! Ho vha hu kuṅwe kutukana, nahone ndo vhona u nga a ku tsha tshila. Nda bvula zwienda na tshikete nda fhufhela maḓini. Nda mu fara nga mahaḓa nda mu khwikhwidzela nnḓa. Ndi tshi sedza zwenezwi o lala fhasi, nda wana hu Michael Naidoo, kutukana kwa Gireidi 3 tshikoloni tshashu.

Ndo vha ndo tshuwa, Nomsa, ngauri o vha a si khou fema. Zwo thusa uri ndo vha ndi kha ḓi elelwa zwe ra guda zwa NUN musi wa shishi, zwe nda guda kilasini dza Thusothanzi. Nda bvisa pulasitiki ye ya vha yo khavara bugu yanga, nda phula kubuli nda mu vhudzulela muya mulomoni.

Ndo pfa ndo takala nga maanḓa musi a tshi thoma u fema hafhu nda dovha nda takalesa ndi tshi vhona Ann Brown a tshi bvelela damuni na Vho Makhanya, ṱhoho ya tshikolo tshashu.

Ndo takala uri Michael u khou tshila. Ndi ḓo vhudza muṅwe na muṅwe ane nda mu ḓivha uri a gude u bambela khathihi na u ya kilasini dza u guda Thusothanzi.

Nga Lavhutanu li ḓaho ndi ḓo wana pfufho i tshi bva kha vha ha Naidoo.

Nomsa wee, humbelani mme anu uri ni ḓe tshikoloni tshashu, vhathu. Ndo ni ṱuvha zwone!

Muzwala wanu
Bongi
Zwiṅwe: Ndo jenisa na zwinepe zwa musi ri tshi khou tamba rothe.

Maipfi maswa

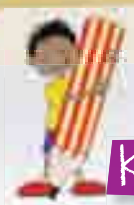

kha ri ṅwale

Ḓijieni hu inwi Michael. Ṅwalelani Bongi vhurifhi ni tshi mu livhuha zwe a ni phulusa. Shumisani ḓirese yaṋu inwi muṋe.

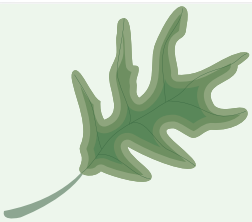

Ṅwalani ḓirese yaṋu hafha .....

.....

.....

.....

Ṅwalani ḓaṱumu hafha .....

Ha Bongi

Ṅwalani magumo hafha

Ṅwalani dzina ḽaṋu hafha

Ṅwalani ḓirese kha fulobo i no khou ya ha Bongi. (Ni ḓo i wana kha vhurifhi he Bongi a ṅwalela Nomsa.)

Dzina

Ḓirese

Khoudu

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

- *Hu na atikiḽi mbili dza gurannḓa kha siaṱari heḽi.*
- *Lavhelesani ṱhoho dza mafhungo ni sedze zwifanyiso.*
- *Ni vhona u nga atikiḽi idzi dzi amba nga mini?*
- *Ni vhona u nga dzi na hune dza fana?*

13 U ḓivhavhalela

Kha ri vhale

Daily News 13 Ṱhafamuhwe 2013

Milayo miswa ya fola ya u tsireledza vhana

Tshivhalo tshi no fhira hafu ya vhana ḽifhasini ḽoṱhe vha hambela mufhe wo tshikafhadzwaho nga mutsi wa fola, nahone tshivhalo tshi no swika 5% ya mililo fhano Afrika Tshipembe i vha yo vhangwa nga segereṱe. Milayo miswa ya u iledza fola i fha vhana tsireledzo iṅwe hafhu.

Dzangano ḽa Mutakalo ḽa Ḽifhasi ḽo amba uri u dahiswa (u hambela mutsi wa fola ḽa muṅwe muthu) zwi na khombo kha mutakalo, nga maanḓa kha vhana. Milayo miswa ya fola ya Afrika Tshipembe ndi ya u thivhela uri vhathu vha dahe tsini na vhana. Hezwi zwi ḓo vha tsireledza kha u hambela vhutsi ha vhaṅwe hune ha vhanga asima, tshikwaikwai, burokhaitisi kana maṅwe malwadzevho a mafhafhu. Milayo miswa i ita uri u daha fola goloini i re na vhana vha re na miṅwaha ya fhasi ha 12 zwi lwe na mulayo, nahone muthu a re na miṅwaha i re fhasi ha 18 ho ngo tendelwa u jena fhethu hune ha daiwa hone.

Zwiṅwe hafhu, khamphani dzi no ita segereṱe dzi fanela u sumbedza kha phakhethe dza segereṱe, zwifanyiso zwi no sumbedza uri segereṱe i tshinya maṇo. A vho ngo tea u shumisa maipfi a no ri "low tar" (tshinyai tshiṱuku), "light" (nikhothini ṱhukhu) na "mild" (a ḽi vhavhi) vha tshi amba nga segereṱe. Dziṅwe khamphani dzi ṅwala haya maipfi kha phakhethe dza segereṱe ngauri a i ta uri vhathu vha humbule uri segereṱe dza "nikhothini ṱhukhu" a dzi dini u fana na nikhothini nnzhi. Hezwi a si zwone zwi xedza vhathu nahone a zwi fhungudzi khombo dza u farwa nga malwadze.

Khantseḽo ya Lushaka ya U lwa na U daha i amba uri: "Milayo miswa i ḓo thusa kha mutakalo wa vhathu. Vhathu vha Afrika Tshipembe vha 22% vha a daha fola ngeno avha vhaṅwe vha 78% vha sa pfani na u hambela mutsi wa fola ḽa muṅwe muthu. U daha ndi hone hu no vhanga mpfu dzi songo teaho nahone dzi tshi thivhelea. Fola ḽi vhulaha vhathu vha Afrika Tshipembe vha 44 000 nga ṅwaha, nahone tshivhalo itshi tshi fhira tsha vhathu vha no lovha nga khombo dza mimoḓoro kararu."

National Geographic Kids Ṱhangule 2013

Khwamba (Pheroto) i phulusa ṅwana

Musi muleli wa ṅwana Maria Howard a tshi pfa Khwamba (pheroto) i no pfi Willie i tshi ri "Mama, ṅwana!" o mbo ḓi zwi ḓivha uri hu na zwiṅwe zwo khakheaho. A gidima a tshi ya u vhona uri hu khou bvelela mini. A wana Hana Desai wa miṅwaha mivhili a tshi khou tshipiwa nga zwiḽiwa a tshi khou shanduka muvhala ngauri mafhafhuni awe ho vha hu si khou jena muya. Maria a kona u ita uri ṅwana a pfe izwi zwiḽiwa (nge a shumisa zwe a guda kiḽasini dza Thusothanzi) Hana a phuluswa.

Khwamba (pheroto) i no pfi Willie yo zwi ḓivha uri Hana u khakhathini ya ita uri Maria a thuse. Muḓivhi wa Khwamba (pheroto) wa National Geographic u ri pheroto ndi zwiṇoni zwo thanyaho nga maanḓa. "Dzi a kona u pfa uri hu na khombo. Dzi fhaṱa vhushaka ho khwaṱhaho na vhathu dza kona u pfesesa uri hu na khombo."

Ṇamusi Hana u na mutakalo wavhuḓi nahone u dzula o takala na Khwamba Willie a i ṭoḓi a tshi sendela kule nayo. I mu tevhela huṅwe na huṅwe hune a ya i tshi lila i tshi ri, "Ndi a ni funa."

(*Zwi bva kha National Geographic Kids Ṱhangule 2010*)

Kha ri ambe

Vhalani ṱhalutshedzo i tevhelaho ni lavhelese nyolo.

- *Ṱalutshedzani khonani yaṋu uri mafhafhu a shuma nga nḓilaḓe.*
- *Zwino olani misevhe kha nyolo ni tshi sumbedza uri muya u jena na u bva nga nḓilaḓe mafhafhuni ashu.*
- *Ni a kona u zwi vhona uri ndi nga mini zwiḽiwa zwe zwa vha zwi tshi khou tshipa Hana zwo ita uri a si kone u fema?*
- *Ni a kona u vhona uri mafhafhu o tshinyala nga vhutsi?*
- *Ni a kona u vhona uri atikiḽi idzi mbili dzi yelana nga mini?*

Kushumele kwa mafhafhu ashu

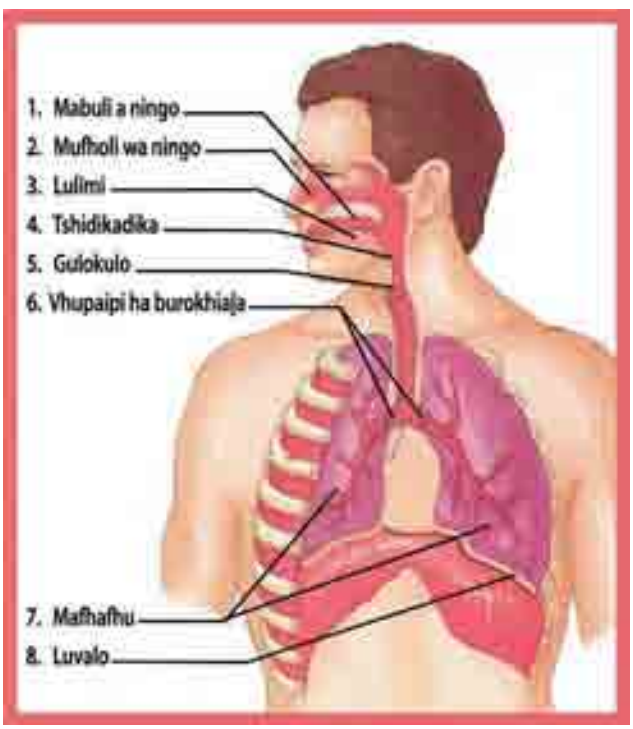

Ndi femela ngomu na nnḓa nga ningo na nga mulomo.
Muya u a ṋukadzwa, wa dudedziwa wa kunakiswa ngomu mufholini wa ningo.
Muya u tsa nga gulokulo wa tshimbila nga vhupaipi ha burokhiaḽa wa jena mafhafhuni mavhili.
Fhasi ha mafhafhu hu na musipha wo khwaṱhaho. U pfi luvalo. Lu thusa mafhafhu uri a kokodzele ngomu muya wo kunaho na u bvisela nnḓa muya wo no shumaho.
Mafhafhu anga o putelwa nga mbabvu dza 24. Mushumo wadzo ndi u tsireledza mafhafhu anga. Mbabvu dzanga dzi dovha dza thusa mafhafhu uri a kone u bovhela na u kukumuwa - nnḓa na ngomu.

Datumu

Kha ri vhale

14 U ḓivhavhalela

Vhalani atikiḽi idzo dza mafhungo vhuvhili hadzo ni kone u fhindula mbudziso.

Atikiḽi idzi dzi fana nga mini?

Milayo ya u lwa na u daha i ḓo thusa vhana nga nḓilaḓe?

Ndi ngani hu u xedza vhathu u ṅwala uri "nikhothini ṱhukhu" kha phakhethe ya fola?

Ho shumiswa mihumbulo ya vhaḓivhi vhafhio kha atikiḽi ya u lwa na u daha?

Ho shumiswa mihumbulo ya vhaḓivhi vhafhio kha atikiḽi ya Khwamba (pheroto)?

U dahiswa zwi amba mini? (Tsivhudzo: Lavhelesani ṱhalutshedzo i re kha zwitange kha atikiḽi ya gurannḓa.)

Khathuni iyi i sumbedza mini malugana na u daha?

Maipfi maswa

Kha ri ite nyito

Nangani ḽiṅwe ḽa matambwa aya ni i tambele kiḽasi.

- Sumbedzani muthu muhulwane a tshi khou daha fola tsini na ṅwana. Ḽitambwa ḽi tea u sumbedza uri vhutsi vhu ita mini kha ṅwana. Ni vhe na muanetsheli kha ḽitambwa iḽi ane a vhudza uyo muthu muhulwane uri ndi nga mini a songo tea u daha tsini na vhana.
- Sumbedzani uri ho bvelala mini kha Hana. Muthu muthihi kha tshigwada a tambe sa pheroto muṅwe a tambe sa Hana.

Itani phosiṱara i no vhudza vhathu vhahulwane uri vha songo daha tsini na vhana.

Kha ri ṅwale

Musi no no fhedza, ṱolani phosiṱara ya khonani yaṋu nga u fhindula mbudziso hedzi:

Ṱhoho ya hone i a kunga maṱo a vhathu?			
Phosiṱara i na tshifanyiso tshi no tikedza mulaedza?			
Ni vhona u nga mulaedza u ḓo ṱuṱuwedza vhathu uri vha si tsha daha?			
Mafhungo a re kha phosiṱara ndi one?			
Phosiṱara iyi i nga khwiṋisiwa nga nḓila ifhio?			

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

15 U daha hu a vhaisa

No guda nga thangi nahone ni a zwi ḓivha uri dzi ḓa mathomoni a ipfi. Mitshila ndi maḽeḓere ane a shandula zwine ipfi ḽa amba musi o ṱumiwa mafheleloni a ipfi. Tsumbo, mutshila –ni u sumbedza fhethu, zwi amba uri mulamboni ndi fhethu hu re na mulambo.

Kha ri ṅwale

Wanani ipfi ḽo ṱahelaho fhungoni ni jenise –ni na –lume kha maipfi a re zwibogisini. Shumisani maipfi e na vhumba mafhungoni afho zwikhalani.

mafhafhu	mukuku
ma	vhutshilo

Mutsi wa segereṱe u tshi jena _____ u a tshinyadza.

Pheroto i a thusa vhathu _____ sa ngei muḓini wa Hana.

Ha Mulaṱedzi hu na khuhu nthihi ya _____ na phambo nṋa.

Khaladzi a mme anga vha pfi _____ Vho Ndiafhi.

Kha maipfi aya ho ṱumiwa thangi kana mutshila.
Talelani tsinde ḽa maipfi ayo ni tangedzele thangi kana mutshila.

mashangoni

tshisimani	jenani	nḓoulume	kutanda	tshivhoni
ḓikuvhela	mulomo	kararu	ṋenḓila	

Kha ri ite nyito

Zwifanyiso izwi zwi sumbedza nyito ino ya kha ḓi itiwa. Ambani uri nyito idzi dzi jia tshifhinga tshingafhani.

Ndi khou gidima mbambe.

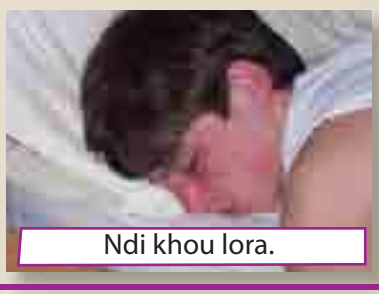

Ndi khou lora.

Ndi khou ṱamba maṇo.

Ndi khou tamba bola.

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani mafhungo mararu nga inwi muṇe a no amba nga nyito ine ya kha ḓi itea.

Tsumbo khei: "Ndi khou humbula"

Divhamaipfi

Livhanyani thangi dzi re kha kholomo ya u thoma na matsinde a re kha kholomo ya vhuvhili. Ni kone u ṅwala ipfi ḽo fhelelaho tshikhalani tshi re kha tshanḓa tsha u ḽa.

tshi		-dido	
ḓi		-rengele	
mi		-koli	
ma		-imbi	
ku		-kole	
vha		-lilo	

Datumu

16 Muvhigi wa mafhungo

Kha ri ite nyito

Ṅwalani atikiḽi ya gurannḍa yaṋu inwi muṋe. Inwi na muṅwe nga inwi ambani nga mbudziso dzi re kha mepe wa muhumbulo.

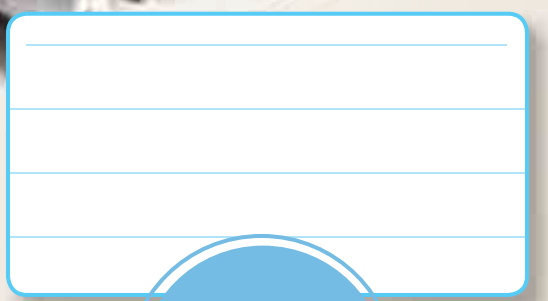

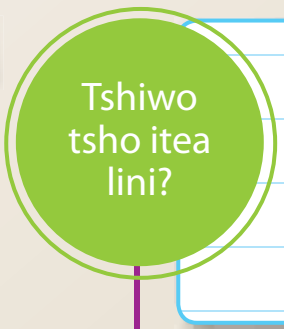

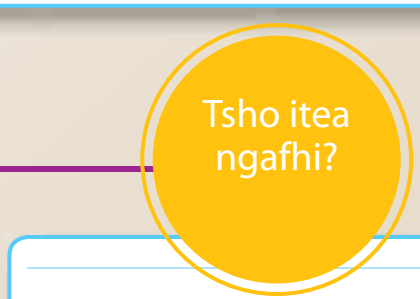

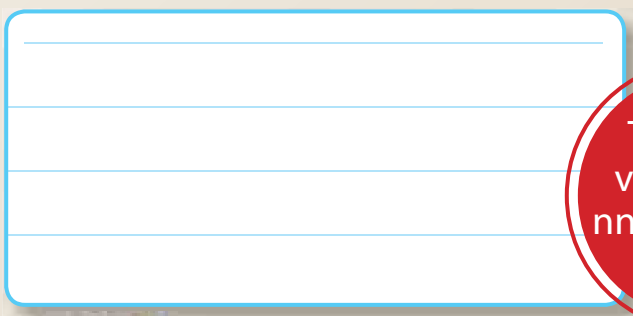

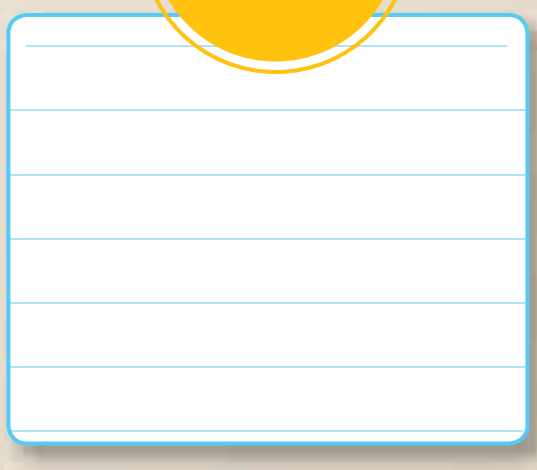

Tshiwo tsho itea lini?

Vhavhigi vho ri mini?

Ndi tshiwoḍe?

Tsho itea ngafhi?

Tsho itea vhukati ha nnyi na nnyi?

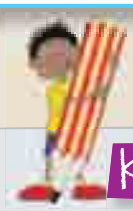

Kha ri ṅwale

Ṅwalani atikiḽi ya gurannḍa yaṋu inwi muṋe kha tshikhala tshe na ṋewa. Ṋeani gurannḍa dzina. Sikani dzina ḽi no takadza ni ṅwale mafhungomaitei (nyusi), ni tshi shumisa notsi dze na ita kha mepe wa muhumbulo, Musi no no fhedza, ṋekanani atikiḽi dza vhoiwe henefho kiḽasini ni vhone uri ndi nnyi ane a vha na mafhungomaitei a no takadza.

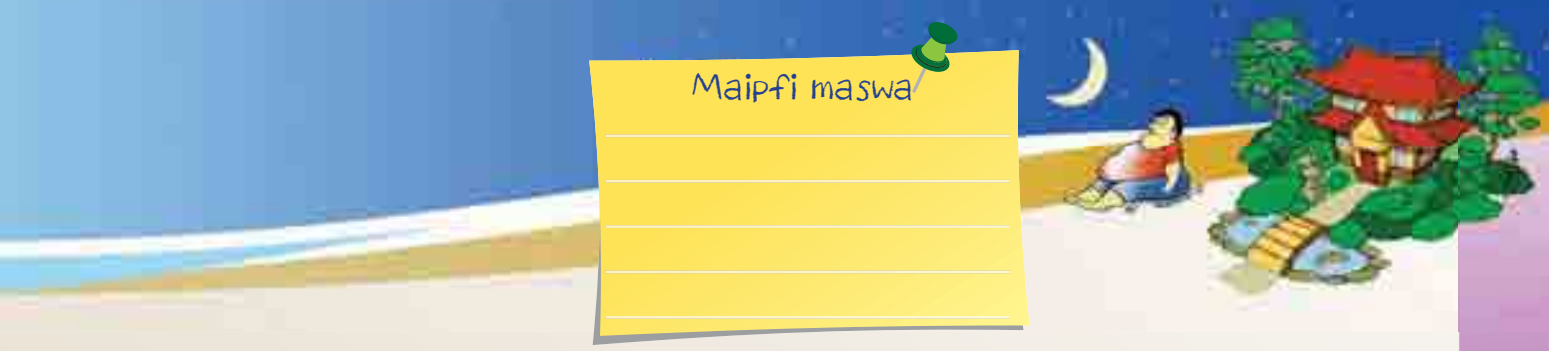

Maipfi maswa

Dzina ḽa gurannḓa na ḓaṱumu

Nga (Ṅwalani dzina ḽaṇu)

Olani tshifanyiso

Ṭhoho ya mafhungo

Ambani uri tshiwo tsho vha tshifhio

Bulani uri tsho itea lini

Bulani uri tsho itea vhukati ha nnyi na nnyi?

Bulani uri tsho fhela hani

Teacher

Sign:

Date:

2

Datumu

17 Khuwa dza vhurendi

Kha ri ambe

U swika zwino kha kotara iyi no no vhala dziṅwe dza ngano dzi no bva mashangoni o fhambananaho nahone no no vhala zwiṱori zwa mafhungomaitei zwi re na tshivhalo. Zwino ri khou ya u lavhelesa lushaka lwa maṅwalwa lwo fhambanaho tshoṱhe na hezwi zwiṅwe: vhurendi. Zwirendo zwinzhi zwi na mudivhitho wazwo, kana mutevhetsindo, khathihi na phetheni ya maipfi a re na raimi (pfanapheledzo); fhedziha a si zwirendo zwoṱhe zwi no tevhela tshitaila itshi. Zwine zwirendo zwa fana ngazwo ndi uri zwoṱhe zwi na thero, zwine zwa amba zwone.

Ri na fulufhelo la uri heino vhege ni do diphina nga khuwa dza vhurendi.

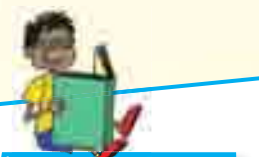

Kha ri vhale

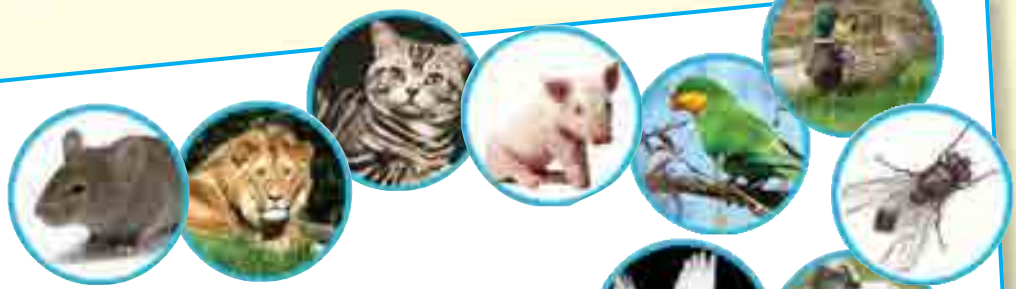

Zwimange zwi a hona.
Ndau dzi a vhomba.
Magwitha a a ṅuṅuna.
Zwivhingwi zwi a hona.
Ṱhonono dzi: tshitshitshi.
Mbevha dzi: kikiki.
Nngu dzi bee.
Fhedzi NṄE NDI A AMBA!

Ṱhoho dzi: kakakaka.
Kholomo dzi: moo.
Masekhwa ndi kwakwakwa .
Maivha e: kuukuukuu.
Nguluvhe dzi a tshema.
Bere dzi tshi hana, haiiii!
Khuhu ndi vhukweekwee.
Fhedzi NṄE NDI A BULA!

Thunzi dzi a ṅoṅa.
Mmbwa dzi a vhomba.
Milemalema ndi tswitswitswi.
Phele i: huṅwii.
Zwiḓula zwi a honedzela. Khwamba dzi a amba.
Ṇotshi dzi a unga.
Fhedzi NṄE NDI BVA MULOMO.

A Shapiro
(tsho tou pambiwa)

Kha ri ite nyito

Zwirendo zwi anzela u shumisa maipfi u itela miungo. Itani miungo ya zwipuka zwa rathi zwe zwa buliwa afho tshirendoni. Ni ri khonani dzaṇu dzi humbulele uri ni tshipukaḓe.

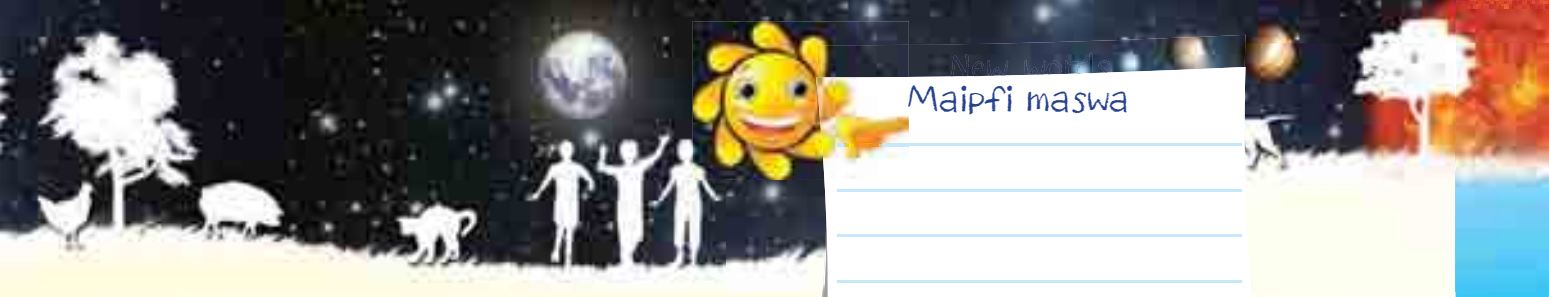

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Itshi tshirendo tshi amba nga mini?
Vhathu a vha ri moo kana kwekwekwe. Vha ita mini? Tshirendoni itshi talelani maipfi ane a amba zwine vhathu vha ita, ni kone u a ṅwala afho fhasi.

Ṅwalani mutevhe wa zwipuka zwa rathi zwe zwa buliwa tshirendoni itshi, tsini na tshiṅwe na tshiṅwe tshazwo ni jenise mibvumo ine zwa ita.

Wanani maipfi afho tshirendoni a re na raimi na aya.

kona		nzwii		mee	
lamba		mboo		fhunga	

Maṅwe hafhu nga mitshila
Elelwani, ri nga engedza kha zwine ipfi ḽa amba zwone nga u ṱuma mitshila mafheleloni a tsinde kana mudzi wa ipfi.
Ndi ifhio miṅwe mitshila ine ya ṱumiwa kha maipfi? Hu na mitshila minzhiminzhi ine ya ṱumiwa kha maipfi fhedzi ṋamusi ri ḓo sedza mivhili fhedzi ine ya fhambana na iḽa ye na i guda ngei murahu.
-ela na -isa,
Mitshila iyi i amba zwithu zwo fhambananaho, **-ela** u amba u **itela muṅwe kana tshithu nyito** ngeno **–isa** u tshi amba **u itisa muṅwe muthu kana tshithu nyito kana u thusa**.
Tsumbo, Ndo **rengela** Masindi maḽegere; Masindi o **rungisa** rokho.

Kha ri ṅwale

Jenisani maipfi e na sika mafhungoni o teaho.

1. Vhangani o ya u _____ makhulu vhurotho tshiphazani.
2. Mudededzi washu vha ri vha ḓo ri_____ mabammbiri arali ra sia hu na tshika.
3. Vhonani o kherula tshikete zwino mme awe vha ḓo mu _____ tshiṅwe nga mutshini wavho muswa.
4. Rabulasi u khou _____ vhashumi bulasini yawe ya miomva Luvuvhu.
5. Vha ḓo vhuya vha tshi ri _____ ṋama, ṋawa na mafhuri ra ḽa nga tshilalelo.

Sedzani phindulo dzaṋu ni ṅwale maipfi e na sika kha dikishinari yaṋu.

1=rengela 2=dobisa 3=rungela 4=limisa 5=bikela

Teacher
Sign:
Date:

Datumu

18 Zwirendo zwi a imba

Kha ri vhale

Vhulalo ha tshimange

Tshimange tshi lala hune tsha funa, hu kha ṱafula, hu tshiduloni.
Tshi nṱha ha khabodo, masofani, mafasiṱereni.
Tshimange tshi lala hune tsha funa.
Zwiendani, zwirumbini, hatsini, zwiambaroni.
Tshimange tshi lala hune tsha funa.
Hoṱhehoṱhe ndi hayani!

Eleanor Farjeon (tsho tou pambiwa)

Kha ri ṅwale

Tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Ni vhona u nga murendi u a takalela zwimange? Ngani?

Wanani maipfi a no bva tshirendoni a re na raimi na a tevhelelaho ni a ṅwale zwikhalani.

tshiduloni		lela		hwayani	
fana		apula		tshitandani	

Tshirendo tshi ri tshimange tshi pfana na u lala ngafhi na ngafhi? Itani mutevhe wa afho fhethu.

Hu na huṅwe fhethu hune zwimange zwa pfana na u eḓela hone?

Maipfi maswa

Ri renda ri tshi tamba

Tshiatsiatsi

Atsia! Atsia!
Ndi atsiatsi ya tshiatsiatsi.
Ndo thoma ***mulovha****.*
Nda nga ndi sa ***lovha****.*
Nda ya ha dokotela.
Nda vhuya ndo ṱokoṱela.
Mishonga i minzhi.
Ya u nwa na ya u mila.
Zwiṱhavhi zwi zwinzhi.
Atsia! Atsia!
Nda jena nguvhoni.
Atsia! Atsia!
Na miḽoroni.
Atsia! Fumufumu!
Thishu dzo fhela.
Ndi tshi fumula.
Ndo feila thesite ya mupeleṱo.
Nga tshiatsiatsi Vho Thitshere.

Bruce Lansky

Kha ri ńwale

Kha ri ambe

- Lingedzani u thetshelesa muzika kana mutevhetsindo wa itshi tshirendo.
- Tshi vhaleleni nṱha ni tshi vhandela mutsindo zwanḓa.
- Ambani na muńwe nga inwi nga mafhungo a zwirendo.

Lingedzani u ńwala tshirendo tshaṋu inwi muṋe. Ni lingedze uri mutaladzi muńwe na muńwe wa vhuvhili u vhe na ipfi ḽi re na mutevhetsindo.
Ńwalani tshirendo tshaṋu sa mvetamveto u thoma. Tshi vhaleleni khonani yaṋu nṱha ni kone u tshi ńwala tshikhalani tshi re afho fhasi.

Kha ri ńwale

Datumu

19 Tshikhoḓo tsha Afrika Tshipembe

Kha ri vhale

Ri a ḓikukumusa sa lushaka.
Iḓani ri imbe luimbo lu no ri ṱanganya.
Ndi luimbo lwa shango ḽa vhathu;
Ḽa vhathu, nga vhathu.
Ri luvha shango ḽashu ḽiswaḽiswa.
Ri pembelela shango ḽashu ḽa manakanaka
Ri tshi ri: Nkosi Sikelel' iAfrika.
Tokomelwani vhananga,
Ni thuse u fhaṱa shango ḽa manakanaka.
Kha ri fhaṱane, ri fhaṱane.
Vharangaphanḓa matshelo ndi inwi.
Kha ri fhaṱane, Maafrika Tshipembe a manakanaka.

M Mhlauli (tsho tou pambiwa)

Kha ri ambe

- Tshirendo itshi tshi khou amba nga mini?
- Ndi nga mini ri tshi ri ndi tshirendotshikhoo?
- Itshi tshirendo tshi na mutevhetsindo?
- Vhoiwe sa vhagudi ni vhona u nga ni nga ita mini uri shango ashu i vhe a khwie?

Jenisani mihumbulo yau kha mepe wa mihumbulo.

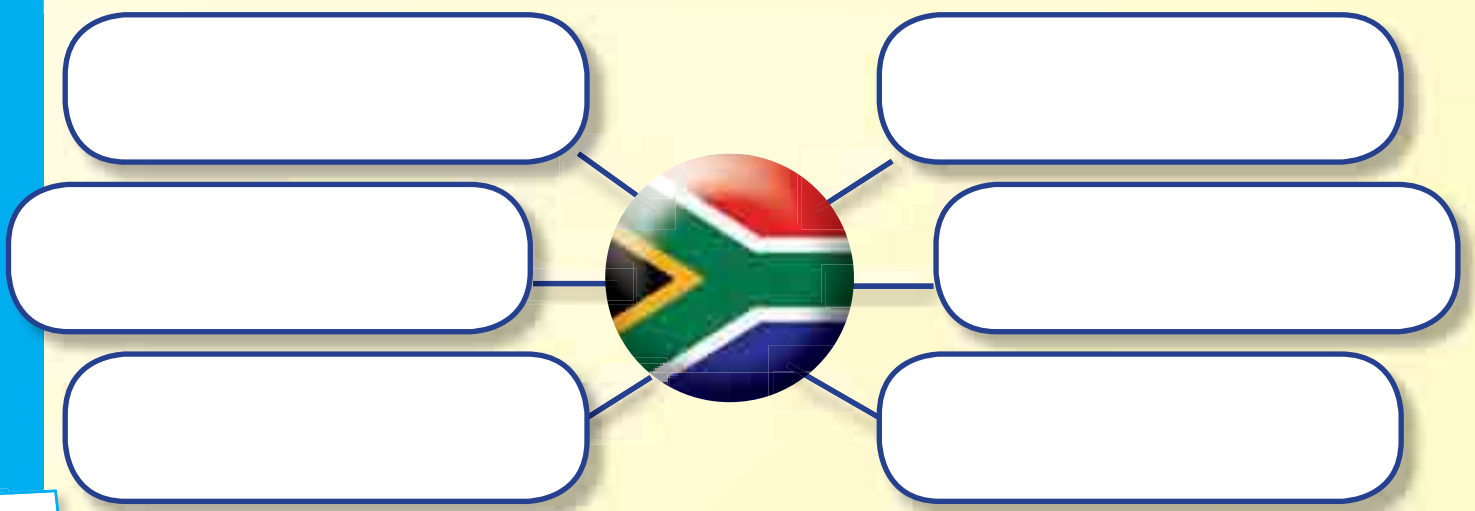

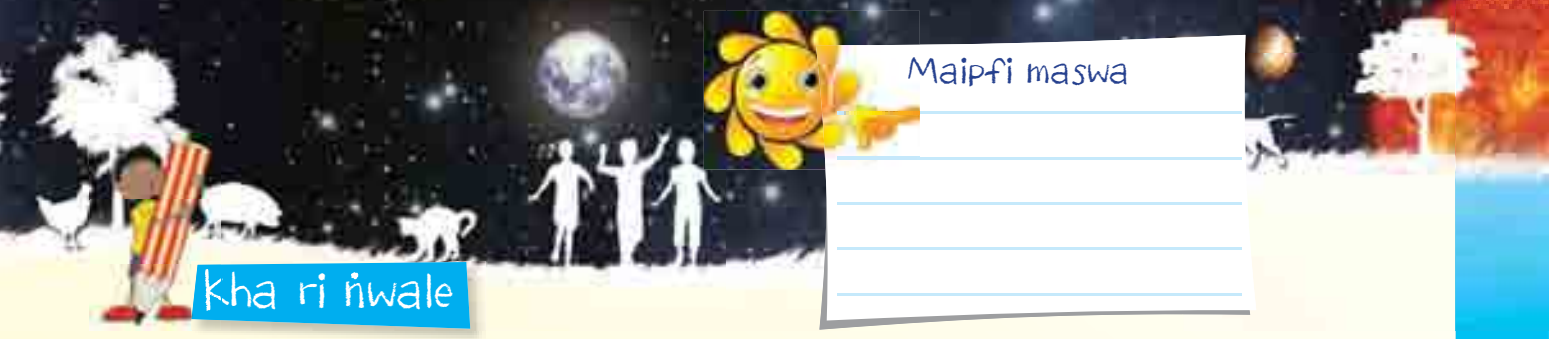

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Zwino ṅwalani phara i no amba ngauri ni nga ita mini uri Afrika Tshipembe ḽi vhe shango ḽa khwiṋe. Shumisani mihumbulo i re kha mepe wa mihumbulo. Ro dzula ro ni ṋea fhungo ḽi re na ṭhoho khulwane ya mafhungo ine na ḓo thoma ngayo phara.

Afrika Tshipembe ndi shango lavhudi nahone rothe ri nga thusa kha u li ita shango la khwine line vhathu vha nga tshila khalo.

Zwino ṅwalani tshirendo nga vhutshilo Afrika Tshipembe.

Kha ri ṅwale

Ṇaṅwaha no guda zwithu zwinzhi zwi no kwama maipfi. Tsumbo, no guda uri maṱaluli ndi maipfi ane a ṱalutshedza madzina. Lingedzani u wana pfanywa (maipfi ane a amba zwi no fana), dza maṱaluli aya.

Pfanywa ndi maipfi ane a amba zwi no fana. Tsumbo, **lala** ndi pfanywa ya **ed**ela.

Shumisani maipfi a re afha fhasi uri a ni thuse.

neta nonaho sekenaho tshigiligiḓa rama murema tshidenya tshirole eḓelaho tsha kale

ondaho		mutswu	
tshidenya		khwaṱhaho	
neta		tshilala	
muhali		lalaho	

Teacher
Sign:
Date:

Datumu

20 Ri renda ri tshi mona Ḓuvha

Kha ri ambe

- Madzina a pulanete ni a a ḓivha?
- Ni a ḓivhudzisa uri pulanete dzo tou itisa hani? Dzi fana na pulanete yashu, Ḽifhasi?
- No no vhuya na vhona dziṅwe dzadzo vhusiku, ngei ṱaḓulu?
- Ni a zwi ḓivha uri ri vhukule vhungafhani u bva kha ḓuvha?

Ṅamusi ri khou ya u fara lwendo ri tshi tshimbila tshikhalani. Musi ri tshi vhuya shangoni, ri ḓo lavhelesa shango ḽo ri tangaho.

Kha ri vhale

Tshirendoni itshi Pluto i kha ḓi pfi ndi pulanete. Nga 2006, vhoradzisaintsi vho tendelana kha ṱhalutshedzo ntswa ya uri pulanete ndi mini, vha pfana uri Pluto a si pulanete. Tshifhingani tshenetshi tshithihi, ho tumbulwa pulanete ntswa dzi re na tshivhalo. Hezwi zwi ri sumbedza uri hu kha ḓi vha na zwinzhi zwine ra fanela u guda nga ḽifhasi ḽine ra tshila khaḽo!

Hu na pulanete dza ṱahe dzi no mona ḓuvha,
Thetshelesani ndi tshi dzi vhidzelela nga nthihi nga nthini.

Mekhuri? Ndi hone! Ndi wa u thoma
Ndi tsinitsini na ḓuvha.

Masase? Ndi hone! Ndi wa vhuvhili
Ndi a penya, sa tshienda tshiswa.

Ḽifhasi? Ndi hone! Ndi wa vhuraru
Ḽifhasi haya hashu.

Masi? Ndi hone! Ndi wa vhuṋa
Ndo mutswukutswuku, iḓani ni dale.

Jupita? Ndi hone! Ndi wa vhuṱanu
Ndi nṋe muhulusa, fhano ni nga si tshile.

Sathane? Ndi hone! Ndi wa vhurathi
Rinngi dza buse na aisi.

Yurenasi? Ndi hone! Ndi wa vhusumbe
Ndi tengama ndo sendama, ṱaḓulu kule.

Nepitshuni? Ndi hone! Ndi wa vhumalo
Ndi na phopho khulukhulu.

M Goldish (tsho tou pambiwa)

Maedzamuthu
Kha hetshi tshirendo, murendi u vhidzelela pulanete nga nthihi nga nthihi dzi tshi fhindula. U jia pulanete idzi sa vhathu. Ndi zwine ra zwi vhidza uri ndi u edza muthu, maipfi a no edza muthu a pfi maedzamuthu.

Kha ri ambe

- Tshirendo itshi tshi khou amba nga mini?
- Ni vhona u nga ndi ngani murendi o ṅwala itshi tshirendo?
- Tshirendo itshi tshi ni vhudza mini nga kudzulele kwa pulanete?
- Pulanete yashu, Ḽifhasi, i vhukule vhungafhani na ḓuvha?
- Itshi tshirendo tshi na mutevhetsindo? Tshi vhaleleni nṱha ni rwe mulenzhe fhasi ni tshi tevhedza mutsindo watsho.

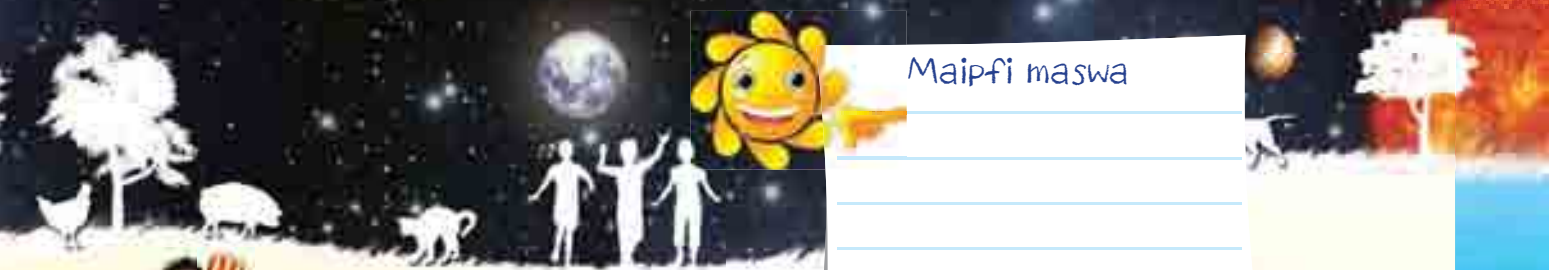

Maipfi maswa

Kha ri ńwale

Tshirendoni itshi wanani phere dza rathi dza maipfi ane a vha na mutevhetsindo ni dzi ńwale afho kha thebuḽu

vhuraru	hashu				

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tshirendo itsho na nyolo i re afho fhasi. Lingedzani u jenisa madzina a pulanete ni tshi tevhedza zwine tshirendo tsha ri vhudza zwone malugana na vhuimo ha pulanete dzi tshi mona na ḓuvha. Tshirendo tshi ri vhudza nga vhuimo ha pulanete ińwe na ińwe. Ro dzula ro ni jenisela dzina ḽa pulanete ya u thoma – inwi jenisani idzo dzo salaho. Musi no no fhedza, vhambedzani phindulo dzaṋu na zwi re tshifanyisoni ngei seli.

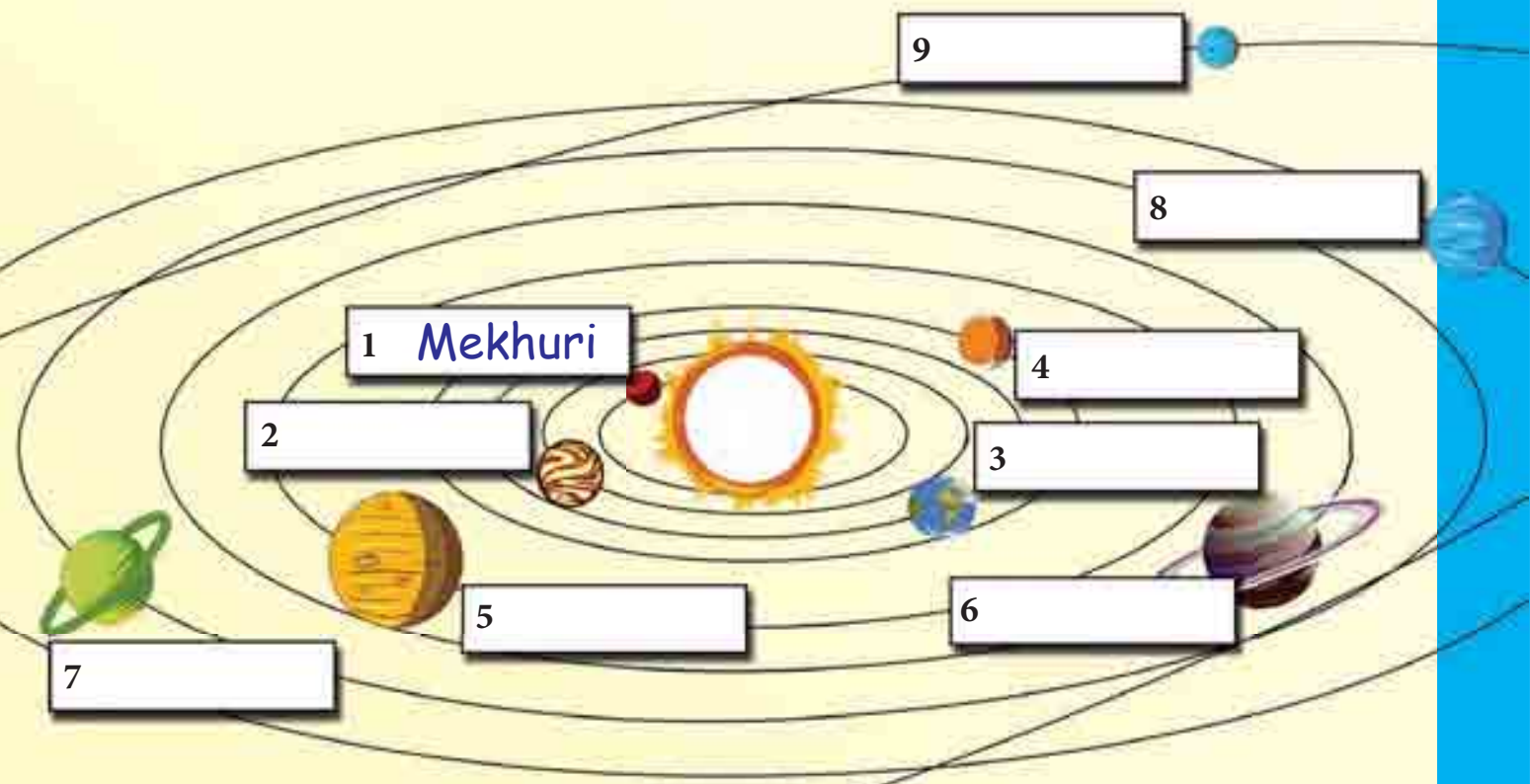

Datumu

21 Khambana tswuku

- No no vhuya na vuwa nga matshelonitsheloni na vhona ḓuvha ḽi tshi tsha?
- No no vhuya na lavhelesa ḓuvha ḽi tshi kovhela? Ḽo tou ita hani?

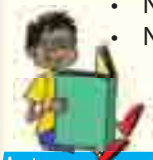

Kha ri vhale

No no vhuya na vuwa nga matshelonitsheloni? No no vhuya na vhona vhusiku hu tshi shanduka ha vha masiari nga zwiṱuku nga zwiṱuku? Arali ni sa athu, lingedzani u buba lu tshee luswiswi ḽiṅwe ḓuvha. Sedzani makoleni. Arali no buba vhukuma ni ḓo vhona uri hu tshee na luswiswi. Fhedzi arali na lindela na lavhelesa ni ḓo vhona uri, ngei vhubvaḓuvha, makoleni hu vha hu tshi khou shanduka ha vha na muvhala museṱha nga zwiṱuku nga zwiṱuku. Ha mbo tevhela vhutswuku ha mapfuvhi hu no adza vhusendekamisi hoṱhe. Khathihi fhedzi ni ḓo vhona lumeme luṱuṱuku lutswuku lu tshi thunyu! Lu vhusendekamisi ha shango. Ndi ḓuvha, ḽi khou bvisa mulomo.

Nga zwiṱuku nga zwiṱuku ḽi ḓo onolowa ḽa vhonalesa zwinezwi ḽi tshi khou gonya asiḽia ḽi vho nga khambana ya makhulu! Fhedziha, ḓuvha a ḽi tshimbili. Riṋe ri vhona u nga ḽi khou tshimbila makoleni. Zwine zwa khou itea ndi uri tshipiḓa tsha ḽifhasi tshine ra dzula khatsho ndi tshone tshi no khou mona u itela uri lurumbu lwatsho lwoṱhe lu dzule lwo sedza ḓuvha.

Hezwi zwi amba uri musi hafu yashu ya ḽifhasi i tshedzani, iḽa iṋwe hafu i swiswini.

Zwino, musi ni tshi vuwa uri ni ye tshikoloni, vhana vha re kha luḽa luṅwe lurumbu lwa ḽifhasi vha khou jena nguvhoni. Matsheloni a hashu ndi madekwana a vhaḽa vhaṅwe.

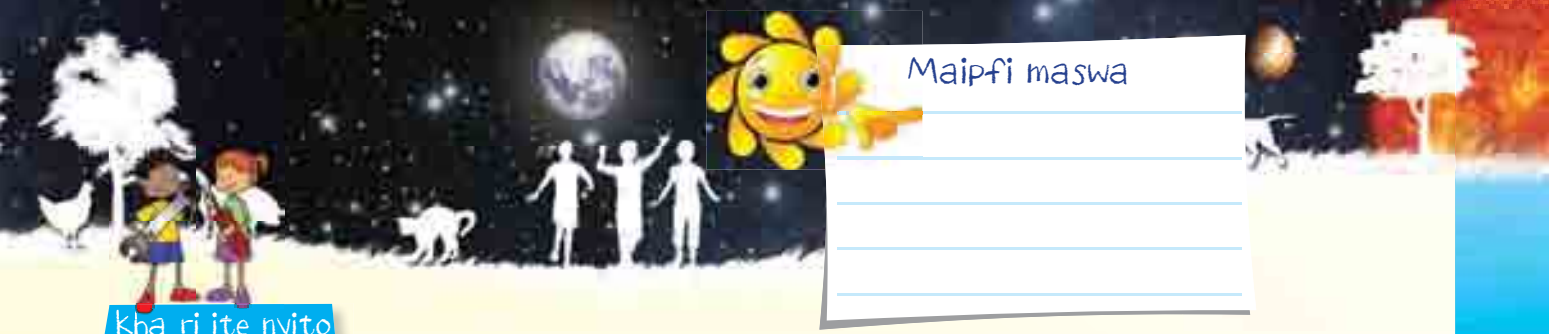

Maipfi maswa

Kha ri ite nyito

Iyi ndima i khou amba nga mini?
Ni vuwa nga tshifhingaḓe ni tshi ya tshikoloni?
Vhana vha re kha luḽa luṅwe lurumbu lwa shango vha vha vha tshi khou ita mini musi inwi ni tshi vuwa? Ngani?
Muṅwali uri ni ḓo vhona mivhala ifhio musi ngei makoleni hu tshi shanduka u bva kha vhusiku hu tshi ya kha masiari?
Hu thoma
Ha tevhela
Ha fhedzisela

Kha ri ṅwale

Lavhelesani phere dza maipfi khedzi. Maipfi aya a pfala a tshi fana fhedzi zwine a amba a zwi fani. Ri ri ndi nyambahuvhili.

fula	fula	ṱhoho	ṱhoho
fhola	fhola	vhila	vhila
thatha	thatha	ṱhanga	ṱhanga

Shumisani phere tharu dza nyambahuvhili idzi ni ṅwale fhungoni ḽithihiḽithihi ḽi re na nthihinthihi yadzo u sumbedza uri ni a ḓivha zwine a amba. Ni tea u ṅwala mafhungo a rathi.

Ro wana o vhofha vhurukhu nga <u>thambo</u>.
Vho ṱavha mupapawe nga <u>thambo</u> dze vha fhiwa Ngudza.

Teacher

Sign:

Date:

22 Datumu ḽi dzula ngafhi?

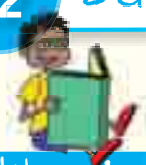

Kha ri vhale

Kulekule tshikhalani, khiḽomithara dza dzimiḽiyoni na dzimiḽiyoni u bva fhano hu na bola khulu ya gese i fhisaho, i penyaho. Ri i vhidza uri ndi ḓuvha. Ḓuvha ndi ṋaledzi. Ndi yone ṋaledzi ine ya vha tsinisa na riṋe. Dzina ḽa u thoma ḽe ḽa ṋewa ḓuvha nga vhaṅwe vhathu ḽo vha ḽi no pfi Sol nga Tshiḽatini tsha Maroma, nahone ḽi bva kha ipfi "solar", ḽine ḽa amba uri "zwa ḓuvha". Ṋamusi ḓuvha ḽi na madzina o fhambananaho nga nyambo dzo fhambananaho ḽifhasini.

Ḓuvha ndi ḽihuluhulu fhedzi ḽi vhonala ḽi ḽiṱuku. Ndi ngauri ḽi kule nga maanḓa. Ḽi khiḽomithara dza 150 miḽiyoni u bva shangoni. Ḓuvha ḽi a fhisa, ḽi fhisa lune na nga si kone u zwi humbulela. Ndi ngazwo ḽi na tshedza ngaurali. Ḓuvha ḽi vhonetshela ḽi na vhuhali, lune ra si tee u ḽi sedza nga maṱo ro livhana naḽo.

Kha ri ṅwale

Arali hu uri ḓuvha ndi ḽihuluhulu, khezwi ḽi tshi vhonala ḽi ḽiṱuku?

Ḓuvha ḽi vhukule vhungafhani u bva shangoni? Ṅwalani tshivhalo tsha hone nga nomboro.

Ḓuvha ndi bola ḽa mulilo?

Ndi ifhio pulanete i re na muvhala wa lutombo ine ḓuvha ḽa i vhonetshela?

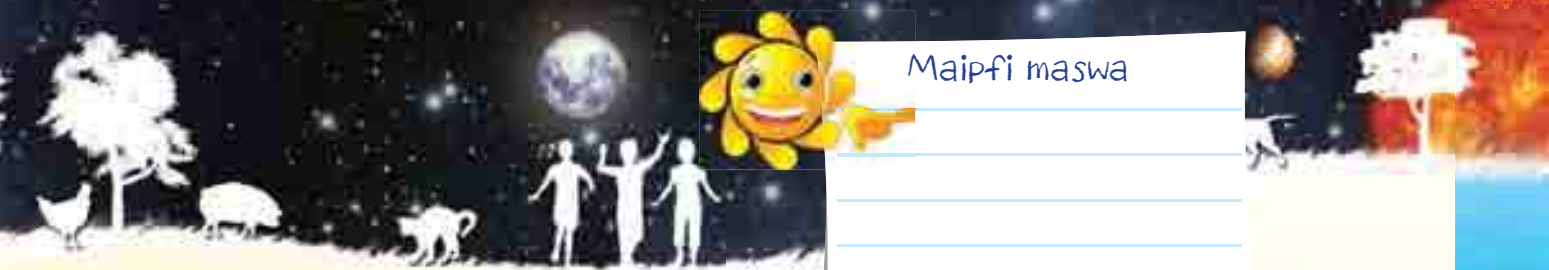

Maipfi maswa

Divhamaipfi

Ṋeani mafhambanyi kana antonimi dza ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa haya maipfi.

tsinitsini		tshedza		masiari	
ḽihuluhulu		ngomu		fhasi	

Datumu ḽi yafhi ḽo kovhela?

Kha ri vhale

Ndi vhona ḓuvha ḽo hula ḽi tshi vhengema
Nda ḓivhudzisa uri ḽi yafhi ḽo kovhela?
Ḽi a eḓela kana ḽi tou dzumbama?
Kana ḽi ngei huṅwe ḽi khou vhonetshela?

Ḽi tou mona dzithavha
Vhusiku musi phepho i tshi ri ṱhuvha?
Kana ḽi a dzula fhasi ḽa awela
Ḽo neta nga u dudedza na u vhonetshela?

Kha ri ambe

Ḽi dodoma ḽa ya vhukovhela
Kana ḽi ṋenga ḽa ya u awela?
Ḽi tou swenda ḽa tsa fhasi
Kana ḽi dalela kusi nga kusi?

Ndi vhona u nga ḓuvha ḽi kha tshannzunguluwe,
Ḽi tshi hasha masana ḽo fhumula.
Na zwino ḽi tshi ralo ri songo mangala
Ngauri shango a si bande.

Itshi tshirendo tshi na mutevhetsindo? Irwani mulenzhe fhasi ni tshi tevhedza mutsindo watsho.
Murendi u shumisa maipfi a re na raimi? A ngafhi?
Ndi mitaladzi ifhio ya tshirendo i re na raimi?

Kha ri ṅwale

Itshi tshirendo tshi amba nga mini?
Murendi u vhudzisa mbudziso dzifhio malugana na ḓuvha? Ṅwalani tharu.
Ṋeani phere nṋa dza maipfi a re na raimi e a shumiswa tshirendoni itshi.

Datumu

23 Ndi nga mini ṅwedzi u tshi shandula tshivhumbeo

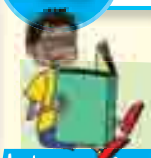

Kha ri vhale

Ee! Kha vha vhone ṅwedzi wee,
Wo tshena wo tou wee;
Ee! Kha vha vhone mmawe
U nga lammba ṱaḓulu.
Kwo vha ku kuṱukuṱuku iḽa vhege
Ku tshi nga vhura ha Vho Ḽigege;
Ṇamusi ndi muhuluhulu
Wo ola O khulukhulu.

E Follen

Kha ri ite nyito

Itshi tshirendo tshi amba nga nini?
Murendi u amba mini a tshi ri ṅwedzi u nga "vhura" na uri wo ola "O" khulukhulu?
Ndi afhio maipfi a re na raimi. A ṅwaleni.

Kha ri ambe

No vha ni tshi zwi ḓivha uri wedzi a u penyi zwa vhukuma, na uri tshedza tshawo a tshi bvi khawo? Ṅwedzi u fana na tshivhoni nahone u penya nga tshedza tshi no bva kha uvha. Ńwedzi u a shanduka tshivhumbeo, wa bva kha tshivhumbeo tsho kutaho sa vhura wa vha O khulukhulu wa dovha wa humela kha tshivhumbeo tsha vhura. Tshanduko idzi dzi itea musi ṅwedzi u tshi khou mona na shango. Ri zwi vhidza uri ndi zwifhinga zwa ṅwedzi. Ni vhona u nga hu vha ho bvelela mini?

Maipfi maswa

Ambani nga zwine zwa khou bvelela kha tshitendeledzi itshi.

Kha ri ambe

Zwifhinga zwa ñwedzi

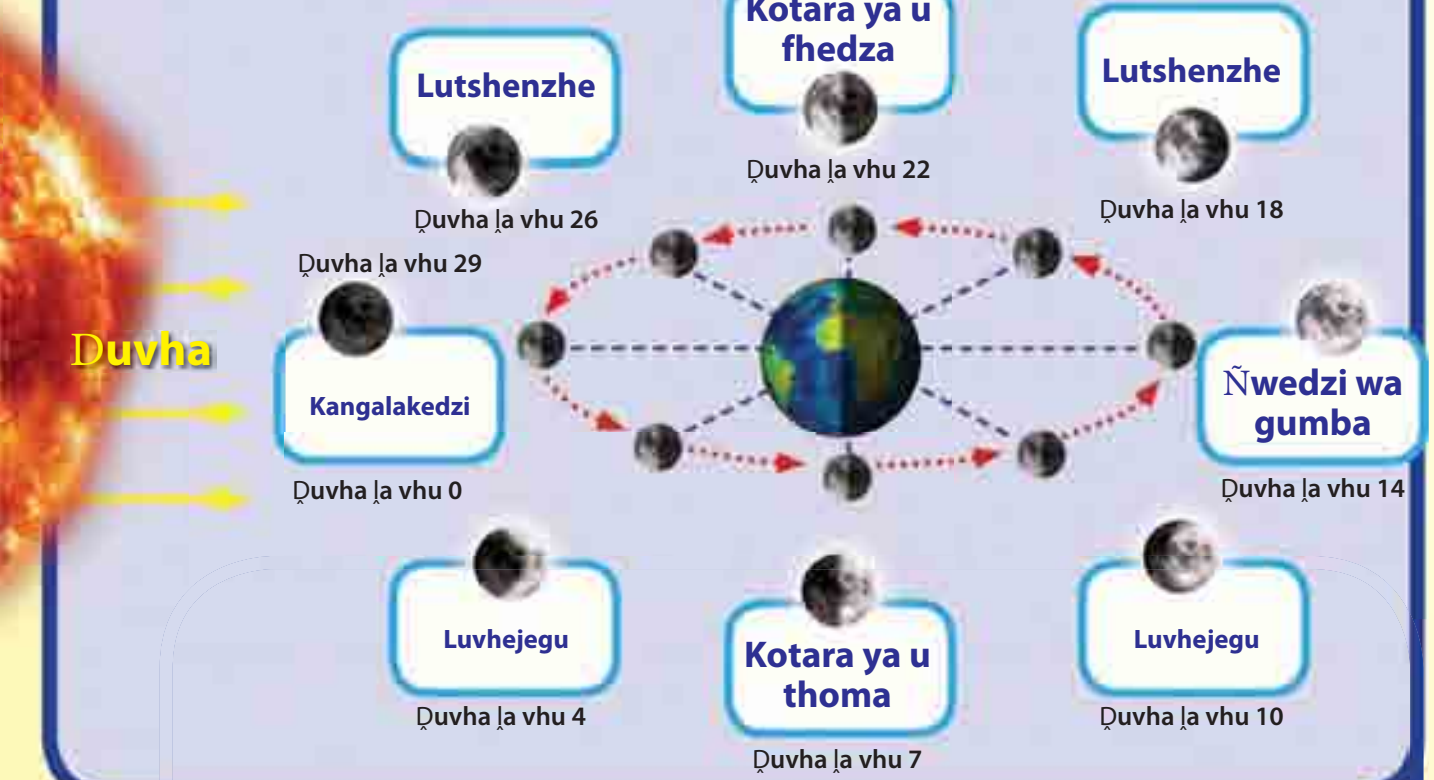

Hu khou bvelela mini kha nyolo iyi? Ṅwedzi u sumbedza uri u a shanduka tshivhumbeo maḓuvhani a ṅwedzi. Nyolo iyi i sumbedza "zwifhinga zwa ṅwedzi". Nyolo ya nga ngomu i sumbedza kutshimbilele kwa ṅwedzi u tshi mona na shango ngeno tshedza tsha ḓuvha tshi tshi penya khawo. Nyolo ya nga nnḓa i bula dzina na zwifhinga zwa ṅwedzi, nga tshithihi nga tshithihi khathihi na u sumbedza uri riṋe ri u vhona nga nḓilaḓe ri fhano shangoni.

Kha ri ṅwale

Elelwani, ri nga kona u shandula zwine ipfi ḽa amba nga u ṱuma thangi mathomoni a ipfi. Kha thebuḽu i re afho fhasi hu na mańwe maipfi e ra ṱuma khao ḓi- kana ku- kana tshi-. Ṅwalani mafhungo mararu ni tshi shumisa maipfi mararu a ayo u sumbedza uri ni a pfesesa zwine a amba.

ḓi+vhaisa	ku+penisela	tshi+kolo
ḓi+luma	ku+tukana	tshi+lilo
ḓi+thusa	ku+bogisi	tshi+ambaro

Teacher
Sign:
Date:

Datumu

24 Mufhindulano vhusiku

Maṅwe a mafhungo a re vhukati afho fhasi a ṱalutshedza uri muthu a re kha tsha u ḽa ndi muthuḓe, ngeno maṅwe a tshi ṱalutshedza muthu a re kha tsha monde. Talani mutalo u tshi bva kha fhungo ḽiṅwe na ḽiṅwe u tshi ya kha muthu o teaho.

Kha ri ṅwale

Goloi yawe i na ḽivhone ḽa muvhala wa lutombo ḽi no poidza.
U ambara yunifomo ya muvhala wa lutombo i re na mutsetse.
Mavhudzi awe a dzula o ṱhamalala.
U dzula a tshi nga ha ṱambi.
U na ipfi ḽidenyadenya.
U vhonala o tshuwa na u ḓivhona mulandu.
U vhonala a sa sei.

walani phara ine ya ṱalutshedza muṅwe na muṅwe wa avha vhathu.

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Ṅwalani zwine vha khou vhudzana. Hezwi zwi vhidzwa upfi ndi mufhindulano. Mufhindulano u ri vhudza zwine vhathu vha amba. Matambwa a ṅwalwa ngaurali. Musi no no fhedza mufhindulano, u shumiseni kha u ita ḽitambwa henefho kiḽasini.

Pholisa: U khou ṱoḓa mini nnḓa vhusiku?

Khuliso: _____

Pholisa: _____

Khuliso: _____

Pholisa: _____

Khuliso: _____

Pholisa: _____

Zwino ṅwalani mafhungo mavhili kha ayo e na ṅwala afho nṱha e kha maambiwa, ni tshi shumisa zwiḓevhe.

T anganyani. Maṱanganyi ndi maipfi ane na nga a shumisa kha u ita uri mańwala aṉu a elele. Musi ri tshi shumisa tshiga tsha u awela zwi amba uri muvhali u tea u ima a awela. Arali zwiga zwa u awela zwa ḓalesa, mańwalwa aṉu na one a nga si elele ngauri muvhali u ḓo awela lunzhilunzhi. Ni nga shumisa ḽiṱanganyi kha u ṱanganya mafhungo mavhili.

Shumisani mańwe a maṱanganyi aya kha u ṱanganya mafhungo a re afho fhasi.

nahone	uri	ngauri	fhedzi	naho	zwino

Mutukana o vha e nnḓa ḽo kovhela. O vha a tshi khou lavhelesa ṅwedzi.
Mutukana o vha e nnḓa ḽo kovhela ngauri o vha a tshi khou lavhelesa ṅwedzi.
Pholisa ḽo pfa ḽi tshi ofha uri mutukana a nga huvhala _____ ḽa mu isa hayani.
Pholisa ḽo isa mutukana hayani_____ḽo vha ḽo no kovhela.
Mme a uyu mutukana vho vha vha siho hayana _____ khotsi awe vho eḓela.
Mutukana hoyu ha pfi _____ mukomana wawe ene ndi zwihulu u fhirisesa.
Mutukuna o vha a songo ambara jesi _____ ho vha hu tshi khou rothola.

Datumu

25 Shango ḽashu ndi Vhufa hashu

Lwendo lwashu lwa u dala tshikhalani lwo guma zwino ro vhuya hayani Ḽifhasini. Zwino tshifhinga tsho swika tsha uri ri sedza ḽifhasi ḽo ri tangaho. Kha ri thome nga u sedza mavu.

Kha ri vhale

Musi tshikolo tshi tshi vala vhana vha tshikolo vha khou rambiwa uri vha ḓe kha phurogireme i no itwa zwikolo zwo vala i no ri: "ri vhavhalela hani mavu ashu." Ndi phurogireme ya vhana vhoṱhe vha Gireidi ya 6 vha no dzula vhuponi ha mahayani. Khoso iyi i khou itiwa nga vha Muhasho wa zwa Vhulimivhufuwi, Vhusimamiri na Vhureakhovhe. Vhasidzana na vhatukana vhoṱhe vho ṱanganedzwa. Ni nga ita khumbelo ya u guda khoso iyi nge na founela 012-345678 ṅwedzi wa Ṱhafamuhwe u sa athu fhela. Ni ḓo guda nga mukumbululo wa mavu, khathihi na thaidzo dzine wa vhangela vhorabulasi. Mavu ndi ashu roṱhe. Iḓani ni pfesese uri ri khou lozwa mavu nga nḓila ifhio, na uri ri nga zwi thivhela hani. Muhasho wa zwa Vhulimivhufuwi, Vhusimamiri na Vhureakhovhe u ḓo ni dzudzanyela zwiendedzi na vhulalo.

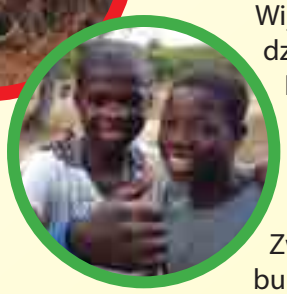

Wiḽiamu o ḓi vha muthu wa u lisa kholomo na mbudzi u bva kale. Ha hawe hu na vhushai ngauri tshelede nnzhi ya muholo wa khotsi awe i shuma kha u badelela tshikolo tsha avha vhaṅwe vhana vhahulwane. Khotsi awe vha shuma ḓoroboni, mme awe vha shuma masimuni. Fhedzi ṅwaha muṅwe na muṅwe khaṋo i a fhungudzea, nahone a vha ḓivhi uri tshiitisi ndi mini. Tshine vha ḓivha tshone ndi tsha uri musi fhasi ho omesa zwiliṅwa a zwi aluwi.

Wiḽiamu a ya a dalela Hosea, khonani yawe i no dzula khiḽomithara dza 5 u bva ha hawe. A tshi swika a wana uri zwiliṅwa zwa ha Hosea zwo takala. Vha ha Hosea vha ṱavha miri na u bwa ngolo u itela uri mavu a si kumbiwe. Khotsi a Hosea vha ḓivha nga maanḓa vhulimi lune zwino vha vho thusa vhaṅwe vhalimi.

Zwe Wiḽiamu a vhona ngei bulasini ya ha Hosea zwi dzula zwi muhumbuloni wawe. U ita na u humbula nga nḓivhadzo ye a i pfa kha radio. Nga madekwana a amba na mme awe a vha vhudza nga zwe a vhona bulasini ya ha Hosea, a humbela u ya khosoni. Mme awe vha tenda ngauri vho vha vha tshi khou vhilahedzwa nga iyi bulasi yavho, uri zwiliṅwa zwi khou konḓelwa u aluwa.

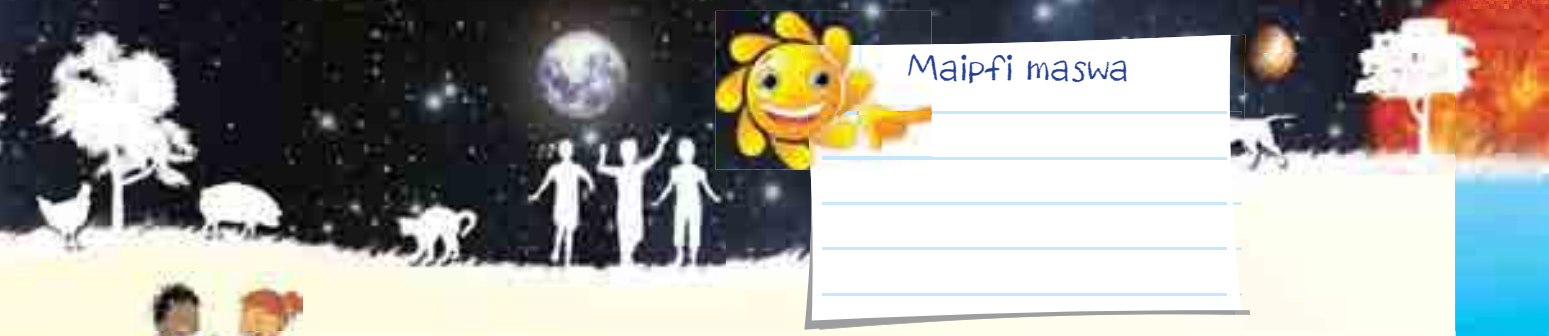

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Ni vhona u nga ndi nga mini Wiḽiamu a tshi ṱoḓou ḓivhesesa nga kulimele?
Ni a ḓivha uri ndi nga mini mme a Wiḽiamu vha si tsha kona u lima zwiliṅwa zwo takalaho? Bulani zwiitisi.

Kha ri ṅwale

Vhalani nganetshelo iyi hafhu, ni kone u fhindula mbudziso.
Wiḽiamu o zwi pfa ngafhi uri hu na khoso?

Ndi nga mini Wiḽiamu a tshi ṱoḓou ya khosoni?

Bulani zwithu zwiraru zwine Wiḽiamu a vhona a tshi ḓo guda khosoni.

1
2
3

Kha ri ite nyito

Lavhelesani iḽa nḓivhadzo ya radio hafhu.
Zwino itani phosiṱara ya u kungedzela khoso ya vhulimi.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

26 Vha jena nḓilani

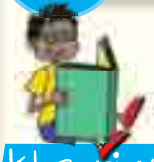

Kha ri vhale

Wiliamu u vhudzisa Hosea uri u a tama u tuwa nae khosoni naa. Vha wana uri i do farelwa tshikoloni tshi re Bulugwane. Zwenezwo, musi zwikolo zwi tshi vala, vha jena ndilani ya u ya khosoni. Musi vha tshi swika, vhagudi vhothe vha tanganedzwa nga Vho Msimang, Muofisiri wa Vhulimivhufuwi. Tshithu tshe vha thoma u vhudza muñwe na muñwe ho vha uri hu khou ya u gudwa nga u vhavhalela mavu.

Vho Msimang vha vhudza vhana mafhungo manzhi nga mavu. Vha amba uri hu na zwithu zwivhili zwine zwa nga tswa mavu ashu: maḓi na muya. Maḓi a mvula a kumbulula mavu. Ni nga zwi vhona musi milambo i na maḓi a muvhala wa buraweni kana matswuku. Muvhala wonoyo u bva kha mavu e a ṅokela maḓini. U lozwea ha mavu nga hei nḓila hupfi ndi mukumbululo. Fhethu ho ṱuluwaho hu lozwa mavu ngauri musi maḓi a tshi elela a tshi tsa a kumba mavu. Hu si kale mavu ayo a a oma lune maḓi a mvula a si tsha kona u nwelela, a vho elela a tshi ya milamboni o hwala mavu. Arali mavu ayo a vha o limiwa, mukumbululo u tou ṅaṅa. Nga vhuya ri fhedza ri si tshee na maḓi a zwiliṅwa na zwisima kana magwejo zwi a xa.

Vho Msimang vha vhudza vhana uri vha zwi vhona nga mini uri mukumbululo wo thoma. Vha ri tshiṅwe tshifhinga u zwi vhona nga migero minzhiminzhi masimuni. Migero iyi i nga kha ḓi vha yo ḓala mahatsi lune wa kona u vhona khungumuṱavha yo tikiwa nga mahatsi. Arali hatsi na khungumuṱavha zwa nga kumbiwa nga mvula, migero i a hulela. Zwino yo no vha miedzi. Nga ṅwaha u tevhelaho, mvula i a zwi ṅaṅisa. Miedzi i fhedzisela yo no vha milonga kana magovha, hune vhana na zwifuwo zwa wela ngomu.

Maṱakani a hu na mukumbululo, ngauri miri i tsireledza mavu. Miṅwahani ya zwigidi na zwigidi yo fhiraho, kotara tharu dza mavu ḽifhasini dzo vha dzo tibedzwa nga miri. Fhedziha, vhalimi na vhafuwi vhane vha ṱoḓa mavu maswa a u lima na u fuwa khao vha remekanya miri na u haḓa hatsi. Ṅamusi, phesenthe dza 80 dza miri ye ya vha i hone kale yo remakanyiwa kana ya vhulahwa nga mulilo na malwadze. Maṅwe mashango a tshee na fhethu hu hulwane hu re na maṱaka a malinganye, fhedzi na one a khou tshinyadzwa ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Vho Msimang vha vha fha **manifesito** une vha tea u vhala. "Ndi zwine ra tenda khazwo hezwi. Na vhoiwe ri tama ni tshi tendavho khazwo."

Manifesito khoyu. Ḓivhaleleni wone.

U sima mavu maswa

Mavu a na mushumo. Zwiliṅwa zwoṱhe zwine vhalimi vha lima zwi na mushumo. Vhumatshelo ha shango ḽashu hu ḓo vha hone arali hu na mavu avhuḓi. Ri tea u ḓivha nga mukumbululo wa mavu na uri ri u thivhela hani. Mukumbululo u fana na mbava ine ya khou tswa mavu ashu o nonaho nga zwiṱuku nga zwiṱuku.

Kha ri jiulule mavu ashu a manona. A hu na muthu o teaho u lala na nḓala. Vhalimi na vhana vho farana kha phurogireme iyi. Kha ri humele murahu kha shango ḽa vhomakhulukuku. Vhana kha vha lwele shango ḽine ḽiṅwe ḓuvha ḽa ḓo vha ḽavho.

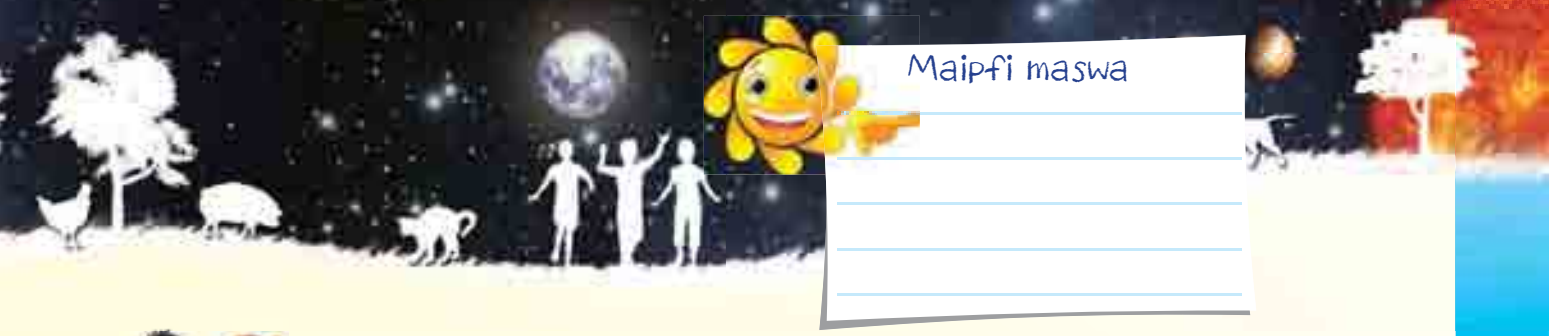

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Lavhelesani manifesito ni ambe nga fhethu hune na dzula hone.

Ni dzula fhethu hu re na mukumbululo? Arali ni tshi ee, zwino ni a tendelana na manifesito? Ni dzula vhuponi ha mahayani kana ḓoroboni sa khotsi a Wiḽiamu na vhaṅwe vhana vhavho vhahulwane? Arali zwo ralo, uyu manifesito ni u vhona hani?

Kha ri ṅwale

Manifesito ndi mini? Manifesito wa Vho Msimang u amba nga mini?

Ni nga jenisa zwifhio kha manifesito? Zwi ṅwaleni hafha.

Mukumbululo ndi mini?

Ndi mini zwi no vhulaha miri?

Ṅwalani zwithu zwivhili zwihulwane zwe Hosea na Wiḽiamu vha guda khosoni iyi. Itani samari (manweledzo) yazwo zwikhalani zwe na ṋewa.

1

2

3

4

Datumu

27 Ri amba nga mavu

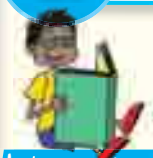

Kha ri vhale

Vho Msimang vha gudisa Wiḽiamu, Hosea na vhaṅwe vhana uri hu na tshaka mbili dza mavu: a nṱha na a nga fhasi.

(1) Mavu a nṱha ndi one ane zwimela zwa mela zwavhuḓi khao. Mavu a nṱha a na miminerala na dziṅwevho pfushi (zwithu zwi no ṇea zwimela zwiḽiwa zwi no ita uri zwi aluwe zwo takala).
Zwi a konḓa u vhuyedzedza mavu a nṱha arali o kumbiwa.

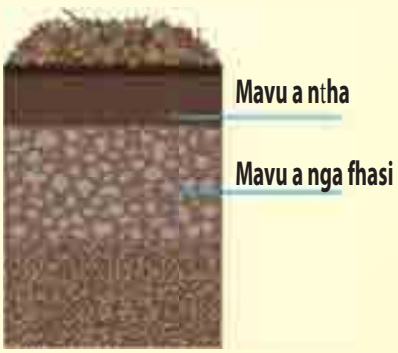

(2) Mavu a nga fhasi ndi a re nga fhasi ha mavu a nṱha. Muvhala wa hone a wo ngo dombela u fana na wa mavu a nṱha, nahone a anzela u vha na vumba kana muṱavha. Mavu a nga fhasi a a konḓa u fhira mavu a nṱha. Mme a Wiḽiamu vha wana zwi tshi konḓa u lima zwiliṅwa kha mavu ayo a no konḓa.

Arali ri tshi ṱoḓa uri zwimela zwi aluwe, ri tea u thivhela uri mavu a nṱha a kumbiwe nga mvula. Ri nga zwi kona nge ra ṱavha miri na u sa fuwa zwifuwo zwinzhizwinzhi.

Kale musi mavu a tshi neta (a tshi bva), vhathu vho vha tshi litsha ḓaka ḽa mela, ha dovha ha vha na miri hafhu. Fhedziha ano maḓuvha ngauri vhathu vho no ḓalesa, ri tea uri ri shumise mavu manzhi tshifhinga tshoṯhe. Ri lila mavu uri ri kone u lima zwiliṅwa zwinzhi uri vhathu vha kone u wana zwiḽiwa zwo linganaho. Fhedzi musi ri tshi haḓa ḓaka, ri tea u vha na vhuṱanzi uri ri dovha hafhu ra tiba mavu nga zwiliṅwa zwine zwa ita uri mavu a nṱha a si kumbiwe. Arali ri tshi lima mufhoho, murambo, nḓuhu na ṇawa, zwiliṅwa izwi zwi a kona u fara mavu musi mvula i tshi na.

Vhalimi vha tea u ṱavha na miri vha si ṱavhe fhedzi zwiliṅwa. Vhalimi vha no kona vha ṱavha hatsi ha u tsireledza midzi ya miri musi i tshi aluwa. A vha swieli maṱari ane a wa a tshi bva mirini, ngauri maṱari a tsireledza mavu a nṱha, nahone a vha zwiḽiwa zwa mavu musi a tshi oma.
Arali hune na dzula hone ho ṱuluwa, ni na mushumo muhulwane wa u vha na vhuṱanzi uri mavu a nṱha a songo kumbiwa. Ni tea u ita bannga. Ni tea u shumisa maṱanga a mavhele na mufhoho kha u ita bannga, vhudzuloni ha u a fhisa. Arali mavu a haṇu e na matombo manzhi, ni nga a shumisa kha u ita bannga.

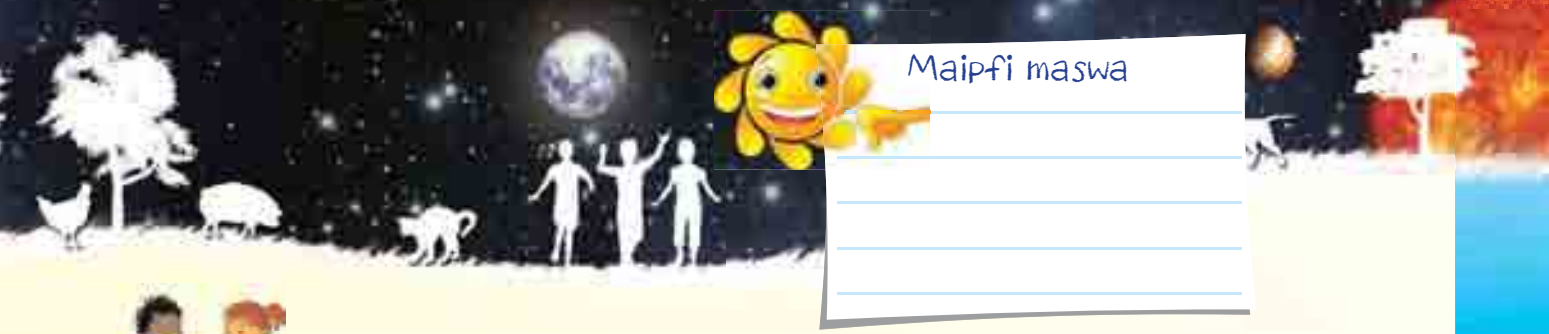

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Ni tea u ita bannga ngafhi u itela uri mavu a nṱha a si kumbiwe? Ambani nga haya mafhungo ni kha zwigwada. Lavhelesani tshifanyiso itshi ni kone u vhona uri ndi nga mini e mafhungo mahulwane uri ni ite bannga dzi tshi rambalala na bama kana fhethu ho ṱuluwaho u itela u thivhela maḓi a mvula.

Kha ri ṅwale

Thuthani mafhungo ane a si tikedze fhungo ḽa u thoma ḽa ṱhoho ya mafhungo.
Mme a Wiḽiamu vho vha vha tshi khou balelwa u lima zwiliṅwa tsimuni yavho.
Mme a Wiḽiamu vho renga rokho ntswa.
Vho vha vha tshi khou lingedza u ṱavha zwimela kha mavu a nga fhasi a no konḓa.
Wiḽiamu o vha a tshi khou ṱoḓou ya u dalela khonani yawe.
Kha mavu oṱhe, mavu a nṱha ndi one a re na mushumo.
Mavu a nṱha a na maḓi, minerala na zwiṅwevho zwifushi zwine zwa thusa uri zwimela zwi aluwe zwo takala.

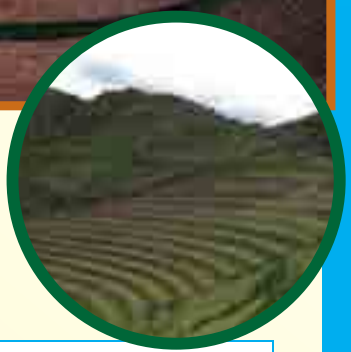

Zwino ṅwalani phara ni tshi shumisa ayo mafhungo o salaho.
Jenisani fhungo ḽithihi kana mavhili aṋu.

Tingedzelani maipfi o teaho a no shuma na maiti a re mafhungoni aya.

Tsho/vho lima mavhele na maṱamaṱisi.
U/tshi bwa madindi a u ṱavha miri.
Vha/tshi shela khomposi nṱha ha zwimela.
Vha/ku ita thulwi ya khomphosi i no shelwa kha zwiliṅwa.
Vho/lu ya u guda zwa mavu.

Wanani ni tangedzele zwithu zwi no wanala nṱha na nga ngomu mavuni.

T	S	W	I	N	A	N	S
B	L	G	T	L	X	G	H
I	U	E	K	U	B	U	A
M	S	V	H	S	U	L	S
U	U	E	U	U	V	U	H
Ṱ	N	R	M	Ḓ	H	V	E
W	Z	A	B	U	I	H	Z
A	I	P	A	D	E	E	Y

tswina
shashe
lusuḓu
nguluvhe
lusunzi
buvhi
khumba
muṱwa

Teacher
Sign:
Date:

Datumu

28 Ri sedza luambo

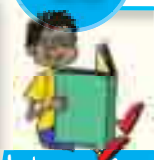

Kha ri vhale

Ni kha ḓi humbula uri nyambahuvhili ndi mini? Ṋeani muṅwe nga inwi tsumbo. Ndi nga mini nyambahuvhili dzi na mushumo muhulwane kha luambo?

Iḓanu humbula arali ni tshi nga ṱanganedza vhurifhi hu no bva kha khonani yaṋu a tshi khou amba nga u ṱula ha zwithu, a ri: "Inwi muthu, ḽiṱo ḽanga ḽa fula manngo a mbo ḓi wa!"

Kha ri ṅwale

Dziṅwe tsumbo hafhu dza nyambahuvhili khedzi. Ṅwalani mafhungo ane na nga shumisa nyambahuvhili idzi khao.

fula
fula
fhola
fhola
thatha
thatha
ṱhoho
ṱhoho
inga
inga

Zwino talelani liiti kana nyito mafhungoni aya.
Ni ite khumbelo ya khoso iyi ṅwedzi wa Ṱhafamuhwe u sa athu fhela.
Mvula yo kumbulula mavu.
Ri ḓo ni dzudzanyela zwiendedzi.

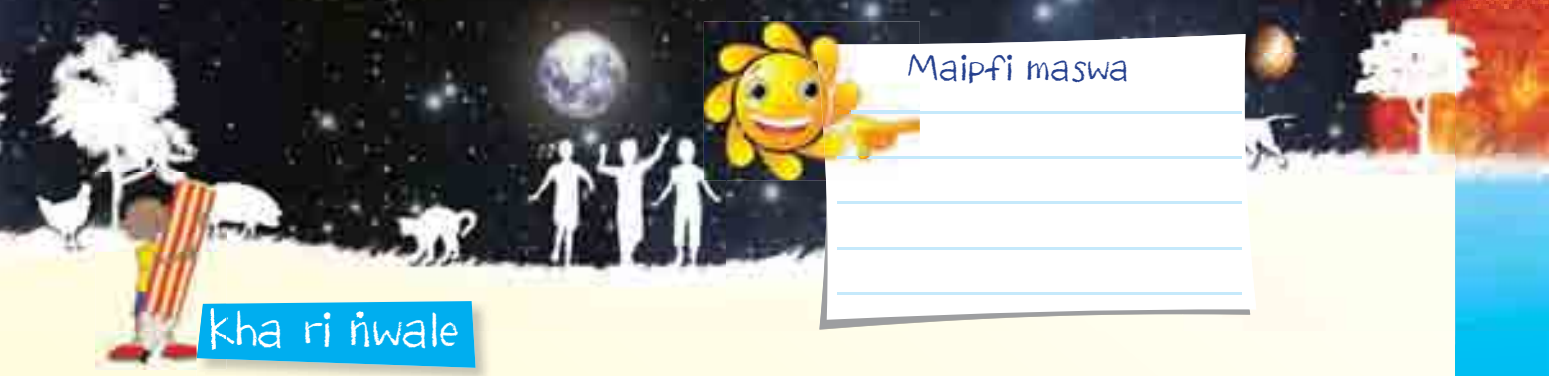

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Maḓadzisi maña̓we hafhu

Musi ri tshi ṱoḓou amba zwinzhi nga nyito, ri nga shumisa maḓadzisi. Maḓadzisi a ri vhudza nga tshifhinga kana fhethu kana kuitele (uri zwithu zwi itwa nga nḓila̓de) Lavhelesani mafhungo a tevhelaho:

Ni nga guda khoso nga holodei ya tshifhefho.
I ḓo farelwa vhuponi ha mahayani.
Mavu a khou kumbululwa nga u ṱavhanya.

Ṅwalani maḓadzisi a no bva mafhungoni ayo kha thebuḽu iyi, fhasi ha ṱhoho yo teaho.

Tshifhinga	Fhethu	Kuitele

*Lida**dzisi** li nga vha ipfi kana lifurase (tshigwada tsha maipfi)*

Mafhungoni a re afho fhasi, talelani ḽiḓadzisi kana ḽifurase ḽa ḽiḓadzisi, ni ṅwale "tshifhinga", "fhethu" kana "kuitele" tsini naḽo.

1. Itani khumbelo nga u ṱavhanya. .	*tshifhinga*
2. Ni nga ita khumbelo nga founu.	
3. Ni ḓo humela ha haṋu.	
4. Wiḽiamu o vha a tshi shuma ha hawe u lisa kholomo na mbudzi.	
5. Zwiliṅwa zwe zwa kaṋiwa masimuni zwo thoma u fhungudzea.	
6. Mvula i nesa tshilimo ya kumba mavu o limiwaho.	
7. Zwiliṅwa zwavho zwi khou aluwa zwavhuḓi.	
8. Zwino vha khou lingedza nga maanḓa u thusa vhaṅwe vhalimi.	
9. Ro pfa khungedzelo kha radio.	

Datumu

29 Kha ri ṱavhe miri

- Ni a thetshelesa mbekanyamushumo dza radio tshiṅwe tshifhinga?
- Ni a ita ni tshi pfa vhathu vha tshi khou vhudzisiwa mbudziso radioni?
- Ni a ḓivha vhana vhane vha ya u gammba nga tshikolo uri vha gude nga mupo?

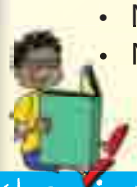

Kha ri vhale

Vhalani zwi tevhelaho.
Ndi inthaviwu (muvhudzisano) ya radio.
Yo ṅwaliwa sa mufhindulano, une u
si ṱalutshedze zwine vhathu vha khou ita.
U ni vhudza fhedzi zwe vha amba.

Inthaviwu ya radio

Muhashi: *Inthaviwu ya ṋamusi ndi yashu na Hosea na Wiḽiamu, vhe vha ya khosoni zwenezwino ya u thivhela mukumbululo wa mavu.*

Muhashi: Ndi matsheloni vhaṱhannga. Ri vhudzeniha, no ḓiphiṋa nga mini nga maanḓa?
Hosea: Ro takadzwa nga u ṱuwa roṱhe ri vhavhili ro awela u shumiswa mishumo mahayani.
Wiḽiamu: Ndo vhona zwithu zwinzhi zwe nda zwi vhona na bulasini ya ha Hosea.
Muhashi: Zwifhio?
Wiḽiamu: Eh, ndi mafhungo mahulwane uri muthu a si tende mavu a nṱha a tshi kumbiwa, ngauri zwimela zwi aluwa zwavhuḓi khao.
Muhashi: Zwino aya mavu a nṱha ri a vhulunga nga nḓila ifhio?
Hosea: Kha mabama hu itiwa bannga dzi tshi rambalala na bama. Hezwi zwi thevhela uri maḓi a si kumbulule mavu a nṱha. Miri na hatsi na zwone zwi a ita uri mavu a si kumbiwe mvula i tshi na.
Muhashi: Ndo pfa upfi ni ḓo vha ni tshi khou ya gammbani iṅwe hafhu ya zwa mupo. Ndi ya mini?
Wiḽiamu: Zwavhuḓivhuḓi, ndi ya u ṱavha miri, u itela u thusa kha u lima zwiliṅwa. Khoso ya hone i ḓo vha hone tshikolo tsho vala. Heyo i ḓo farelwa tsini na Tsanini. Ri ḓo ṱuwa nga bisi.
Muhashi: Khezwo vhathetshelesi, ri na vhaswa vhavhili khevha vhane vha khou guda zwithu zwihulwane vhukuma nga mavu na vhulimi. Ri vha tamela mashudu!

Maipfi maswa

Thandela ya Ḓaka

Musi zwikolo zwi tshi vala, vhaḽa vhaṱhannga vha mbo ḓi fara lwendo nga bisi vha fhira fhethu hu re na ḓaka na fhethu he miri ya remiwa. Hu si kale bisi ya swika fhethu ha Thandela ya Ḓaka vhana vha tsa.

Nga ḓuvha ḽa u thoma, muhulwane wa thandela, Vho Dokotela Mothiba, vha tshimbila na vhana tshikhala tshi no swika khiḽomithara nthihi u bva nesarini. Vha ya vha ima nṱha ha thavha. Hu na miedzi i no tsa na thavha ya vhuya ya swika govhani fhasi hangei. Matungo a miedzi a vhonala a si na tshithu, a hu na zwimela zwo melaho. "Hezwi zwo itiswa nga u rema miri ye ya fhedza yo no vha khuni na tshakhouḽu ya u vhasa mulilo," hu amba Vho Dokotela Mothiba.

"Zwo jia tshifhinga tshingafhani uri mvula i bwe miedzi iyi?" hu vhudzisa Hosea.

"Ni kha ḓi humbula ni tshi vhona maḓi a buraweni ni nḓilani ya u ḓa fhano?" hu vhudzisa Vho Dokotela Mothiba . "Zwino, ndi mukumbululo wa mavuha wonouḽa. Zwi jia miṅwaha miraru fhedzi uri mvula i phule miedzi yo raliho. Mukumbululo wa mavu mabamani a dzithavha ndi mafhungo a no dina nga maanḓa."

Vho Dokotela Mothiba vha vhudza muṅwe na muṅwe uri matshelo vha ḓo ya u vha sumbedza uri Thandela ya Ḓaka i khou itisa hani mushumo wa u ṱavha miri miswa i no ḓo imela ye ya remiwa.

"U tshinya ḓaka kana u rema miri, zwi khakhisa mupo," vha vha vhudza. "Hoyu munzhelenga u funeswa nga zwiṋoni kha u fhaṱa zwiṱaha ngauri mipfa yawo i tsireledza zwiṱaha kha zwithu zwi no nga ṋowa. Matavhi awo matete na maṱari a ḽiwa nga nḓou ngeno thanga dzawo dzi tshi ḽiwa nga ṯhuḓwa na nga ṯhoho. Ṯhoho na mikuwe na zwone zwi a ḽa maluvha awo. Ṋonzhe dzawo na thanga dzawo dala zwi ḽiwa nga mapfeṋe. Zwikhokhonono zwi no nga ṋotshi zwi kungwa nga maluvha awo a muvhala wa ṯaḓa na u nukhelela hawo, ṋotshi dzi dovha dza thusa kha u tshimbidza muvula. Ndi a fulufhela ni khou zwi pfesesa zwino uri ri tea u ṱavha miri ngauri zwithu zwinzhi zwi tshila ngayo."

kha ri ambe

Ambani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwanu.

- Ni vhona u nga ndi ngani vhaḽa vhatukana vho ita inthaviwu radioni? Ndi mbekanyamushumo dzifhio dza radio dzi no ita inthaviwu na vhana. Bulani dzi si nnzhi.
- Zwi jia tshifhinga tshingafhani uri mvula i bwe miedzi nga murahu ha musi miri yo remekanyiwa?
- Ṱalutshedzani uri miedzi i thoma hani.
- Ndi nga mini vhathu vha tshi rema miri?

Teacher

Sign:

Date:

30 Vha dalela nesari na u jena ḓakani

Kha ri vhale

Nga tsha matshelo vhana vhoṱhe vha ya u vhona nesari hune ha ṱavhiwa hone miri i no ḓo ṱavhiwa vhudzuloni ha ye ya remiwa. Vha vhona zwigidi na zwigidi zwa miri ine ya kha ḓi vha miṱuku. Miri ine ya kha ḓi vha miṱuku i pfi ngwanana kana mipurepure. Vhathu vha no shuma nesarini iyi vha dzula henefho tsini. Vha a zwi ḓivha uri vha ḓo hola tshelede nesarini vha dovha vha lima zwiliṅwa zwavho tsini na miri.

Afha nesarini ngwanana dzoṱhe dzo ṅwalwa madzina kha ḽebuḽu. Ḽebuḽu idzi dzi na madzina a luambo lwa henefho, a Luisimane, a saintsi na ḓuvha ḽe dza ṱavhiwa ngaḽo. Nga vhuya kha vhege yeneyi ni ḓo guda zwinzhi nga munzhelenga. Munzhelenga ndi muri u re na madzina manzhi: koorsboom (Afrikaans), mooka-kwena (Tshibeli), umHlosinga (Tshizulu), nkelenga (Tshitsonga) na fever tree (Luisimane). Vhatanduli vha kale vha Maafurikaṋere vho vha vha tshi humbula uri munzhelenga u vha vhangela mudinyane kana maḽaria, matsina ho vha hu vhunyunyu he ha vha hu tshi vha vhangela maḽaria. Ngauri Maafurikaṋere avha vho vhona u nga mudinyane u bva kha iyi miri, vha i vhidza uri ndi "koorsbome", zwine zwa amba uri miri ya mudinyane. Miunga matsina ndi yavhuḓi kha u fhodza mudinyane nahone i na mishumo minzhi mihulwane vhutshiloni.

Nesari ya Thandela ya Ḓaka i na mushumo ngauri vha ṱavha miri ine ya ḓo imela yo remiwaho. Ri a zwi ḓivha uri miri i shumiswa sa khuni na tshakhouḽu. Ri dovha hafhu ra wana mitshelo mirini, nahone hu na miri minzhi ine ra wana mishonga yo fhambananaho khayo. A si ṅanga dza tshirema fhedzi dzine dza shumisa zwimela na miri kha u wana mishonga. Phesenthe dza 40 dza mishonga ine ra i renga khemisini i bva kha miri. Miri i dovha ya shumiswa na kha u ita mabammbiri, zwino ri tea u shumisa mabammbiri ri tshi vhavhalela ra si a tambise. Zwiṅwe zwine ra nga ita ndi u kuvhanganya mabammbiri a kale uri a vusuludzwe.

Kha ri ambe

Ndi zwifhio zwiṅwe zwine zwa nga vusuludzwa?
Ni nga ita mini nga maṱari a miroho e ni si a bike?
Mulimi a nga vusuludza hani maṱanga a mavhele na mufhoho?

Kha ri vhale

Mitsheto ya Thandela ya Daka

Nga ḓuvha ḽa vhuvhili ḽa khoso, vhana vha bva vha ya u vhona mitsheṱo i no khou itwa. Vhathu vha khou shuma vhukuma vha tshi khou ṱavha ngwanana. Vho Dokotela Mothiba vha ṱalutshedza uri kha mutsheṱo muswa hu thomiwa nga u thivha miedzi nga mavu a no bva huṅwevho henefha bamani. Vhashumi vha bwa madindi a u ṱavha miri, vha shela mavu o nonaho matswu a no bva ḓakani. Dindi iḽi ḽi a sheledziwa maḓuvha a re na tshivhalo. Vhashumi vha ṱavha hatsi ha u fara mavu, u iteala uri miri i aluwe nga tshifhinga tshayo. Ṅwaha u tevhelaho vha ṱahula hatsi vha lima zwiliṅwa.

U bva afha, Vho Dokotela Mothiba vha isa vhana ḓakani ḽa vhukuma. Vha vha vhudza uri musi maṱari o waho a tshi khokhana fhasi ha muri, a ita zwine zwa vhidzwa upfi ndi "malakati a maṱari". Vha imisa malakati a maṱari nga vhuronwane, nga fhasi vha vhona zwikhokhonono zwiṱukuṱuku zwine zwa thusa kha u sinisa maṱari na vhuṱasana hune ha wa mirini. Vho Dokotela Mothiba vha vha sumbedza zwikhokhonono zwi no dzula fhasi ha maṱari na matanda: masudzi na khumba na zwivhungu; zwiḓula, phame na zwa makwati (zwibitili). "Muunda na bakhitheria zwi re fhasi hafha zwi na mushumo wa tshipentshela," hu amba Vho Dokotela Mothiba, "ngauri zwi ita uri danda ḽi sine, zwino u sina uhu hu ita uri danda ḽi sanduke ḽi vhe mavu. Ni a zwi vhona uri u sika mavu ndi mushumo muhulwane? Ndi ngazwo ri tshi tea u shumesa uri ri vhulunge mavu."

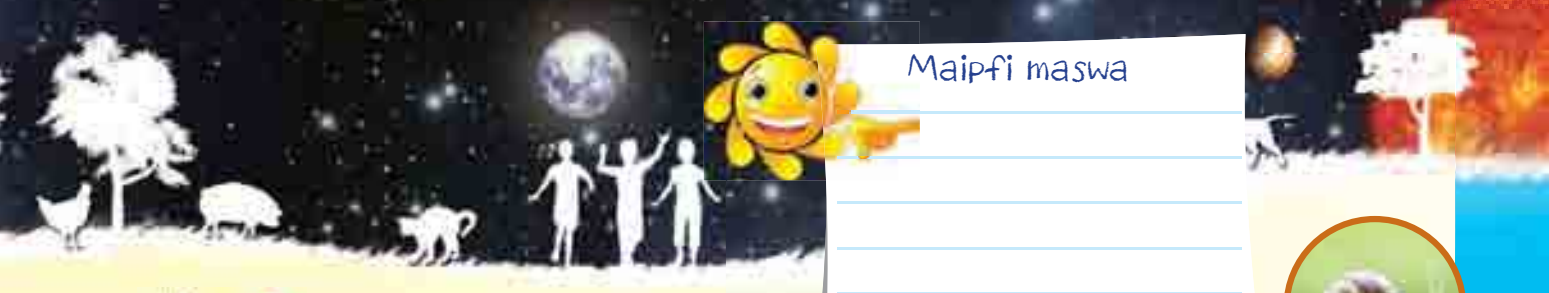

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Fhindulani hedzi mbudziso.
Vho Dokotela Mothiba vho isa vhana ngafhi na ngafhi?
Vha vha sumbedza mini henefho?

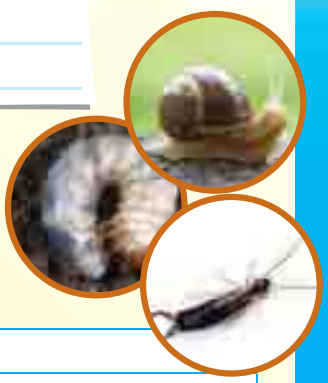

Fhethu	Vha vha sumbedza mini?
Fhethu ha 1	
Fhethu ha 2	

Muri wa munzhelenga wo wana hani dzina ḽawo ḽa uri *fever tree*?

Muri uyu u shumiswa kha mini na mini muponi?

Kha ḽebuḽu dza miri ya nerasi ho ṅwalwa mini na mini?

Ndi nga mini zwi mafhungo mahulwane uri vhathu vha henefho tsini vha shume nesari?

Ndi nga mini zwo tea uri vha ṱavhe miri minzhi?

Ṱalutshedzani maga ane a tevhelwa musi hu tshi ṱavhiwa ngwanana ntswa nthihi mutsheṱoni.

Ndi mini zwi no ita uri matanda a sine, a shanduke a vhe mavu?

Datumu

31 Mupaini

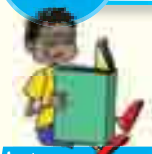

Vhalani tshirendo ni fhindule mbudziso.

Kha ri vhale

Mipaini

Ni a i pfa phosho?
Hu tshi pfala phokhoo!
Musi miri milala i kha phosho
Ya jaka ye: phokhoo!

Ndi vhanna na saha vhutsi vhu tshi duba
Vha saha mipaini ye sa maswole ya ita miduba
Ho fhela miṅwaha ya fusumbe i tshi aluwa
Nga minete ya fumi ya mbo wa
Vhana vhayo vhatswu vha ṱomowa.
Vha wa vha kunguluwa na luwa.

Tshi bva kha tsha Margaret Mahy

Kha ri ṅwale

Vhalani itsho tshirendo hafhu ni fhindule mbudziso.

N̂eani zwiitisi zwa uri murendi a ri miri iyi ndi "milala"
1
2
Ndi nga mini miri i tshi zhaka musi i tshi wa?
Ndi nga mini murendi a tshi vhambedza miduba ya miri na maswole?
Ni ḓipfa hani musi murendi a tshi ri zwo jia miṅwaha ya 70 uri miri i aluwe ngeno zwi tshi jia
fhedzi minete ya fumi uri i sahiwe?

Maipfi maswa

Kha ri ite nyito

Nga ṅwaha wa 2010 muunga wa munzhelenga wo nangiwa sa muri une vhathu vha tea u ṭavha nga Vhege ya Abo (ya miri) mathomoni a ṅwedzi wa Khubvumedzi. Hoyu muri ndi wone wavhuḓi kha u ṭavhulula ḓaka – u ṭavha afho he miri ya remiwa hone. Itani phosiṭara ya u ṭuṭuwedza u ṭavha miri. Phosiṭara yaṇu i tea u vha na tshifanyiso tshe na ola nahone i tea u bula zwiitisi zwa uri ri ṭavhe miri. *Shumisani nḓivho ye na guda ino vhege.*

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

32 Ndowedzo dza luambo

Kha ri ṅwale

Shandulani mafhungo a tevhelaho a vhe maipfi maambelwa.

"Ndaa, zwi jia tshifhinga tshi ngafhani uri mvula i bwe miedzi?" hu vhudzisa Hosea.

"Zwi jia miṅwaha miraru fhedzi", hu fhindula Vho Dokotela Mothiba. "Maḓi a kumba fhethu hu si na zwimela zwo tsireledzaho mavu.

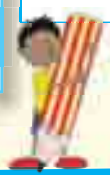

Kha ri ṅwale

Jenisani zwiga zwa u vhala mafhungoni aya. Ni tea u jenisa maḽeḓeredanzi, khoma, zwiga zwa u awela, zwiḓevhe na zwiṅwevho.

ndi zwone zwauri no vha ni tshi khou remekanya miri nahone ni sa vhoni tshanyalelo ine na khou ḓisa hu vhudzisa wiḽiamu ndi zwone u swikela ri tshi thoma thandela ya u ṱavhulula miri hu amba vho masia ngauri zwino ri vho shuma fhano ri jia heḽi ḓaka sa ḽashu tshoḫhetshoḫhe vha mwethuwa yoo vhana vha fhindula ndi zwavhuḓi hezwo

Nomborani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona.

- No no fhedza ni sheledze madindi maḓuvha a re na tshivhalo ni sa athu ṱavha ngwanana.
- Thomani nga u bwa dindi ḽo aṱamaho u fhira ngwanana na u tsa kavhili.
- Tsha u fhedza, ṱavhani ngwanana ni ṱavhe na hatsi uri vhu fare mavu.
- Ni kone u ḓadza tshiraho tsha dindi nga khomposi kana mavu matswu o nonaho.

Kha ri ṅwale

Divhoneni no ya u gammba na Hosea na Wiliamu.

Ṅwalelani vha haṉu kana khonani yaṉu vhurifhi. Vha vhudzeni uri ni khou ḓiphiṉa hani afho he na gammba hone. Vha vhudzeni zwithu zwe na guda.

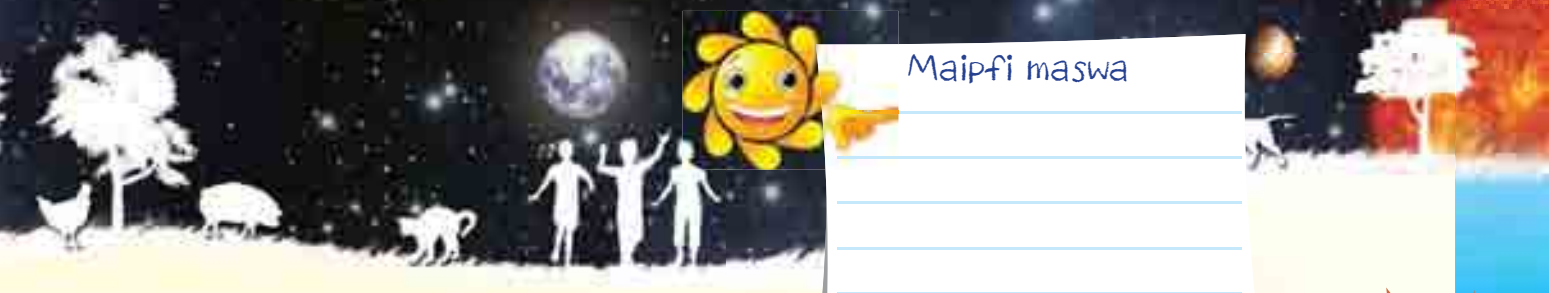

Maipfi maswa

Ha

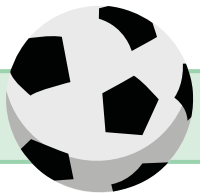

3

Datumu

33 Bola ya milenzhe, bola ya milenzhe

Kha ri ambe

- *Ndi mitambo ifhio ine na pfana na u i tamba kana u ṱalela?*
- *Ndi nnyi mutambi wa zwipotso ane na mu funesa? Ngani?*
- *Ni vhona u nga ni tea u ita mini zwihulwane uri ni vhe ngweṋa ya mitambo?*
- *Ngweṋa dza Afrika Tshipembe dza bola ya milenzhe, ateḽetiki, u bambela na zwiṅwevho?*

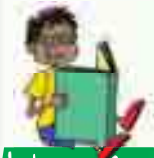

Kha ri vhale

Nga 2010 Afrika Tshipembe ḽo swielela muṱaṱisano wa bola ya milenzhe wa Khaphu ya Ḽifhasi wa FIFA. Zwigidi zwa vhaṱaleli zwo jena zwiṱediamu zwa fumi u ya u ṱalela mimetshe. Thimu dza bola ya milenzhe dzi no bva hoṱhe ḽifhasini dzo vha dzi fhano dzo ḓa u ṱaṱisanelana Khaphu.

Ndi zwifhio zwithu zwine na zwi ḓivha nga muṱaṱisano wa 2010 wa bola ya milenzhe?
Vhalani mafhungo a re kha thebuḽu dzi re afho fhasi ni fhindule mbudziso dzi no a tevhela.

Thebulu ya 1 Zwiṱendiamu zwa Mutatisano wa bola ya milenzhe ya Khapu ya Ḽifhasi wa 2010

Dorobo	Tshiṱediamu	Tshivhalo tsha zwidulo dza vhaṱaleli
Cape Town	Green Point	40 000
Bloemfontein	Free State	70 000
Durban	Moses Mabhida	60 000
Johannesburg	Ellis Park	95 000
Johannesburg	Soccer ḓorobo	40 000
Nelspruit	Mbombela	40 000
Polokwane	Peter Mokaba	40 000
Rustenburg	Royal Bafokeng	45 000
Pretoria	Loftus Versveld	45 000
Port Elizabeth	Nelson Mandela Bay	50 000

Maipfi maswa

Thebuḽu ya 2 Mvelelo dza Muṱaṱisano wa bola ya milenzhe ya Khapu ya Ḽifhasi wa 2010				
Fainala dza Kota				
Ḓuvha	Tshiṱediamu	Shango1	Shango 2	Tshikoro
02 Fulwana 2010	Nelson Mandela Bay/ Port Elizabeth	Netherlands	Brazil	2:1
02 Fulwana 2010	Johannesburg	Uruguay	Ghana	1:1
03 Fulwana 2010	Cape Town	Argentina	Germany	0:4
03 Fulwana 2010	Johannesburg	Paraguay	Spain	0:1
Fainala dza Hafu				
06 Fulwana 2010	Cape Town	Uruguay	Netherlands	2:3
07 Fulwana 2010	Durban	Germany	Spain	0:1
Fainala				
11 Fulwana 2010	Johannesburg Soccer City	Netherlands	Spain	0:1

Kha ri ṅwale

Shumisani mafhungo a re kha Thebuḽu ya 1 na ya 2 kha u fhindula mbudziso dzi tevhelaho. Ṅwalani phindulo dzaṇu kha zwikhala zwe na ṇewa.

Ndi tshiṱediamu tshifhio tshine tsha vha tshihulwanesa?	
Tshi dzula vhathu vhangana?	
Metshe wa u fhedzisela wo tambiwa lini?	
Wo tambelwa ngafhi? Ḓoroboni ifhio nahone tshiṱediamu tshifhio?	
Ndi mashango afhio e a tamba kha fainaḽa dza kota?	
Ghana yo tamba ngafhi?	
Ghana yo tamba na shango ḽifhio?	
Tshikoro tsho vha vhugai ḓuvha ḽe Ghana ya tamba?	
Ghana yo tambela ngafhi?	
Ndi thimu ifhio ye ya wina dzifainaḽa?	
Tshikoro tsho vha vhugai?	
Ndi ifhio thimu ye na tikedza? Ngani?	

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

34 Inthaviwu na mutambimakone wa bola ya milenzhe

Ndi vhafhio vhatambimakone vha mitambo ya Afrika Tshipembe vhane na vhona vha tshi kona?
Ndi ngani ni tshi vhona vha tshi kona?
Ndi mini tsho itaho uri vha bvele phaṋḍa?

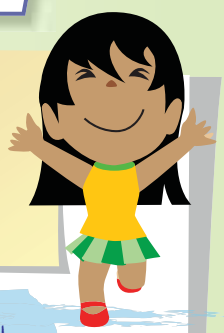

Kha ri pfe nga muṅwe wa vhatambi vho bvelaho phaṋḍa vha bola ya milenzhe.

Noko Alice Matlou

Musi vhathu vha tshi amba nga bola ya milenzhe, vhatambimakone vhane vha ambiwa vha anzela u vha vhanna. Fhezi muṅwe wa vhatambimakone vha bola ya milenzhe vho bvelaho phaṋḍa fhano Afrika Tshipembe ndi mufumakadzi: Noko Alice Matlou. Matlou o bulwa sa ngweṋa ya Mutambi wa Afrika wa Ṅwaha wa 2009 nga Feḓaresheni ya Bola ya Afrika (Caf). O vha muthu wa u thoma wa Afrika Tshipembe wa u wina pfufho iyi.

Vhalani inthaviwu ya Matlou uri ni mu ḓivhe.

No bebwa ngafhi nahone ni dzula ngafhi zwino?

Ndo bebwa Muleji, Gaphaudi, Limpopo. Ndi kha ḓi dzula henengei.

Uyu mutambo no thoma u u takalela lini?

Ndo thoma u tamba bola ya milenzhe ndi tshee phuraimari. Ho vha hu kale hoyu mutambo u tshi ntakadza nahone ateḽetiki na bola ya milenzhe ndo vha ndi tshi ḓi zwi kona na kale. Ndo vha ndi tshi ita zwa u gidima nahone ndi na luvhilo luhulu, nga maaṋḍa kha mbambe dza mithara dza 100 na 200. Musi ndi tshee tshikoloni ndo vha ndi tshipirintha nahone na rekhodo dza hone ndi nadzo. Nga ṅwaha wa 2000 ndo thoma u tamba bola ya milenzhe ya phurofeshinaḽa kha thimu ya Buraziḽi ya bola ya vhafumakadzi. Nga 2007 nda thoma u tambela Banyana Banyana.

Ni ita mini uri muvhili u dzule wo khwatha?

Ndi ṱhireina luvhili nga ḓuvha. Ndi vuwa nga matsheloni nda ya u gidima minete i no swika ya 30. Nga masiari nga iri ya vhuraru ndi a ṱhireina awara tharu.

Ndi nyeletshedzo ifhio ine na nga nea vhaswa?

Ṱhireinani nga maaṋḍa, ni ḓo wana u tamba hu tshi leluwa.

Kha ri ńwale

Musi no no vhala atikiḽi iyi ya Matlou na inthaviwu, fhindulani mbudziso dzi tevhelaho.

Ndi zwifhio zwe Matlou a kona?

U ṱhireina lungana?

O thoma lini **u shuma** sa mutambi wa bola?

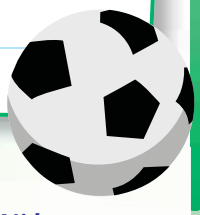

Kha ri ite nyito

Humbelani muńwe nga inwi a vhe mutambimakone wa muńwe mutambovho. Ni kone u ita inthaviwu nae uri ni ḓivhe zwinzhi malugana na zwe a kona mutamboni uyu.

Kha ri ńwale

Zwino nangani muńwe muthu tshikoloni kana tshitshavhani tsha haṋu ane na humbula uri u na vhukoni. Humbelani uyu muthu uri a tende ni tshi ita inthaviwu nae. Kha inthaviwu iyi, edzisani u wana phindulo dza mbudziso dzi re afho fhasi.

Uyu muthu o aluwa nga nḓilaḓe? Ndi ngani uyu muthu o thoma u tamba mutambo uyu (kana sia ḽine a vha na vhukoni khaḽo)?

Ndi nga mini ni tshi vhona uyu muthu sa muthu o bvelaho phanḓa? Zwihulwane zwe a kona ndi zwifhio?

Uyu muthu u na mulaedza ufhio kha vhaswa vha Afrika Tshipembe?

35 U zwi kona

Kha ri ṅwale

Jenisani zwiḓevhe mafhungoni aya. Ni elelwe u zwi shumisa ni tshi sumbedza maipfi a vhukuma e a ambiwa.

Noko! hu vhidzelela Vho Khoutshu. Ni khou ṱhireina vhukuma ni tshi itela Ḽigi ya Seli? Vha vhudzisa. Ndi a fulufhela ni khou ita ngauralo.
Ee, ndi Noko a tshi amba. Ndi ṱhireina awara dzi no swika nṋa nga ḓuvha.
Vho Khoutshu vha ṅwethuwa. Ni fare ni khwaṱhise! vha ralo. Ndi zwone zwine nda funa u pfa zwone zwenezwo.

Lavhelesani mafhungo asia. Talelani ipfi ḽi re ḽiiti kana nyito fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe. Ni kone u tangedzela ḽiḓadzisi ḽine ḽa ni vhudza uri nyito yo itea hani, ngafhi kana lini.

Matlou o ṱhireina nga maanḓa uri a wine khaphu.
Vhaateḽetiki vho lindela mbilu dzi tshi rwa nga u ṱavhanya mbambe i sa athu thoma.
Vho Khoutshu vho amba vho halifha.
Thimu yo thetshelesa Vho Khoutshu nga vhuronwane.

Fhedzisani mafhungo aya ni tshi shumisa ngauri na zwo itiswa nga.

Banyana Banyana vho wina muṱaṱisano zwo itiswa nga
O vha mutambimakone wa bola ya milenzhe ngauri
O fhiwa khaphu zwo itiswa nga
Khonani dzawe dzo mu fhululedza ngauri

Maipfi maswa

Vhalani itshi tshirendo tsha "mutambimakone wa bola ya milenzhe".

Kha ri vhale

U si humbele ḓongololo

U si humbele ḓongololo
uri ḽi tambe bola ya milenzhe.
Elelwa, milenzhe ndi 50 wa para
zwo ralovho na kha khokho ḽokharani.

Ḽi ḓirivhuḽa 50 wa bola khathihi
khokhovho ndi 50 wa para,
ḓzi bvuvhulwa nga luthihi.
A si kanzhi ḽi tshi kundwa.

Ndi muṱaṱisani a re muhali
ane, arali na ṱangana,
ni thoma nga u vhona milenzhe yawe ya ḓana
na mbo ḓi zwi vhona uri tshikoro ndi ḓana.

Kenn Nesbitt

Kha ri ambe

Ni a tendelana na tshirendo itshi tshi no seisa? Ngani?
Talelani maipfi ane a vha na raimi kha ndima ya vhuvhili na ya vhuraru.
Ndi nga mini murendi a tshi ri ḓongololo ndi muṱaṱisani a re muhali?

Kha ri ṅwale

Musi ri tshi rumela milaedza ya SMS ri ṅwala nga ndila iṅwevho i sa fani na ya nga misi. Ri a pfufhifhadza milaedza yashu. Ndi luambo luṅwevho. Ni nga kona u shumisa luambo lwa sms vhudzuloni ha mafhungo aya?

ndi ḓo ḓa matshelo	
bugu yawe i gai?	
jus i a ḓifha	
jesi yo xela	

Zwino ṅwalani SMS ni tshi fhululedza Matlou kha zwe a kona.

Teacher
Sign:
Date:

Kha ri ite nyito

Olani tshifanyiso tshi no sumbedza mafhungo a tevhelaho. Olani tshifanyiso itshi kha bammbiri ḽiṅwevho. Matlou u rahela bola mapalani nga mulenzhe wa monde. O imisa gunwe ḽa tshanḓa tshawe tsha u ḽa tshi muyani u sumbedza uri i ḓo kora, fhedzi goḽi ya fara bola.

Datumu

36 U ṱalutshedza mutambo

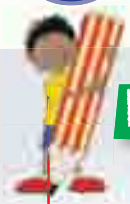

Kha ri ṅwale

Thomani ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa mafhungo aya nga ipfi naho ni kone u ṱanganya zwipiḓa zwivhili uri zwi ite mafhungo a no pfala.

Naho	Kanakana a tshi vhala nga maanḓa		a si tshifhinga tshoṱhe hune a wina mbambe.
	mugigimi a tshi ṱhireina nga maanḓa		a thi lu ambi zwavhuḓi.
	mulimi o shuma nga maanḓa		u ita a tshi wana maraga dza fhasi.
	ndi tshi pfana na ngudo dza Luisimene		zwiliṅwa zwavho a zwo ngo aluwa zwavhuḓi.

Zwino livhanyani na u ṱanganya mafhungo aya ni tshi shumisa fhedzi kana naho.

Mugidimi a gidima a sa imi	**naho fhedzi**	o vha e na mepe.
O vha o xela		gona ḽawe ḽo vha ḽo vhaisala.
Vho vha vhe zwishai		o vhala ya khonani yawe.
A hangwa bugu yawe hayani		vho vha vhe na zwa u ḽa zwo linganaho.

Zwino ṱanganyani mafhungo aya ni tshi shumisa naho kana fhedzi.

Ho na mvula ṱhukhuṱhukhu.		Miroho ya aluwa yo takala.
Mudededzi vho vha vha sa dini		Vho vha vha tshi sema.
Ndi khou ṱoḓou renga baisigiri.		A thi na tshelede yo linganaho.
Ri khou ṱoḓou fara lwendo nga tshikolo.		A ri na tshelede yo linganaho.

Maipfi maswa

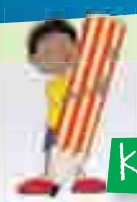

Kha ri ṅwale

Ṅwalelani khonani yaṇu vhurifhi ni tshi mu ṭalutshedza mutambo we na u ṭalela kana we na tamba. Ndi mutambo ufhio? Wo tambiwa lini?Ho wina nnyi? Ṇeani ṭhalutshedzo ya mutambo uyu. Ni ite uri u takadze na u nyanyula nga hune na kona ngaho.

Ṅwalani ḓirese yaṇu hafha. .....

.....

.....

.....

Ṅwalani ḓuvha hafha .....

Khonani yanga

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

..... Ṅwalani magumo hafha.

..... Ṅwalani dzina laṇu.

Zwino ṅwalani fulobo i no khou ya kha khonani yaṇu.

Dzina

Ḓirese

Khoudu

Datumu .....

37 Phephoni

Kha ri ambe

- **Kha mabammbiri a u shumela a ino vhege ri ḓo sedza fhethu hu no rotholesa ḽifhasini ḽoṱhe.**
- **Thempheretsha dzi no rotholesa dze na vhuya na ṱangana nadzo dzo vha vhugai?**
- **Ni ḓidudedza nga mini musi hu tshi khou rotholesa?**

Kha ri vhale

Ri tshi fhululedza phingwini

Zwiṋoni zwiṅwevho zwa zwiambaro zwa vhugavhasa.
Ndi ha phavhaphavha gambogoni,
zwa jena lwanzheni lu tsheaho ndi hone haya!
Luimbo lwadzo lu nga u lila ha mbongola, phapha a dzi ṱharamuwi, u fhufha a hu ḓivhiwi,
fhedzi shango ndi matakadza, irini ndi ni vhudze ngani...
Mabesu adzo a thivhela u ṋukala, mapfura adzo a thivhela phepho,
phapha ndi dza u veka ngauri a dzi petwi!
Mitshila ndi ya u tala, milenzhe ndi ya u dziba,
Musi no pfa oṱhe aya ni ri mini nga phingwini? A dzo ngo naka ngoho?

Zwo pambiwa kha~Robin Bernard

Guardian Newspaper 16 Fulwi 2013

Phepho na mvula zwo vhulaha phingwini dza 600 Afrika Tshipembe

Phingwini dza Afrika dzi no hovhelela 600 dzo vhulahwa nga murotho wa tshihaḓu tshiṱangadzimeni tsha Afrika Tshipembe. Zwiṋoni izwi zwo fa nge mutsho wa vha wa mvula na phepho maḓuvhani mavhili o fhiraho ngei Gombameni ḽa Algoa vunḓuni ḽa Kapa Vhubvaḓuvha, vha Vhugalaphukha ha Lushaka vha Afrika Tshipembe vho amba ngauralo ṋamusi.

Muambeli wa Vhugalaphukha ha Lushaka ha Afrika Tshipembe o ri "ṅwedzi wa Fulwi ndi wa phepho, fhedzi ṋaṅwaha ho vha na phepho na mvula. Zwa vhanga murotho wa muya. Hezwi zwo ḓisa khombo i re na bulayo afha Tshiṱangadzimeni tsha Zwiṋoni." Muambeli o amba uri zwikukwana zwo vha zwi na vhege mbili fhedzi, zwi tshee zwiṱuku zwi sa athu vha na nungo. "A zwi athu mela mabesu," vha ṱalutshedza. "Zwi tou vha na vhukuse fhedzi ho leḓaho zwino phepho yo vhulaha zwa 600."

Phingwini dza Afrika dzi khomboni ya u ngalangala ngauri tshivhalo tshadzo tshi khou fhungudzea.

Murendi u shumisa maipfi a tshipentshela a tshi ṱalutshedza phingwini.

- U ri mathenga a phingwini "ndi zwiambaro zwa vhugavhasa". Hezwi zwi vhidzwa upfi ndi l**imethafore**.
- Nga murahu uri phingwini dzi lila "sa" mbongola. Izwi ndi l**ifanyisi**.

Vhumbani mafanyisi.

U gidima sa .....

U eḓela sa .....

U imba sa .....

NO VHA NI TSHI ZWI DIVHA? Ḓuvha ḽa Phingwini ḽi nga 26 Khubvumedzi. Ḽo pfi ndi ḓuvha ḽa tshipentshela nga tshigwada tsha Afrika Tshipembe tshine tsha londota phingwini.

Kha ri ṅwale

Tsini na aya maipfi ṅwalani ḽiṅwe ḽine ḽa pfala ḽi tshi fana na iḽo ḽi re hone musi ḽi tshi buliwa. Maipfi aya a tea u bva tshirendoni

mpho		magoni		aya	

Vhalani itsho tshirendo ni ambe nga mbudziso dzi no tshi tevhela.

- Mabesu a phingwini a fana na zwiambaro zwifhio?
- Phosho ine dza ita i pfala nga nḓilaḓe. Edziselani mubvumo wa ḓone.
- Murendi uri dzi tou "phavhaphavha" dzi tshi tshimbila. Zwi amba mini?
- Ni vhona u nga murendi u a takalela phingwini? Ngani?
- Ni vhona u nga phingwini dzi nga tshila phephoni?
- Phingwini dzi ḓidudedza nga nḓilaḓe?
- Ndi nga mini khathuni iyi i tshi seisa?

Kha ri ṅwale

Zwino vhalani atikiḽi ya gurannḓa ni fhindule mbudziso idzi.

Ndi mini tsho itaho uri phingwini dzi fe?

Dzo fa nga khalaṅwaha ifhio?

Ndi mini tshi no ita uri phingwini dzi dudelwe? Ndi mini tshi no ita uri phingwini dzi si ṋukale (lavhelesani tshirendoni).

Zwikukukwana zwa phingwini zwi fhambana ngafhi na phingwini khulwane?

Zwikukukwana zwo vha zwi zwi ngafhani (vhukale)?

Ndi nga mini mvula na phepho zwo ḓisa bulayo kha phingwini?

Ndi nga mini phingwini dzi "khomboni ya u ngalangala"?

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

38 Fhethu hu no rotholesa ḽifhasini ḽoṱhe

Kha ri vhale

Hu na fhethu huvhili ḽifhasini hune ha rothola nga maanḓa ṅwaha woṱhe. Hafha fhethu hu wanala "nṱha" na "fhasi" ha ḽifhasi. Hu vhidzwa upfi ndi Phouḽu (Khangamutsho) ya Devhula na Phouḽu ya Tshipembe. Shango ḽi no mona na Phouḽu ya Fhasi ḽi vhidzwa upfi ndi Antakitika.

Ndi hone fhethu hu no rotholesa ḽifhasini ḽoṱhe. Hoṱhe Antaktika ho tibedzwa nga aisi.

Arali na nga lavhelesa gulungwa ḽa shango ni ḓo kona u vhona hune Antaktika ḽa vha hone. Ḽi tshigutheni tsha gulungwa ḽa shango. Ḽi jia tshipiḓa tshi no lingana tshafumi tsha ḽifhasi nahone mavu oṱhe o tibedzwa nga nguvho ya aisi ine ya vha mithara dza vhukati ha 1 500 na 1 600 nga vhudenya. Phouḽu ya Tshipembe i vhukati ha Antakitika. Ndi tshone tshipiḓa tshi no rotholesa na u vha na muya muhulu. A hu na vhathu vhanzhi vha no dzula hone ṅwaha woṱhe. Vhorasaintsi vha dzula hone tshifhinga tshipfufhi nahone vha dzula zwifhaṱoni zwa tshipentshela.

Tshilimo tsha Antakitika tshi vha vhukati ha ṅwedzi wa Tshimedzi na wa Ṱhafamuhwe.

Tshifhingani tshenetshi ḓuvha a ḽi kovheli. Vhuria, hune ha ḓa nga Lambamai u swika nga Khubvumedzi, hu ita phambananadzo. Hu vha na swiswi miṅwedzi ya rathi yoṱhe. Nṋe na inwi ri nga si kone u ṱalukanya uri Antakitika hu rothola hani, na tshilimo hu a rothola. Tshikati tsha themperetsha nga Phando, hone vhukati ha tshilimo, dzi fhasi ha zero nga digirii dza Seḽisiasi dza 28. (Ri i ṅwala nga hei nḓila: –28°C.). Tshiga tsha muxwatu ndi 0°C, zwine zwa amba uri hu khou rothola fhasi ha 0° nga 28°!

Shango ḽa Afrika Tshipembe ḽi na thimu ya vhorasaitsi vha no dzula tshiṱitshini tsha resetshe hanengei Antakitika ṅwaha woṱhe. Vhuria tshikati tsha themperetsha ya Phouḽu ya Tshipembe tshi a tsa u vhuya u swika kha -89°C. Vhorasantsi vha tea u dzula kha tshifhaṱo tshe tsha fhaṱiwa lwa tshipentshela u itela uri tshi dudele musi thempheretsha dzi fhasi ngauralo. Nga ngomu ha tshifhaṱo hu na khishi ya tshipentshela, kamara dza u eḓela, ḽaunzhi, na ha dokotela u itela musi une vhathu vha lwala.

ANTARCTICA

Maipfi maswa

Phingwini dza Antakitika

Hu na phingwini nnzhi Antakitika u fhira zwiṅwe zwiṇoni. A dzi koni u fhufha fhedzi dzi shumisa phapha dzadzo pfufhi kha u veka. Dzi kona nga maanḓa u bambela. Nnḓa shangoni dzi phavhamedza dzo sedza nṱha kana dza tshimbila nga u tou thamuwa. Phingwini dzi ḓidudedza nga nḓila ifhio? Phingwini dzi na luvhemba ludenya lwa mapfura u mona na mivhili yadzo, nahone dzi na mabesu manzhi e a tou ṱhaṱhekana. Mabesu na mapfura a ita uri muya u no rothola, maḓumbu na maḓi zwi si jene muvhilini. U itela u dudelwa tshoṱhe, phingwini dzi guludana fhethu nthihi nga zwigwada.

Zwo pambiwa kha PIRLS (Sample Passages, Questions and Scoring Guides) Antarctica: Land of Ice

Kha ri ambe

- **Atikiḽi iyi i amba nga mini?**
- **Muṅwali u khou ṱoḓou ri vhudza mini?**
- **Ni vhona u nga ndi nga mini Phouḽu ya Devhula na ya Tshipembe dzi tshi rothola ngaurali?**
- **Lavhelesani ṱhalutshedzo ye muṅwali a ṋea ya phingwini. I fana na dza tshirendoni na dza atikiḽi ya gurannḓa? Ndi zwifhio zwi no fana? Ndi zwifhio zwi sa fani?**

Kha ri ṅwale

Zwino fhindulani mbudziso dzi no bva kha zwe na vhala.

Antakitika ni nga i wana ngafhi kha gulungwa ḽa ḽifhasi?

Tshipiḓa tshi no rotholesa Antakitika ndi tshifhio?

Humbulani nga zwe atikiḽi ya gurannḓa ya amba nga Antakitika. Zwino ṋeani zwiitisi zwauri vhathu vha si ṱoḓe u ya afha fhethu vhukati ha ṅwedzi wa Lambamai na Khubvumedzi.

Ṅwalani zwithu zwiraru zwi no thusa phingwini uri dzi dzule dzi tshi dudelwa Antakitika.

1

2

3

Datumu

39 Vhathu vha Afrika Tshipembe vha re Antakitika

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No vha ni tshi zwi ḓivha uri hu na vhathu vhanzhi vha Afrika Tshipembe vha no dzula na u shuma Antakitika?
Ni a tama u dzula fhethu hune ha fhambana tshoṱhe na huṅwe?

ANTARCTICA

Thimu ya Afrika Tshipembe i re Antakitika

Phurogireme ya Lushaka ya Afrika Tshipembe ya Antakitika(SANAP) i ita resetshe dza saitsi na u londota beisi ya Afrika Tshipembe i re Antakitika ṅwaha woṱhe. Ṅwaha muṅwe na muṅwe hu na thimu i no ya Antakitika nga ṅwedzi wa Nyendavhusiku vha dzula henengei ṅwaha woṱhe. Vha dzula henengei vhe kugwada kuṱukuṱuku vhuria hoṱhe swiswini u swikela vha tshi humela Afrika Tshipembe nga ṅwedzi wa Luhuhi wa ṅwaha u tevhelaho. A zwi leluwi u fhedza tshifhinga tshilapfu ngauralo muthu a siho hayani, nga maanḓa kha nzulele yo raloho i no konḓa nahone hu na vhathu vhaṱukuṱuku vhane wa khou tshila navho.

Marlon Manko – makhanikhe wa dizili

Ndi pfi Marlon Manko, ndi muṅwe wa vhomakhanikhe vha dizili vha SANAE 2010. Antakitika hu mangadza nga maanḓa. Zwe nda ṱangana nazwo zwo nkwama vhukuma.

Ndo vha ndi sa pfesesi uri vhathu vha amba mini vha tshi ri "shango ḽi nga si tsha ḓo dovha ḽa nga kale". Zwino ndi vho zwi pfesesa. U ya Antakitika tsho vha tshithu tshine nda sa ḓo dovha nda tshi wana vhutshiloni. Mulaedza wanga kha vhaswa ndi hoyu: Vhuṱala hune na sia a si ha u sumbedza vhathu hune na khou ya ndi ha u ni humbudza hune na bva hone.

Saziso Nginda – muinzhiniara wa eletiriki

Ndi pfi Saziso. Ndi bva Zagwithi ngei Butterworth. Ndo jena tshikolo tshikoloni tsha fhasi tsha henefho ha hashu nda pfukela kha Sekondari ya Nṱha ya Kentane. U bva afho nda ya nda guda vhuinzhiniara ha eḽeṭiriki. Beisini Antakitika ndi shuma u bommba muḓagasi na maḓi. Hezwi zwithu zwi a ṱoḓea u itela uri ri kone u shuma mushumo washu na u kona u konḓelela u tshila kha nzulele dzi no konḓa ngauralo. Ndi pfana na u vhona fiḽimu, u thetshelesa muzika, u vhala na u dalela mashango. U dzula fhano zwi fhaṱa muthu. Tshine nda tshi ṱuvha nga maanḓa ndi u ya kerekeni nga Swondaha na mashaka a hashu.

Daleen Koch – Rasaintsi/Muinzhiniara

Ndi pfi Daleen Koch. Ndi bva Bronkhorstspruit, Gauteng. Ndo jena tshikolo Pretoria nda ya nda guda Vhuinzhiniara ha Eḽeṭiriki na Eḽekiṱironiki Yunivesithi ya Johannesburg. Musi ndo ḓigeḓa ndi pfana na u ṱalela fiḽimu, u bambela, u daiva, hokhi, u tandula nnḓa na u haseledza na khonani dzanga. Hezwi a zwi konadzei arali ndi gammbani beisini. Mushumo wanga ndi u kala tshanduko dzi no khou bvelela kha maginethe wa ḽifhasi. Ndi shumisa tshishumiswa tshine tsha kona u vhona nga maanḓa. Mushumo wanga ndi a u funa vhukuma nahone ndi pfa ndo thakhiwa nga maanḓa ndo ṅewa tshifhinga tsha u dzula na u shuma fhano.

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Ni vhona u nga avha vhathu vha Afrika Tshipembe vha a ḓiphiṋa nga u shuma na u dzula Antakitika? Bulani uri ngani.

Ni na lutamo lwa u ya Phouḽuni ya Tshipembe? Ngani?

Ṅwalani phara yo ṱanḓavhuwaho nga Antakitika ni tshi shumisa zwe na guda malugana na afho fhethu. Bulani uri ndi ngafhi ni ṱalutshedze mutsho, kana ni ṅwale nga phingwini dzi no dzula henengei. Ni nga kha ḓi ṅwala nga vhathu vha Afrika Tshipembe vha no shuma henengei.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

40 Luambo

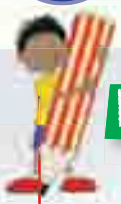

Kha ri ṅwale

Kha ri sedze hafhu maipfi a no ṱalutshedza. Ri ḓo thoma nga maṱaluli. Elelwani uri ṱiḽaluli ḽi ṱalutshedza dzina, ḽi ri vhudza zwinzhi nga muthu, tshithu, vhupfi na zwiṅwevho.

Livhanyani madzina a tevhelaho na maṱaluli ao. Ni kone u nanga phere nṋa ni ṅwale fhungo ḽa phere nga nthihi nga nthihi.

madzina

phingwini	ḓuvha	gambogo	dzuvha	muinzhiniara	goloi	bugu	thavha	tshinwiwa	makole

maṱaluli

u fhisa	i rotholaho	ḽo nakaho	ya luvhilo	i takadzaho	ndapfu	tshi fhisaho	a lutombo	o thanyaho

Zwino kha ri sedze maḓadzisi. Ḽiḓadzisi ḽi ḓadzisa nyito (ḽiiti), ḽi ri vhudza zwinzhi nga nyito. Livhanyani maiti a tevhelelaho na maḓadzisi. Nangani phere nṋa ni ṅwale fhungo ḽa phere nga nthihi nga nthihi.

Maiti

vhone-tshela	ḽa nwa	gidima	fhufha	vhidzelela	tshimbila	dzula	iwanzhe

Maḓadzisi

nga luvhilo	nga khahakhaha	nga mukosi	nga u ongolowa	nga u vaamedza	nga dakalo	nga mapwapwalala	nha tshidele	nga ora

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Shumisani thebuḽu iyi uri i ni thuse u ṅwala mafhungo maṋa a re kha khanedza.

Nṋe Inwi Riṋe Vhone Yone	**a**	thi; ni; ri; vha; ha; i	pfani na gombogo. pfuki bada roboto yo vala. tambi bola ya milenzhe. ṱavhanyi ndo sinyuwa. ḽesi maḽegere. ni vhuria. ṱaleli teḽevishini ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe. wi Afrika Tshipembe.
Ene			

A i ni vhuria.

Zwino ṅwalani maiti a re kha khanedza a no yelana na aya a re kha thenda.

u ḽa	vha amba	ri tshila	u imba	ni vhona

Lavhelesani mafhungo a khanedza e na ṅwala. Zwino shandulani mafhungo a vhe mbudziso.

I a na vhuria?

Tsha u fhedzisela, nangani ni tangedzele ipfi ḽo teaho fhungoni ḽiṅwe na ḽiṅwe.

Kholomo dzone i/dzi dzi ḽa hatsi?

Ene u/vha pfuka bada roboto yo tswuka?

Phingwini a dzi/tshi koni u fhufha. Dzi tou bambela.

Inwi ni/u dzula ngafhi?

Ene u/ri pfana na u dzula Antakitika?

Datumu

41 Zwi bva kha mutsho

Kha ri ambe

- Ndi ufhio mutsho une na u funesa? Ngani?
- Ndi ngani zwi na mushumo uri ri ḓivhe uri mutsho wa matshelo kana vhege i ḓaho u ḓo vha ufhio?
- Ni a vhuya na thetshelesa mvumbo ya mutsho? Ngani?
- Mutsho wa ṋamusi ndi ufhio?
- Ṱalutshedzani uri mutsho u vha u hani nga khalaṅwaha dzo fhambananaho afho hune na dzula hone.
- Ni nga pfulutshela fhethu hu no fhisa nga maanḓa kana hu rotholaho nga maanḓa? Tikedzani phindulo yaṋu nga zwiitisi.

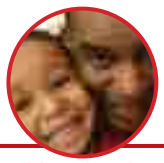

Muya u khou hwala tshiṅwahaya yaṋu! Ṱavhanyani ni a kumbele!

Hu na muya a ri nga koni u ya u rea khovhe ṋamusi.

Hu ḓo vha na maḓumbu a muya wa gumbululo u tshimbila na khunzikhunzi ya vhukovhela.

Hu ḓo vha na mvula ya mithathabo khunzikhunzini dza lwanzhe.

Hee, vhanna! Ndo vha ndi tshi ri ndi khou ya bitshini.

Ndi khou ya u gonya thavha matshelo. A thi ṱoḓi u xela matavhani.

Datumu li ḓo ṱavha ha dudela Polokwane thempheretsha dza nṱhesa dzi ḓo vha 30°C.

Kha ri ye u bambela damuni!

Hu ḓo vha na khuli thavhani dza Drakensburg.

Arali khuli ya nga tiba ri ḓo tea u ima ngauri a ri nga koni u vhona.

Ḽi ḓo fhisa muthu ṋamusi hafhu! Zwi a konḓa u shuma badani mufhisoni mungafhangafha.

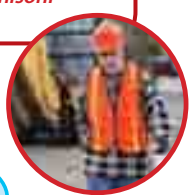

Hu ḓo vha na makole na mvula Gauteng.

Ndi ḓo tou ita hani ngoho? Zwiambaro zwe nda kuvha a zwi nga omi ṋamusi.

Ahaa! Ndi khou tou bva u ṱavha ngwanana ntswa.

Upington hu ḓo isa phanḓa na u fhisa nga maanḓa, ho oma, thempheretsha dza nṱhesa dzi ḓo vha 34°C.

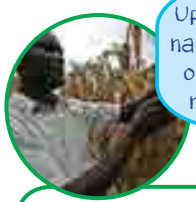

Arali mvula ya sa na nga u ṱavhanya ri ḓo lozwa zwiliṅwa zwoṱhe ṋaṅwaha.

A hu na thaidzo, ri ḓo fhirisela phanḓa mutambo wa bola ya milenzhe u swikela nga vhuya ṋamusi.

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Ndi nnyi a no khou takalela mvumbo ya mutsho?
Ndi nnyi a sa takaleli mutsho nahone ngani?
Ndi mutsho ufhio une na u tama?

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo tsha mutsho ni fhindule mbudziso.

Bonyolowa ḓuvha,
Bonyolowa ḓuvha,
Ndi a zwi ḓivha uri u a fhisa.
Mulovha wo nthumela bambeloni.

Iwe mvula, iwe mvula, u ngafhi naa?
Ndi ṱoḓa u ṱavha miroho.
Miri yo oma vhunga u siho
Mvula wee, mvula wee, u ngafhi naa?

Iwe muya, iwe, iwe!
U hwala zwe nda kuvha wa zwi posa kule.

Iwe muya, iwe, iwe!
Mulovha wo fuḓulula nnḓu yanga!
Wo mmbaisa muya.

Maḓumbu na mithathabo,
U tshi ita phosho
Ndi dzima radio
Nda dzima TV.

Ḓuvha ḽo ṱavhaho, mvula, maḓumbu na mithathabo, muya,
Ni ḓa nga zwifhinga zwaṋu.

Kha ri ṅwale

Tshifhinga tshoṱhe murendi a tshi bula nzulele ya mutsho, u bula uri i mu kwama nga nḓila ifhio. Bulani nzulele mbili dza mutsho ni kone u ṅwala fhungo ḽine ḽa amba uri nzulele iṅwe na iṅwe i kwama murendi nḓila ifhio.

Ṅwalani phara nga zwe zwa bvelela ḓuvha ḽe na vha ni songo ambarela mutsho. Tsumbo, ṱhamusi no hangwa u ya tshikoloni na jesi ha mbo ḓi thoma u rothola nga maanḓa. Kana ṱhamusi no vha ni si na tshisambureni mvula ya thoma u na nga maanḓa.

Teacher
Sign:
Date:

Datumu .....

42 U vhala tshati ya mutsho

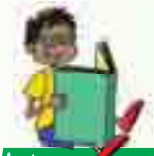

Kha ri vhale

Lavhelesani mepe wa mutsho ni fhedzise thebuḽu i re afho fhasi.

Kha ri ṅwale

Ṅwalani nzulele ya mutsho na thempheretsha zwa ḓorobo dzi tevhelaho.

Ḓorobo	Thempheretsha dza fhasisa	Thempheretsha dza nṱhesa	Ṱalutshedzani nzulele ya mutsho
Polokwane			
Johannesburg			
Bloemfontein			
Durban			
Upington			
Umtata			
George			

Zwino jenisani phindulo dza mbudziso idzi.

Ndi fhethu huvhili hufhio Afrika Tshipembe hu no khou fhisesa ṋamusi? Bulani madzina na thempheretsha.

Mvula i khou na ngafhi na ngafhi?

Ndi ḓorobo ifhio i re na khwalamvula?

Ndi ifhio ine ya khou ḓelwa nga murothola? _____

Bulani kuḓorobo kana ḓorobokhulwane ine ya vha na makole. _____

Ndi ngafhi hune ha vha na thempheretsha ya fhasifhasi, nahone ndi vhugai? _____

Ni lavhelela maḓumbu na mithathabo ngafhi? _____

Ndi ḓorobo ifhio i re na makole a mapharaphara? _____

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Lavhelesani tshifanyiso tshi re afho fhasi. Tshifanyiso tsho raliho tshi vhidzwa upfi ndi girafu ya mitalo. Zwi vhoneni uri mutalo muṅwe na muṅwe u na muvhala wawo. Mitalo iyi i ri vhudza mini? Ni ḓo wana phindulo fhasi ha girafu.

Cape Town, Girafu ya Kilima ya Afrika Tshipembe (Aḽithitshudu)

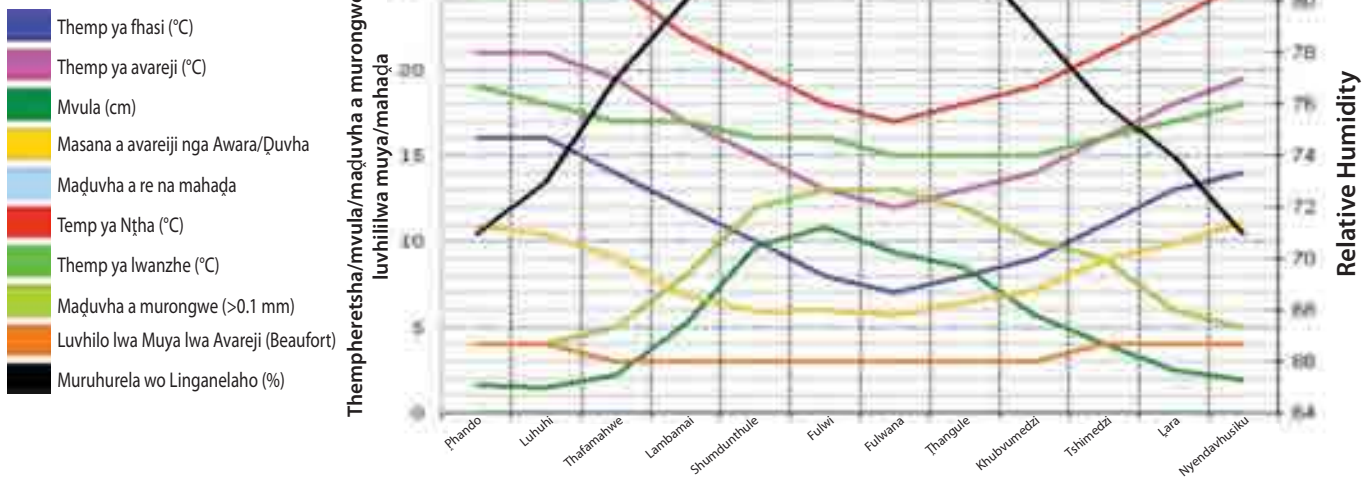

Kha thebuḽu, ṅwalani mivhala ya mitalo ine ya sumbedza zwi tevhelaho:

Thempheretsha dzi re vhukati		Thempheretsha ya lwanzheni	
Avareji ya tshivhalo tsha awara dza musi ḓuvha ḽo tsha zwavhuḓi ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe		Muruhurela	
Tshivhalo tsha maḓuvha a re na mahaḓa		Luvhilo lwa muya	

Shumani na khonani yaṇu. Lavhelesani tshati iḽa hafhu ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Thempheretsha ya fhasisa yo vha i ifhio mafheloni a ṅwedzi wa Khubvumedzi?

Awara dza masana dza avareji mafheloni a ṅwedzi wa Luhuhi dzo vha dzi mini?

Ndi nga ṅwedzi ufhio he muruhurela wa vha wo andesa?

Ndi ṅwedzi ufhio he thempheretsha ya lwanzheni ya vha i tshi khou rotholesa?

Ndi nga ṅwedzi ufhio he ha vha na thempheretsha dza nṱhesa?

Ndi nga miṅwedzi ifhio he mvula ya nesa?

43 Tshitendeledzi (tshinzienzie) tsha maḓi

- **Ndi ngani maḓi tshi tshithu tshihulwane vhutshiloni hashu?**
- **Ni vhona u nga hu ḓo bvelela mini arali maḓi a nga fhela?**
- **Ri a zwi ḓivha uri ri wana maḓi a tshi bva kha mvula, fhedziha zwi ḓa hani?**

Kha ri vhale

Zwoṱhe zwi tshilaho vhutshiloni zwi ḓitika nga maḓi. Nga nnḓa ha mufhe une ra fema, maḓi ndi tshone tshithu tshihulwane kha zwoṱhe zwi tshilaho. Hu si na mvula, zwivhumbwa zwi nga si tshile. Arali ri si na maḓi o linganaho mivhilini yashu, malaṱwa a mivhilini a nga si bve. Hezwi zwi nga khakhisa vhunzhi ha zwipiḓa zwa mivhili yashu zwa ri ḓisela malwadze.

Ri tea u pfesesa tshitendeledzi tsha maḓi u itela u kona u pfesesa uri maḓi a bva ngafhi. Tshitendeledzi tsha maḓi ndi lwendo lu sa gumi lwa maḓi u bva lwanzheni, shangoni na muyani.

Tshifanyiso tshi re afho fhasi tshi sumbedza zwine zwa bvelela kha tshitendeledzi tsha maḓi.

1 U ḓimuwa
Duvha li fhisa maḓi a re milamboni na lwanzheni a shanduka a vha muḓimuwo.

2 Biko
Musi muḓimuwo u tshi swika muyani u a rothola wa ita biko.

3 Vhumaḓi
Musi maḓi manzhisa a tshi vha biko, hu swika hune muya u si tsha kona u a hwala. Makole a thoma u lemela lune maḓi a thoma u wa a tshi vhuyelela shangoni sa:
- Tshifhango
- Gambogo
- Tshiliti
- Mvula

4 Musi maḓi a tshi swika shangoni a jena mavuni a vha maḓi a fhasi a no ḓo bommbiwa a shumiswa kha zwimela na zwipuka. Maḓi a mvula a jena milamboni, maishani na maḓanzheni, tshitendeledzi tsha thoma hafhu.

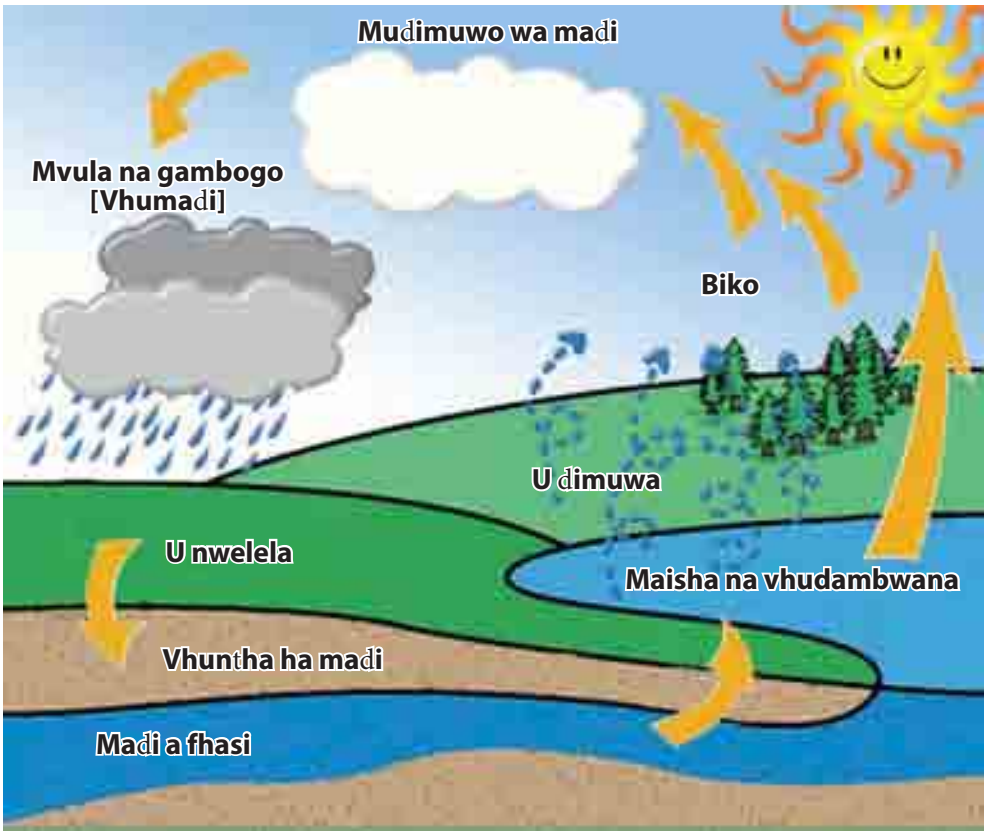

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Lavhelesani hafhu tshifanyiso tsha tshitendeledzi tsha maḓi. Ṱalutshedzananani na vhaṅwe uri tshitendeledzi tsha maḓi tshi shuma nga nḓilaḓe. Shumisani maipfi a tevhelaho kha ṱhalutshedzo dza vhoiwe: **u dimuwa, biko, vhumadi.**

- **Tshifanyiso tshi sumbedza tshitendeledzi (zwithu zwi no bvelela zwi tshi tou tevhekana nga ngona).**
- **Lingedzani u wana uri tshidendeledzi itshi tshi ri sumbedza mini.**
- **Hu na tshaka nngana dza madi dzo fhambananaho dzine na nga dzi topola tshifanyisoni itshi?**

Zwino ṅwalani fhungo ḽi no ṱalutshedza uri hu khou bvelela mini kha tshiṅwe na tshiṅwe tsha izwi zwifanyiso.

No ṱalutshedza uri tshitendeledzi tsha maḓi tshi shuma nga nḓilaḓe. Zwino ṅwalani maga maṋa ane a ṱalutshedza uri kuṅwe kuitelevho ku shuma nga nḓila ifhio. Hu nga vha kuitele kwa u vhilisa maḓi, kana u hama kholomo, kana u phetsha phantshara. Thomani nga ṱhoho ni kone u fha ndaela nṋa kana ṱhanu dzavhuḓi. Ni humbele khonani yaṋu uri a vhale ndaela idzi u itela u vhona arali dzi tshi pfala.

Kha ri ṅwale

Ndaela dza _____

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

44 U vhulunga maḓi

Kha ri vhale

Lavhelesani phosiṱara idzi dza maḓi. Dzo olwa nga vhana vha no dzula Amerika vha no lingana na vhoiwe nga miṅwaha.

Musi hu na gomelelo, shotha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi a amba.

Malia Moore, Grade 5.

Musi hu na gomelelo, shotha ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽi a amba.

Maḓi a na mushumo nga maanḓa. Mmbulungeni.

Eric Wang, Grade 6.

Maḓi a na mushumo nga maanḓa. Mmbulungeni.

Zwoṱhe zwi tshilaho zwi tshila nga maḓi. A vhulungeni.

Victoria Ouyang. Grade 6

Zwoṱhe zwi tshilaho zwi tshila nga maḓi. A vhulungeni.

Zwino ḓiiteleni phosiṱara ya maḓi yaṋu. Olani tshifanyiso ni bule nḓila mbili dza u vhulunga maḓi.

Musi ri tshi shumisa d**o** ri vha ri tshi khou sumbedza uri inyito i ḓo itea tshifhingani tshi ḓaho. Ra shumisa **kha** d**i** ri vha ri tshi khou amba uri nyito i kha ḓi itea i tshi ya phanḓa. Tsumbo: Ndi d**o** ḓa matshelo, na Ndi **kha** d**i** jena tshikolo.

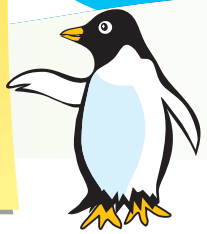

Kha ri ṅwale

Jenisani masala o teaho mafhungoni aya. Ni songo hangwa u shumisa ḽeḓeredanzi mathomoni a fhungo.

Nṋe	hashu	_____ ndi a vhulunga maḓi hayani ha _____.
Riṋe	hashu	_____ ri bwa maḓi muḓini wa _____.
Inwi	yaṋu	_____ ni na bugu _____ afho?
Ene	yawe	_____ u na bugu _____ na penisela.
Iwe	yau	_____ wo hangwa bugu _____ hayani?
Tshone	yatsho	_____ Sankambe tsho vha tsho dzumba khadi _____ hatsini.
vhone	dzavho	Vhasidzana _____ vha na bugu. Bugu ndi _____.
vhavho	avho	Vhana _____ vho ḽa maḽegere _____ vha a fhedza oṱhe.

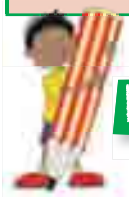

Kha ri ṅwale

Jenisani d**o** kana **kha** d**i** ni fhedzise mafhungo aya.

Vha ri vha _____ swika matshelo nga matsheloni.
Mbangiseni u _____ dzula fhano Maruḓe.
Ni _____ vha no dzula thekhisi i tshi _____ ni sia?
Vha _____ ni sema rali ni _____ ita zwa u tamba ni sa vhali.
Funzani u _____ vhuya navho vha tshi bva kiḽiniki.
Musi muzhou a _____ vha o mangala, Sankambe tsha vha tsho no suvhela kale.

Sedzani uri ni nga kona naa u jenisa maipfi o teaho mafhungoni a re afho fhasi.
Shumisani maipfi a re tshibogisini uri a ni thuse.

nga	nnḓa	fhasi	ngomu	seli

Maluṱa u ya tshikoloni _____ bisi.

Ro vha ro dzula _____ musi tshikolo tshi sa athu jena.

Ni tshi tamba bola ni tambe _____ hu si _____nnḓuni.

O dzula _____ a vhala bugu yawe _____ ha muri _____ ha bada.

45 Vhathu na fhethu

- **Lavhelesani zwifanyiso izwi zwivhili ni ambe nga zwi re kha tsha u thoma zwi siho kha tsha vhuvhili.**
- **Zwivhuya zwa u dzula vhuponi ha mahayani ndi zwifhio?**
- **Zwivhuya zwa u dzula ḓoroboni ndi zwifhio?**
- **Zwi konḓaho zwa u dzula huṅwe na huṅwe ha afha fhethu ndi zwifhio?**
- **Ndi mishumo ifhio i no itwa nga vhathu vhuponi uhu?**

mahayani

ḓoroboni

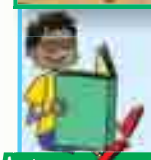

Kha ri vhale

Ndi pfi Khetiwe. Ndi na miṅwaha ya 12. Ndi dzula na mmane wanga Mabopane, Gauteng. Mme anga na khotsi anga vha shuma Durban, khaladzi anga u shuma femeni East London. Ndi a tshimbila nda zwi pfa ndi tshi ya u dalela mashaka anga musi zwikolo zwo vala. Gauteng ndi dzula hone musi zwikolo zwo vula. Ndi na mashudu ngauri ndi a kona u amba nyambo nnzhi . Ndi amba Tshitswana tshikoloni, nda amba na mme anga na mmane wanga nga Tshizulu. Khotsi anga vha amba Tshothoza. Vho aluwa Bizana ngei Kapa Vhubvaḓuvha. Ndi tshi ya kha maṅwe a mavhengele Tshwane ndi amba Afurikantsi, musi ndo ya u dala ha vhazwala vhanga Johannesburg ndi amba Tshisimane. Hayani, musi ndi tshi khou tamba na khonani dzanga, ri amba ri tshi tou ṱanganyisa nyambo tshifhinga tshoṱhe. Ndi na khonani ṱhanu dza vhukuma. Vha amba Tshitsonga, Tshibeli, Tshitswana na Tshiisimane. Ri na vhahura vha no amba Tshifura. Vha bva Khongo (DRC). Ndi khou guda u amba Tshifura. Ndi na mashudu ngauri ndi a kona u pfa vhunzhi ha nyambo dza Afrika Tshipembe.

Ndi pfi Bongani. Ndi khou hovhelela miṅwaha ya 13. Ndi dzula kusini ku re tsini na Eshowe ngei KwaZulu-Natal. Ndi dzula na muṱa wa hashu, hu na vhabebi vhanga na vhomakhulu wanga. Kusi kwa hashu ku vhuponi ha mahayani nahone ro fuwa kholomo na nngu nyana. Hayani na tshikoloni ndi amba Tshizulu. Tshikoloni ri guda Tshiisimane fhedzi a ri wani tshifhinga tshinzhi tsha u lu amba. Ndi a pfa Tshiswaṱi na Tshithoza ngauri zwi a yelana na Tshizulu. Vhathu vhoṱhe afha hune nda dzula hone vha amba Tshizulu. A thi anzeli u pfa dziṅwe nyambovho dza Afrika Tshipembe. Maholạ ro ya ra dala na thimu ya tshikolo ya bola ya milenzhe. Ro ya ra tamba Gauteng. Ro vha ri tshi amba na vhathu vha henengei nga Tshiisimane ngauri ho vha hu si na muthu kha thimu yashu a no amba Tshibeli.

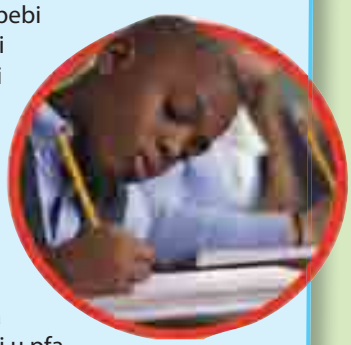

Maipfi maswa

Ri dzula ro takala vhuponi uhu hashu ha mahayani, fhedzi vhutshilo vhu a konḓa ngauri a ri na muḓagasi. Ranḓavhulani dzashu a hu na maḓi, ri tou ka mulamboni nahone mabunga ashu ndi a madindi. Naho hu uri u dzula na mashaka anga zwi a takadza, ndi vhona ndi tshi ḓo fhedza ndo pfulutshela ḓoroboni musi ndi tshi vho shuma. Mukomana wanga o pfulutshela ḓoroboni u ya u ṱoḓa mushumo.

Ndi pfi Belinda. Ndi ḓo fara ṅwaha wa vhu 13 nga ṅwedzi wa Nyendavhusiku. Ndi dzula Durban. Ndi jena tshikolo na vhana vhane vha amba Tshizulu na Tshiisimane. Ndi kona u amba Tshizulu. Ndi pfana na u amba Tshizulu musi zwi tshi konadzea. Musi ndi tshi amba na khonani dzanga ri ṱanganyisa Tshizulu na Tshiisimane. Tshikoloni tshashu hu na vhana vha no bva kha maṅwe mashango, vhoṱhe vha amba Tshiisimane. Ndi na khaladzi muṱuku muthihi. U kha Gireidi 3. Tshiṅwe tshifhinga ri amba Afurikantsi musi ro ya u dalela khotsi anga. Vha dzula tsini na Cape Town.

Kha ri ite nyito

Wanani vhuṱanzi kha vhathu vhaṱanu uri vha amba nyambo dzifhio vhe fhethu ho fhambananaho.

	Ṅwalani madzina avho zwikhalani izwi ni kone u amba uri vha shumisa nyambo dzifhio.			
Hayani				
Kiḽasini				
Mudavhini wa u tamba				
Vhe na dzikhonani				
Mavhengeleni				
Fhethu hune vha dzula hone				

Zwino ṅwalani mafhungo maṱanu ni tshi vhambedza hune Khetiwe na Bongani vha dzula hone. Shumisani maipfi a re kha khoḽomo i re kha tsha monde.

	Hune Khetiwe a dzula hone	Hune Bongani a dzula hone
Mavhengele		
Bada		
Zwinamelwa		
Mishumo		
Nyambo		

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

46 Nyambo dzoṱhe

Kha ri ambe

- **Ndi ngani vhathu vha dziḓoroboni vha tshi fanela u amba nyambo nnzhi u fhira vhathu vha vhuponi ha mahayani?**
- **Ni a tama u guda luṅwe luambo? Lufhio?**

Kha ri vhale

Lavhelesani tshati iyi ni kone u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

% Ndi nyambo dzifhio dza tshiofisi dzine ra amba Afrika Tshipembe?

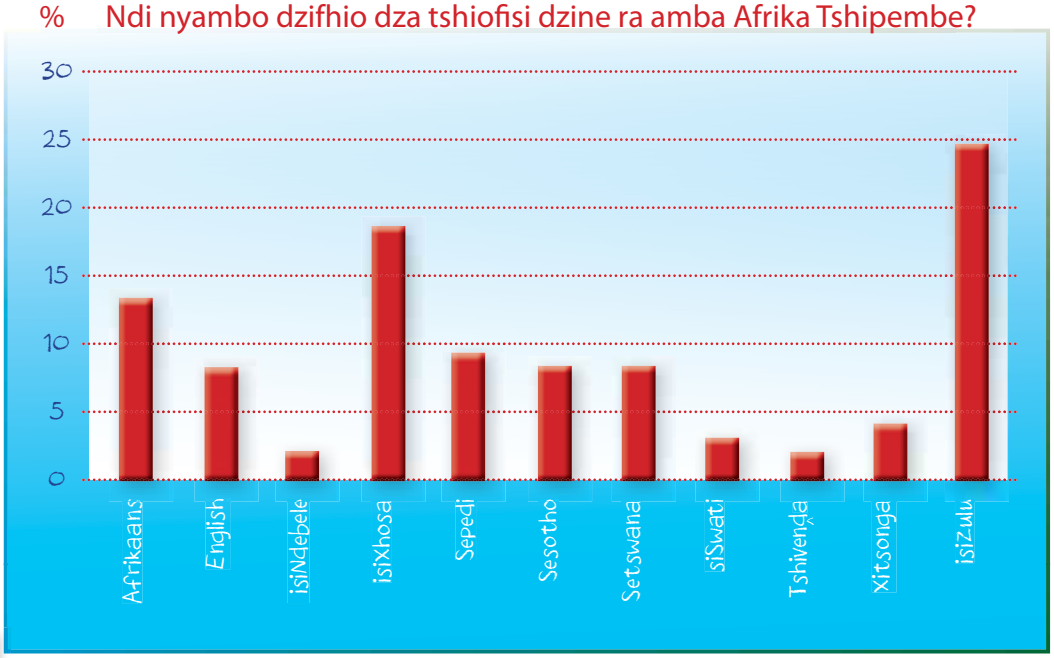

Kha ri ṅwale

Ndi lufhio luambo lu no ambiwa nga vhathu vhanzhi Afrika Tshipembe?	
Ndi lufhio luambo lu no ambiwa nga vhathu vhaṱukusa?	
U ya nga tshati iyi, hu na nyambo dzi no ambiwa nga vhathu vha tshivhalo tshi no lingana? Ndi dzifhio?	
Luambo lwaṋu lwa hayani ndi lufhio?	
Ndi phesenthe nngafhani ya vhathu vha Afrika Tshipembe vhane vha amba luambo lwa haṋu?	

Maipfi maswa

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tshati i tevhelaho. Tshati ya lushaka holu i vhidzwa upfi ndi phaitshati. I sumbedza uri ndi vhathu vhangana vha Afrika Tshipembe vhane vha vha vhanna na uri ndi vhangana vha re vhafumakadzi.

Tshati i ri sumbedza uri hu na vhafumakadzi vhanzhi u fhira vhanna Afrika Tshipembe.

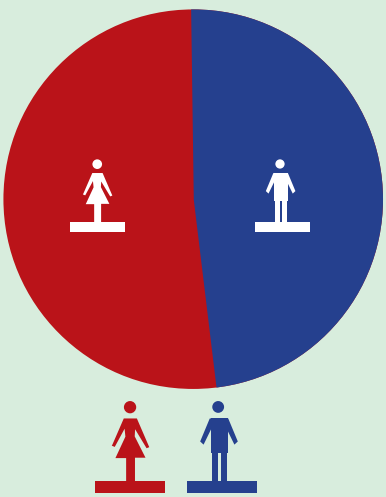

Zwino lavhelesani mepe uyu ni vhone uri vhathu vha dzula ngafhi Afrika Tshipembe.

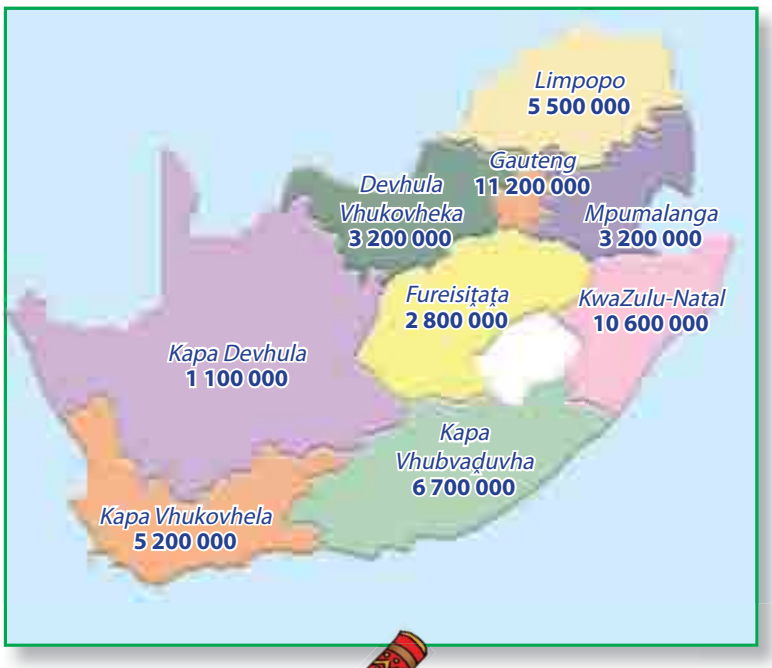

Fhindulani mbudziso idzi musi no thoma na lavhelesa mepe.

Ndi phurovintsi ifhio i re na vhathu vhanzhi?	
Ndi phurovintsi ifhio i re na vhathu vhaṱuku?	
Ndi phurovintsi dzifhio mbili dzi re na tshivhalo tshi no lingana tsha vhathu?	
Ni dzula phurovintsini ifhio?	

Datumu

47 Doroboni kana Mahayani?

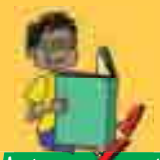

- **No bebwa ngafhi – mahayani, bulasini, ḓoroboni ṱhukhu kana ḓoroboni khulwane?**
- **Ni nga ṱuvha mini arali ni tshi nga pfuluwa afho hune na dzula hone zwino?**
- **Ndi ngafhi hune na nga takalela u dzula hone –ḓoroboni kana mahayani? Ambani uri ngani.**

Kha ri vhale

Kubevhahaya na kubevhaḓorobo

Ho vha hu na kuṅwe kubevha kwe kwa vha ku tshi pfi Nyakubevha Thwamba kwe kwa vha ku tshi dzula na mme akwo kha iṅwe bulasi i re kule na ḓorobo. Vho vha vha tshi dzula vho takala ngauri zwo vha zwi sa konḓi u wana zwiḽiwa bulasini. Vho vha vhe na kuḓu kwavho mulindini fhasi ha shede ku no dzula ku tshi penya, kwo naka. Nyakubevha Thwamba na mme akwo vho vha vha sa shai zwiḽiwa ngauri rabulasi o vha a tshi anzela u tevhukanya matoro madenyadenya a goroi na mavhele musi a tshi khou shuma.

Ḽiṅwe ḓuvha Nyakubevha kwa pfa uri muzwala wakwo Ṱongani, kubevha ku no bva ḓoroboni, ku khou ḓa u dala. Nyakubevha na mme awe vha takala nga maanḓa. Vha bika zwiḽiwa zwi no ḓifha nga maanḓa vha tshi bikela muzwala. Vha kuvhanganya matoro aḽa vha ita na u wana tshisi ye rabulasi a vha o i wisa. "Yoo, ri ḓo ḓikanda nga zwiḽiwa, ," ndi Nyakubevha Thwamba a tshi elekanya. "Ndi zwiḽiwa zwa vhakololo hezwi."

Nyakubevha o ṱanganedza muzwala wawe a songo takala zwone a mu fha matoro a goroi na mavhele, na tshisi, fhedzi Ṱongani a hana a tshi khou zwi nyala a ri "Ndi amba muzwala, a thi pfesesi uri ndi nga mini ni tshi nga ḽa zwiḽiwa zwi no bora ngaurali. Kha ri ṱuwe roṱhe ndi tshi huma ndi ni sumbedze uri hu tshilwa hani shangoni. Na tou dzula ḓoroboni vhege nthihi fhedzi ni ḓo ḓivhudzisa uri ni khou ṱoḓa mini fhethu ho raliho."

Zwibevha izwi zwivhili zwa mbo jena nḓilani zwi tshi ya ḓoroboni. Zwa tsa thekhisini renkeni khulwane ya henefho ya thekhisi. "Vhonani!" hu amba Ṱongani. "Hafhaḽa hu rengiswa hambega hafhaḽa ndi moḽo wa mavhengele." Ho vha hu na phosho khulu nahone ho ḓala vhathu. Nyakubevha kwa pfa kwo tshuwa nga maanḓa ku tshi ofha dzigoloi na iṅwe phoshovho ya henefho ḓoroboni. Vha vhuya vha swika hayani ha Ṱongani vhukatikati ha ḓorobo. "Ndi a fulufhela no farwa nga ḓora," hu amba Ṱongani. "Kha ri wane zwiḽiwa." Ṱongani a jena na Nyakubevha kamarani ya u ḽela yavhuḓi nga maanḓa.

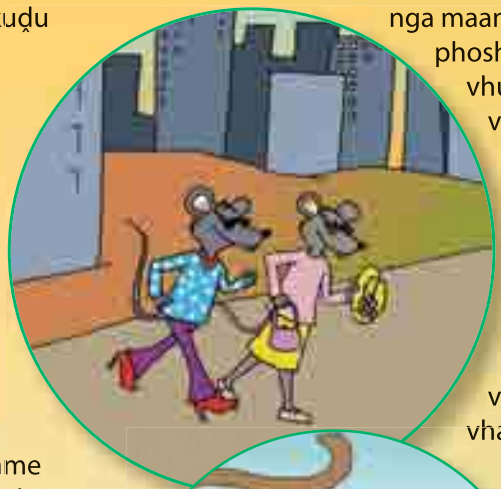

Vha swika vha wana zwiḽiwa zwa masalela a tshilalelo, hu si kale vha vha vho no zwi wela nga nṱha vha tshi khou kapula jeḽi, khekhe, maḽegere na tshokoḽeithi. Hu si kale vha sokou pfa miau! "Ndi mini itsho?" hu vhudzisa Nyakubevha.

"Shii, ndi tshiṅwe tshimangevho tsha henefha muḓini," ha fhindula Ṱongani.

"Tshiṅwe tshimangevho" ndi Nyakubevha a tshi amba. "A thi pfani na zwithu zwo raloho ndi tshi khou ḽa."

Maipfi maswa

Khathihi fhedzi ḽimange ḽihuluhulu ḽa mbo ḓi fhufhela Nyakubevha. Nyakubevha kwa tshuwa nga maanḓa. Kwa kona u sutuka kha shimba ḽa ḽiḽa ḽimange, kwa thoma u shavha. A kwo ngo tsha dovha kwa ima. "Salani wee, Ṱongani," kwa vhidzela kwo no vha tshiṱaraṱani.

"Nṋe ndi ḓo ḓiḽela thoro dzanga ndo takala vhutshilo hanga hoṱhe. Nahone ndi ḓo vha ndo tsireledzea ndi sa shavhi magoya!" Nyakubevha kwa gidima lwendo lwoṱhe u vhuya u swika bulasini ku sa sedzi murahu. Kwa swika kwee ngomu mulindini, sunguvhee! Ku tshi ralo kwa amba nga mbilu kwa ri, "Hayani ndi hayani. Ḓakani ndi ḓakani!"

Kha ri ṅwale

Ṅwalani phara nga vhutshilo hu no tshilwa nga kuṅwe na kuṅwe kwa zwibevha izwi. Ṱalutshedzani uri zwo vha zwi tshi dzula ngafhi na uri zwo vha zwi tshi ḽa mini.

Nyakubevha, kubevhahaya, ku dzula mulindini bulasini.

Ṱongani, kubevhaḓorobo, ku dzula ḽiḓuni ḽihulu vhukatikati ha ḓorobo.

Kha ri vhale

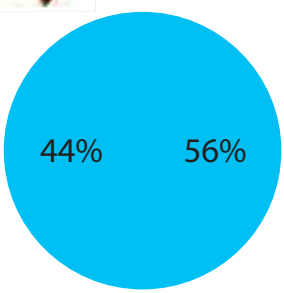

Ndi tshatiḓe iyi?

Ho shumiswa mivhala ifhio u sumbedza zwivhalo zwa vhuponi ha mahayani na zwa ḓoroboni?

Lavhelesani tshati ni ambe uri ndi phesenthe (%) nngana dza vhathu vha Afrika Tshipembe vhane vha dzula vhuponi ha mahayani na vhuponi ha ḓoroboni.

Ni vhona u nga zwivhalo izwi zwi ḓo shanduka? Ndi ngani ni tshi zwi vhona ngauralo?

Teacher
Sign:
Date:

Datumu .....

48 Mahayani na ḓoroboni

Jenisani naho kana fhedzi musi ni tshi khou ṱuma mafhungo aya. Ni kone u ṱalutshedza muṅwe nga inwi uri mafhungo aya mavhili a fhambana ngafhi siani ḽa zwine a amba.

Kha ri ṅwale

Ndi a tama u ya u dzula ḓoroboni _____ ndi sa pfani na phosho ya ḓoroboni.

Ndi a tama u ya u dzula ḓoroboni _____ a thi pfani na phosho ya ḓoroboni.

Zwino ḓilugiseleni u ṅwala phara nṋa kana ṱhanu dza uri ni tama u ya u dzula ḓoroboni naa kana vhuponi ha mahayani. Jenisani zwiitisi zwa kuhumbulele kwaṋu kha mepe wa muhumbulo.

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Zwino shumisani mepe wa muhumbulo kha u ṅwala phara dza hune na tama u dzula hone. Ni nombore milenzhe ya mepe wa muhumbulo ni i shumise uri i ni thuse u ṅwala phara dzavhuḓi ni tshi shumisa fhungo ḽine ḽa vha ṱhoho ya phara khathihi na maṅwe mafhungo a u tikedza.

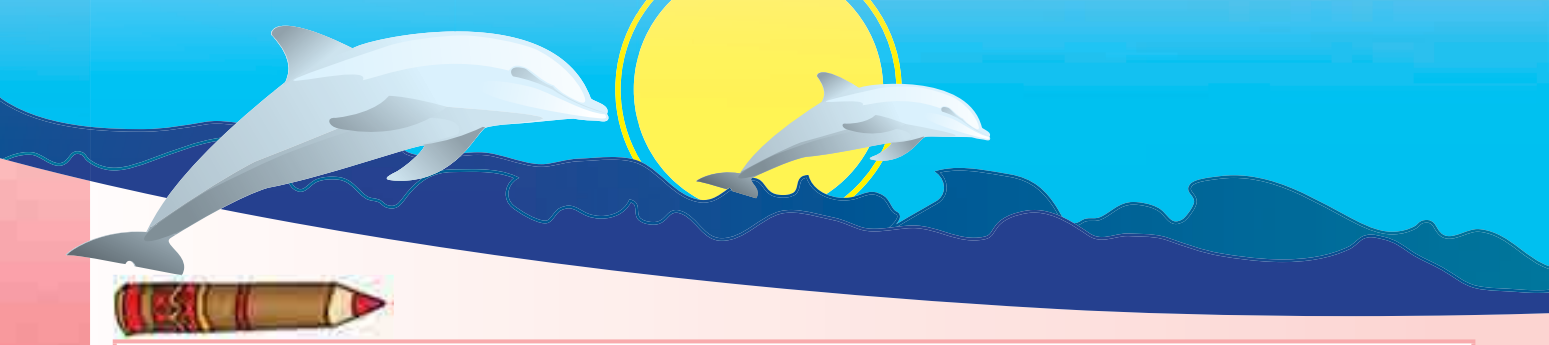

4

Datumu

49 Vhusiku vhu no mangadza

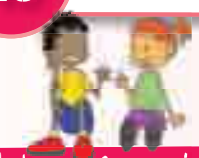

Kha ri ambe

- **No no vhuya na vha na tshikandeledzi (muloro u no ofhisa)?**
- **No vha ni tshi khou lora mini?**
- **No no vhuya na lora nga bugu ye na vha ni tshi khou i vhala?**

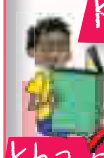

Kha ri vhale

Vhusiku vhuṅwe Lindiwe o vha o ganama kha mmbete a tshi khou vhala nga ngweṇa kha magazini une a u funesa, "National Animal Magazine". Musi a sa athu eḓela a vheya magazini kha shelefu ya bugu, tsini na muṇango wa bafurumu nga nnḓa.

Nga vhuya vhusiku, a tshi khou ya bafurumu a pfa muungo u no hwasa u tshi ri, sssss, u tshi bva thungo ya shelefu ya bugu. O vha a tshee na khofhe lwe a si vhe na ndavha nazwo. Zwino tshiṭhopho tsha gurannḓa na magazini zwe zwa vha zwo vhewa henefho tsha thoma u tsukunyea. Tshiṭhopho tsha mbo ḓi wa gurannḓa na magazini zwa hasekana fhasi, na uḽa muungo wa tou ṇaṇa zwino.

Lindiwe o balelwa u zwi kholwa: ho vha hu tshi khou bva kugweṇa ngomu shelefuni ya bugu ku tshi khou honedzela na u pfumbula. A ima henefho he a vha e hone o oma. A lavhelesa ngweṇa i tshi khou kokovha i tshi ṭingaṭinga henefho kamarani. I nga a si kale yo bva maḓini. Muvhili wayo woṭhe wo vha u tshi khou phopha maḓi lwe ha sala hu na tivha fhasi. Ngweṇa ya dovha ya ita uḽa muungo wayo i tshi dzungudza ṭhoho na mutshila zwi tshi ya ngei na ngei. Ya aṭama mulomo, lwe Lindiwe a tetemela a tshi vhona maṇo ayo o ita muduba mulapfulapfu.

Magazini wa "National Animal Magazine" wo vha wo lala fhasi henefho tsini na ngweṇa. Ho vha hu na tshiṅwe tshithu tsho khakheaho hafho fhethu. Lindiwe a u sedza magazini a zwi vhona uri tshifanyiso tshi re kha khavara tsho vha tshi si tsha fana na kale. Nṭhani ha uri hu vhonale hu na ngweṇa khulukhulu khunzikhunzini ya mulambo, ho vha ho no sala khunzikhunzi fhedzi zwino! A doba magazini uḽa. Nga tshenetsho tshifhinga ngweṇa ya dzungudza mutshila nga nḓila ye wa ya wa thudza vasi ya mme awe ine vha i funesa, ya wa ya pwashea ngilasi dzayo dza hasekana hoṭhehoṭhe. Lindiwe a shavhela kamarani yawe a handyamedza vothi. A dzula nṭha ha mmbete a tshi vho pfa e khwiṇe.

"Ṭhamusi uri hei ngweṇa i ṭuwe, ndi khwiṇe ndi tshi ṇea zwiḽiwa," a humbula ngauralo. A lavhelesa magazini ya "National Animal Magazine" ye a vha o fara a ḓivhudza uri, "Arali ngweṇa yo kona u swenda ya bva tshifanyisoni zwi amba uri na dzhiṅwe phuka dzi nga zwi kona." A fhenḓa masiaṭari u vhuya u swika a tshi wana tshifanyiso tsha

Maipfi maswa

fuḽamingo (nḓadzi). “Aha, zwi nga vha ṋama yavhuḓi ya ngweṋa hezwi,” a tshi humbula. Phosho ye a i pfa ya ita uri a thamuwe, a vhona mutshila wa ngweṋa u tshi khou fhanza vothi ḽa kamara yawe. A mbo ḓi ṱavhanya a dzhia tshiḽa tshifanyiso tsha fuḽamingo a tshi bvisa nga buli ḽi re kha vothi u itela u sumbedza ngweṋa zwiḽiwa zwayo.

Khathihi fhedzi ho vha ho no vha na fuḽamingo nnzhinnzhi dzi no khou babamela henefho nnḓa ha kamara yawe, vhudenzhe vhesekenesekene hu tshi khou sokou thamukana. Hu si kale fuḽamingo nthihi ya mbo ḓi ngomu mulomoni wa ngweṋa fhelele, ha tevhela iṅwe, iṅwe hafhu! Ngweṋa ya vhuya ya neta nga u ḽa zwiṉoni ya bonya maṱo ya si tsha tsukunyea.

Lindiwe a vula vothi nga zwiṱuku a sa iti phosho a swika a vhea uḽa magazini phanḓa ha ningo ya ngweṋa. “Ndi khou tou humbela,” a hevhedza, “humelai hayani hau.” A dodoma a tshi humela kamarani yawe a ṱolela nnḓa nga buli ḽi re kha vothi. A tshi sedza a vhona ngweṋa na fuḽamingo zwi tshi khou humela buguni ya magazini.

Nga matsheloni vhabebi vhawe vha mu vhudzisa uri khezwi fhasi hu na maḓi, uri vothi ḽo pwashiwa nga nnyi, uri vasi ine mme awe vha i funesa khezwi yo pwashea zwipiḓa zwayo zwo hasekana. Lindiwe ha ngo ḓivha uri a ri mini.

Nganetshelo i bva kha “An unbelievable night” by F Hohler, as included in the PIRLS Sample passages, questions and scoring guides

Kha ri ite nyito

Mafhungo a re afho fhasi a amba nga zwe zwa bvelela kha nganetshelo ya Lindiwe. Kutevhekanele kwao kwo khakhea. A nomboreni u itela uri a tevhekane nga ngona. Ro nombora maṅwe u itela u ni thusa.

	Nga vhuya a ya bafurumu.
	O vhona ngweṋa i tshi ita muungo na u dzungudza ṱhoho yayo na mutshila.
2	A ya u eḓela.
	A ḓikhiṋetshela kamarani yawe ya u eḓela.
	A wana tshifanyiso tsha fuḽamingo (nḓadzi).
	Ngweṋa ya ḽa fuḽamingo.
9	Ngweṋa ya eḓela.
	Fuḽamingo dza fhufha dzi tshi bva kha tshifanyiso.
1	Lindiwe o vhala “National Animal Magazine” a i vhea kha shelefu ya bugu.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu.....

50 Mańwe mafhungo hafhu a ngweṇa

Kha ri ńwale

Vhalani hafhu nganetshelo ya "vhusiku vhu no mangadza".

Tshithu tshe tsha thoma u sumbedza uri zwithu a zwi khou tshimbila zwavhuḍi ndi mini?

a)	Tshiṭhopho tsha gurannḍa tsha thoma u tsukunyea.
b)	Lindiwe a vhona tshifanyiso tshe tsha vha tshi kha khavara ya magazini tshi si tsheho.
c)	Vothi ḽa kamara yawe ḽo vha ḽo pwashiwa.
d)	Lindiwe o pfa muungo u no hwasa u tshi ri, sssss.

Ngweṇa yo bva i ngafhi?

a)	Bafurumu
b)	Kha khavara ya magazini
c)	Fhasi ha mmbete
d)	Mulamboni wa tsini

Ndi maipfi afhio a no ri vhudza uri Lindiwe o vha o tshuwa?

a)	O ima o oma
b)	O vha a sa kholwi
c)	O pfa o no vha khwiṇe
d)	O pfa muungo u no hwasa

Ndi nga mini Lindiwe o humbula uri ngweṇa i khou ṭoḍou u mu huvhadza?

a)	Yo sema maṇo.
b)	Yo ita muungo u no hwasa.
c)	Yo thoma u honedzela na u pfumbula.
d)	Yo dzungudza mutshila wayo u tshi ya ngei na ngei.

Vothi ḽa kamarani ya u eḍela ḽo pwashea nga nḍilaḍe?

a)	Ḽo fhanziwa nga mutshila wa ngweṇa.
b)	Vasi ya mme awe yo ḽi rwa.
c)	Mulomo wa fuḽamingo (nḍadzi) wo ḽi pwasha ngauri u a fhira.
d)	Lindiwe o hadyamedza vothi lwe ḽa pwashea.

Maipfi maswa

Ndi nga mini Lindiwe o vhidza fuḽamingo uri dzi bve kha magazini?

Bulani zwithu zwivhili zwe magazini wa thusa Lindiwe ngazwo.

Ni vhona nganetshelo ya ngweṇa yo vha i muloro wa Lindiwe?
Ṇeani tshithu tshi no ṭanziela uri wo vha u muloro.

Zwino ṇeani tshithu tshi no ṭanziela uri wo vha u si muloro.

Musi nganetshelo i tshi fhela vhuḍipfi ha Lindiwe ho vha hufhio kha fuḽamingo?

a) O dzi livhuha

b) O pfa e na mulandu

c) O dzi tata

d) O dzi sinyutshela

Datumu

51 Nga matshelo

Kha ri ite nyito

Ḽitambwa

- **Itani litambwa line khalo na sumbedza Lindiwe a tshi khou vhudza vhabebi vhawe uri ho bvelela mini.**
- **Ni vhona u nga vhabebi vha do tenda zwine a khou vha vhudza?**
- **Sumbedzani uri Lindiwe u zwi itisa hani uri vhabebi vhawe vha tende zwine a khou vha vhudza zwa uri ndi nga mini fhasi hu na tivha la madi, uri vasi ya mme awe yo pwashiwa nga nnyi na uri ndi ngani vothi la kamara yawe li na buli. Sikani magumo a litambwa ilo.**

Kha ri ṅwale

Lavhelesani iyo nganetshelo hafhu. Sedzesani mvumbo ya Lindiwe. Humbulani nga zwithu zwoṱhe zwe a ita a tshi lingedza u ḓilamukisa kha ngweṇa. Dzhenisani maṱaluli a u ṱalutshedza mvumbo yawe. Musi no no fhedza, ṅwalani ni tshi amba uri ni vhona u nga ndi muthuḓe.

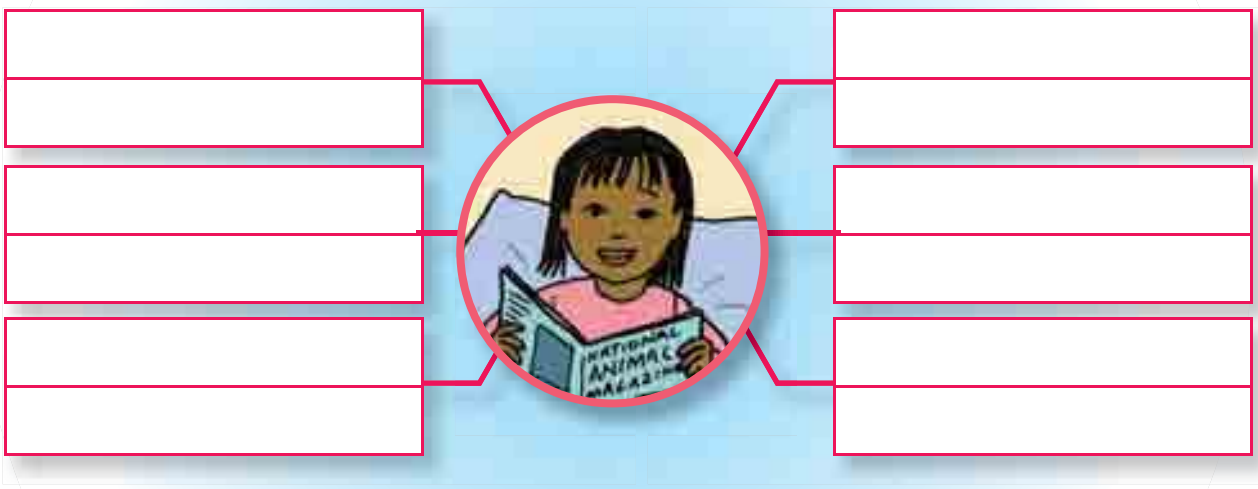

Zwino shumisani maṱaluli kha u ṅwala tshiketshe tsha mvumbo ya Lindiwe.

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Itani pulane ya u ṅwala thalutshedzo ya muloro kana tshikandeledzi tshe na vhuya na vha natsho. Shumisani mepe wa muhumbulo kha pulane yanu.

Ṱhoho yaṋu ya mafhungo ndi: "Madekwe ndo lora..." . Dzhenisani mihumbulo yaṋu mihulwane kha mepe wa muhumbulo. Bulani uri no ita mini ni sa athu eḓela, ho bvelela mini muloroni na uri wo fhela hani. Bulani uri no ḓipfa hani musi muloro u vhukati. No vha no tshuwa?

Musi no no fhedza, ni ḓo tea u ṅwala phara dza 3 kana dza 4 nga muloro waṋu. Ṅwalani ṱhalutshedzo yaṋu kha bammbiri ḽa mvetamveto. Humbelani khonani yaṋu uri a sedze arali zwe na ṅwala zwi zwone. Ni ḓo ṅwalulula mushumo waṋu wo kuna matshelo.

Zwe nda ita ndi sa athu eḓela

Musi ndi tshi vuwa.

Madekwe ndo lora...

Kuthomele kwa muloro.

Kufhelele kwa muloro.

Vhuḓipfi hanga muloro u vhukati.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

52 U ṅwala nganetshelo yanga

Ñwalani hafhu maanea anu a mvetamveto afho tshikhalani tshe na newa.

Madekwe ndo lora ...

Maipfi maswa

53 Buvhi ḽi tshi wana milenzhe misekenesekene

Namusi ri khou ya u vhala nga nganetshelo ya buvhi ḽa Afrika ḽi no ḓivhiwa nga maanḓa ḽi no pfi Anansi.

Kha ri vhale

Kalekale, ho vhuya ha vha na buvhi ḽe ḽa vha ḽi tshi pfi Anansi. Naho Anansi o vha a tshi kona nga maanḓa u bika, o vha a tshi bvafha, lwe a vho tshila nga zwiḽiwa zwe vhaṅwe vha bikela miṱa yavho henefho kusini.

Ḽiṅwe ḓuvha Anasi a fhira nga muḓini wa Sankambe. Ene na Sankambe vho vha vhe khonani khulu.

"Bodoni yaṋu hu na muroho wee," hu vhidzelela Anansi o takalesa. Anansi o vha a tshi pfana na muroho.

"A u athu vhibva," ndi Sankambe tshi no ralo. "Fhedzi u ḓo vhibva zwenezwino. Lindelani ri ḽe roṱhe."

"Ndo vha ndi tshi ḓo lindela iwe Sankambe fhedzi hu na zwiṅwe zwithu zwine nda fanela u ita," Anansi u fhindula nga u ṱavhanya.O vha o humbula uri arali a nga lindela muḓini wa Sankambe, Sankambe tshi ḓo mu fha mishumo. O vha a sa ṱoḓi u fhedza a tshi vho ṱanzwiswa zwigoḓelo.

"Kha ri ite nga hei nḓila," hu amba Anansi. "Ndi ḓo akha lubuvhi nda lu vhofhelela kha mulenzhe wanga na kha bodo yau. Musi muroho wo no vhibva, u khwiḓe lubuvhi, nṋe ndi ḓo ḓa ndi tshi gidima!"

Sankambe tsha vhona u muhumbulo wavhuḓi. Vha ita ngauralo.

"Hu khou nukhelela ṋawa," ndi Anansi a tshi enda a tshi nukhedza o takalesa musi a tshi khou zanyuka na nḓila. "Yoo, ṋawa dza u ḓifha dzi bodoni."

"Iḓai ri ḽe roṱhe ṋawa," hu vhidzelela ṱhoho. "Dzo no vha tsini na u vhibva."

"Ndo vha ndi tshi ḓo lindela vhone Vho Ṱhoho," Anansi a fhindula. A dovha hafhu a bva na muhumbulo wa uri u ḓo akha lubuvhi a vhofhelela kha mulenzhe wawe na kha ḽibodo ḽa ṋawa.

Vho Ṱhoho vha vhona u muhumbulo wavhuḓi. Na vhana vhavho vhoṱhe vha zwi tenda. Vha ita ngauralo.

Hu khou nukhelela murambo," ndi Anansi a tshi enda a tshi nukhedza o takala musi a tshi khou zanyuka na nḓila. "Yoo, murambo na mutoli. Zwi ḓifha hani ngoho!"

"Anansi," hu vhidzelela khonani yawe Vho Nguluvhe. "Bodo yanga yo tou phaa nga murambo na mutoli! Dzhenai ri ḽe roṱhe."

"Ndo vha ndi tshi ḓo ita ngauralo," Anansi a fhindula. A dovha hafhu a bva na muhumbulo wa uri u ḓo akha lubuvhi a vhofhelela kha mulenzhe wawe na kha bodo ya murambo.

Khonani yawe ya vhona u muhumbulo wavhuḓi. Vha ita ngauralo.

Musi Anansi a tshi sala a tshi swika mulamboni, milenzhe yawe yoṱhe ya malo

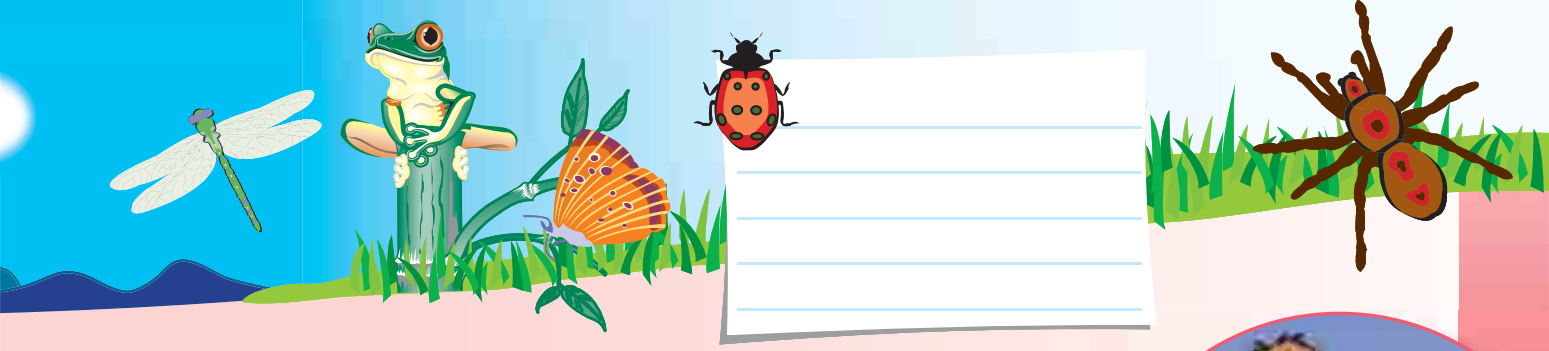

yo vha yo vhofhelelwa lubuvhi.

"Hei, hoyu wo vha muhumbulo wavhuḓi nga maanḓa," ndi Anansi a tshi ḓivhudza a sa ḓihudzi zwone. "Ndi zwiḽiwa zwifhio zwine zwa ḓo thoma u vhibva? Ndi ḓo ḽa zwiḽiwa zwi no bva bodoni dza malo ṋamusi. Ndi na mashudu."

Khathihi fhedzi, Anansi a pfa mulenzhe u tshi khou kokodziwa. "Ahaa," hu amba Anansi. "Ndi lubuvhi lwa bodo ya Sankambe ya muroho." A pfa hu tshi kokodzwa hafhu. Luṅwe hafhu. Anansi u khou kokodzwa nga vhathu vhararu nga luthihi.

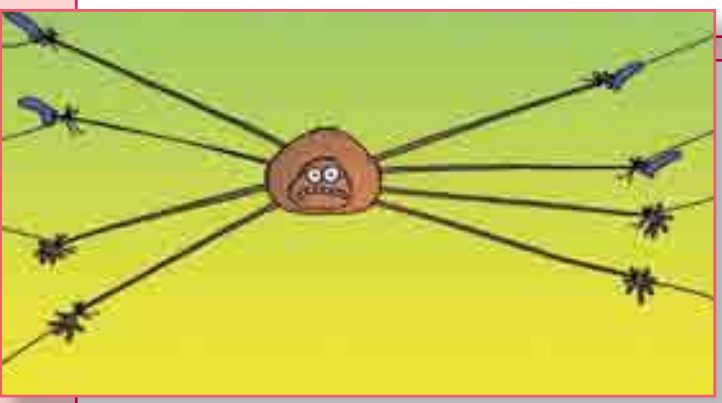

"Yowee, nṋe," hu amba Anansi, musi a tshi pfa khwiikhwii kha lubuvhi lwa vhuṋa.

Zwi tshee zwo ralo a pfa lubuvhi lwa vhuṱanu lu tshi, khwiikhwii. Ha tevhela lwa vhurathi. Na lwa vhusumbe. Na lwa vhumalo! Anansi a pfa a tshi khou kokodzwa ngeno na ngei nga vhubuvhi hoṱhe nga tshifhinga tshithihi, musi muṅwe na muṅwe wa vhaḽa vhathu a tshi khou kokodza lubivhi lwawe. Milenzhe ya Anasi ya thoma u sekena i tshi ya nga u kokodzwa. Anansi a kungulutshela mulamboni nga u ṱavhanya. Ndi fhaḽaha nga murahu, musi vhubuvhi ho no kuvhululwa nga maḓi, Anansi a tshi bva maḓini mulamboni zwi tshi vhavha.

"Nga vhanna, xuu", ndi Anansi a tshi femuluwa. "Ṱhamusi uḽa muhumbulo wanga wavhuḓi nga maanḓa wo vha wo itesa."

Na ṋamusi, buvhi Anansi ḽi na milenzhe ya malo misekenesekene. Nahone o ṱwa na nḓala ḓuvha ḽoṱhe uyo musi.

Kha ri ambe

Ndi nga mini Anansi o humbula u sa lindela muḓini wa Sankambe u swikela muroho u tshi vhibva?

Zwo ḓa hani uri a fhedze o no vha na milenzhe ya malo misekenesekene?

Anansi o ḓi lamukisa hani uri a si ṱhukhukane musi a tshi khou kokodzwa?

Pfunzo ya nganetshelo iyi ndi ifhio? Ri zwi ḓivha nga mini uri a si mafhungo a vhukuma?

Teacher

Sign:

Date:

Datumu.....

54 Mabuvhi

Kha ri ambe

- **Vhudipfi hanu siani la mabuvhi ndi hufhio?**
- **Ni nga ri vhudza ane a huvhadza na a sa huvhadzi?**
- **Mabuvhi a sa huvhadzi a ri thusa nga mini?**
- **Buvhi li fhambana na tshikhokhonono nga mini?**

Kha ri vhale

Rathi wa milenzhe kana malo wa milenzhe

No vha ni tshi zwi ḓivha uri mabuvhi a thusa nga manaḓa vhathu? Iṅwe nḓila ine a ri thusa ngayo ndi u ḽa zwikhokhonono zwine zwa nga ri huvhadza
Mabuvhi a fasha hani zwikhokhonono? Maṅwe mabuvhi a fasha zwikhokhonono kha vhubuvhi ha siliga. Buvhi ḽi na zwibuli zwiṱukuṱuku kha muvhili waḽo, musi ḽi tshi ṱoḓou tanda lubuvhi (dande), hu na luḓi lu no bva nga zwibuli zwenezwi, lwa shanduka lwa ita luḓali, lusekene lwo khwaṱhaho, lwa siliga, ndi luḓali lwonolu lune buvhi ḽa shumisa kha u tanda lubuvhi. Mabuvhi o fhambananaho a tanda vhubuvhi ho fhambananaho.

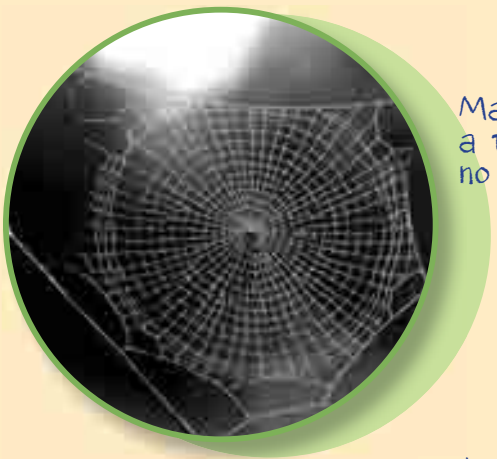

Mabuvhi a ngadeni a tanda vhubuvhi hu no nambatela.

Buvhi ḽitswu (Black widow) ḽi tanda vhubuvhi hu re na mapfundo.

Mabuvhi a hatsini a tanda vhubuvhi hu no nga malagane maṱuku.

Maṅwe mabuvhi a a rea khovhe. A dzula tsini na maḓi a mulambo kana tivha a tshi fasha zwikhokhonono zwi tshi fhira.

Maipfi maswa

Kha ri ambe

Mabuvhi a si zwikhokhonono. O fhambana nga maanda na zwikhokhonono. Lavhelesani thebulu i re afho fhasi.

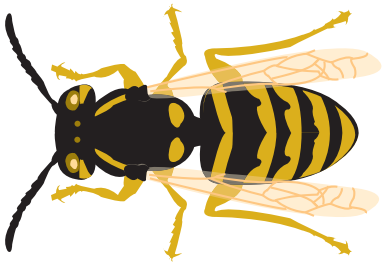

Zwikhokhonono
Zwikhokhonono zwi na mafhafha, zwiphuphuledzi na milenzhe ya rathi fhedzi. Mivhili yazwo i khethekanywa ya bva zwipiḓa zwiraru – ṱhoho, khana na thumbuthumbu.

Mabuvhi
Mabuvhi a na milenzhe ya malo, ha na mafhafha kana zwiphuphuledzi. A na ṋala kha milenzhe na ṱhaha dzi no nga zwidenzhe. Lukanda lwa buvhi lwo ḓala vhukuse.

Lavhelesani izwo zwifanyiso zwivhili ni vhudze muñwe nga inwi uri tshikhokhonono tshifhambana nga mini na buvhi.

Kha ri ṅwale

Bulani zwithu zwivhili zwi no fhambanya mabuvhi na zwikhokhonono.

Lavhelesani milenzhe.

Lavhelesani zwipiḓa zwa mivhili yao.

Lavhelesani zwo putelaho mivhili yao.

Mabuvhi a fasha hani zwikhokhonono zwine a la?

Mabuvhi a itisa hani vhubuvhi (madande)?

Bulani tshaka dza 3 dzo fhambananaho dza vhubuvhi vhune mabuvhi a tanda.

1

2

3

Datumu .....

55 Ndi mini tshi re na milenzhe ya rathi?

Kha ri vhale

- **Ri a zwi ḓivha uri Anansi o vha e na milenzhe ya malo. Ndi mini tshi re na milenzhe ya rathi?**
- **Ndi nga bula zwikhokhonono zwingana?**
- **Ndi zwikhokhonono zwifhio zwi no ni dina?**

Zwivhumbwa zwi re na milenzhe ya rathi

No no vhuya na tshimbilwa nga tshikhokhonono kha tshanḓa tsha ni vhelevhezha nga milenzhe yatsho? Ho vha hu thunzi, kana lusunzi? Nzie kana tshisusu?

Huṅwe na huṅwe hune na dzula hone, hu na zwivhumbwa zwa milenzhe ya rathi zwine zwa dzula henefho tsini. Hu na zwikhokhonono zwa dzibiḽioni na dzibiḽioni dza zwivhumbwa zwo fhambananaho.

Zwikhokhonono zwi na zwivhumbeoḓe?

Zwikhokhonono zwoṱhe zwi na milenzhe ya rathi na zwiphuphuledzi zwivhili nṱha ha ṱhoho dzazwo. Zwiṅwe zwi na mafhafha mavhili nahone zwiṅwe zwi na mafhafha maṇa. Zwikhokhonono zwi na mivhili i re na zwipiḓa zwiraru – ṱhoho, khana na thumbuthumbu.

Zwikhokhonono a zwi ngi vhathu. Arali ni tshi ṱoḓou thetshela tshiṅwe tshithu, ni tou ṇanzwa nga lulimi. Arali thunzi i tshi ṱoḓou thetshela tshiṅwe tshithu, i tou tshi kanda ya tshimbila khatsho. Musi ni tshi nukhedza tshiṅwe tshithu, ni shumisa ningo. Fhedzi thunzi a i na ningo. I nukhedza nga zwiphuphuledzi zwivhili zwi re nṱha ha ṱhoho yayo. Zwikhokhonono a zwi vhoni, riṋe ri a vhona. Maṱo azwo o sikwa nga zwiṱo zwa maḓana na maḓana. Kuṱo kuṅwe na kuṅwe ku vhona zwipiḓa zwiṱuku zwa zwine inwi na vhona.

Kha ri ite nyito

Vhalani hafhu thalutshedzo ya tshikhokhonono, ni lingedze u ola tshikhokhonono. Thomani nga zwipida zwiraru zwa muvhili watsho. Lebulani zwipida zwothe zwe na ola.

Maipfi maswa

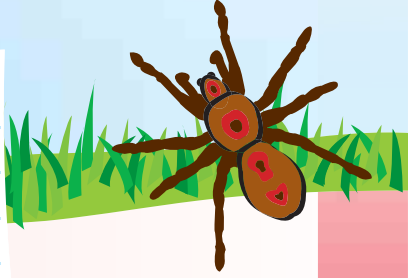

Kha ri ṅwale

Humelani murahu kha thalutshedzo ya zwikhokhonono. Todani mafhungo ane a ni vhudza uri zwikhokhonono zwo fhambana na vhathu. Ñwalani phambano iyi kha thebulu.

	Vhathu	Zwikhokhonono
U nukhedza	Ri nukhedza nga ningo.	Zwiṅwe zwikhokhonono zwi nukhedza nga milenzhe yazwo.
U thetshela		
U vhona		
U tshimbila		

Fhedzisani phara iyi.

Ndo pfa ndi tshi khou vhelevhejiwa u gonya na tshaṋda.
Nda pfa ndi tshi khou lumiwa. Nda tzhema

Teacher

Sign:

Date:

Datumu.....

56 U ṱanganya

U shumisa maipfi a no tanganya
Ni kha ḓi elelwa uri ro vhuya ra shumisa maṅwe maipfi a no ṱanganya ri tshi sumbedza zwiitsi na mvelelo. **Ngauri** ndi ipfi ḽi no ṱanganya, nahone ri ḽi shumisa nga nḓila hei: "Ngauri yo vha i tshi khou na mutambo wo mbo ḓi imiswa."
Iṅwe tsumbo khei, hu tshi khou shumiswa maipfi maṅwevho a u ṱanganya: "O vhala nga maanḓa a tshi vhalela thesite **ndi ngazwo** o wana maraga dza nṱha."

Kha ri ṅwale

Zwino fhedzisani zwi tevhelelaho u itela u vhumba mafhungo o fhelelaho. Othe a shumisa matanganyi kha u sumbedza zwiitisi na mvelelo.

Bisi yo tshinyala ndi ngazwo
Ngauri o vhaisala mulenzhe musi a tshi khou ṱhireina, o
Mureli wa basigiri o vha a songo ita nḓowenḓowe, ndi ngazwo a
Ngauri tshiendedzi tshavho tsho lenga u swika, vho
Ngauri ho vha na gomelelo

Hu na tshifhinga tshe ra amba nga mitshila ya maiti yo fhambananaho. Ro amba uri mitshila ya ṱumiwa kha maiti i ita uri zwine ḽiiti ḽa amba zwi shanduke. Tsumbo, shuma + ela i ri fha **shumela**; zwa amba u itela muṅwe nyito, sa kha, Ndi khou shumela Mudzunga tshuṅwahaya. Nga iṅwe nḓila ndi khou mu itela tshuṅwahaya yawe.

Kha ri ṅwale

Mafhungoni a tevhelaho hu na maipfi o talelwaho nga fhasi. Ñwalani ayo maiti o talelwaho nga fhasi no tuma mitshila ya maiti yo teaho khao uri a tevhedze izwo zwe zwa ambiwa kha buraketse.

1.	Buvhi ḽi bika Sankambe muroho (u thusa kha nyito)
2.	Ṱhoho dzo bika buvhi ṋawa (itela muṅwe nyito)
3.	Maṱodzi u fasha zwikhokhonono zwo fashwaho nga lubuvhi (u itulula nyito)
4.	Buvhi na Vho Nguluvhe vha ḓo bika murambo na mutoli (u thusana kha nyito)
5.	Buvhi ḽo sekena milenzhe ḽo vha ḽi tshi bvafha (u ita nyito yo kalulaho)

Maipfi maswa

Ri shumisa pfanywa kana maipfi a no bula/amba zwithihi musi ri tshi shavha u pfala u nga ri a bora. Ndi fhungo lifhio li no pfala li khwine kha mañwe?

1) Sankambe tsho vha tsho baḓama ngauri tsho vha tsho neta. U neta ho ita uri Sankambe tshi vhe tsho baḓama.
2) Sankambe tsho vha tsho baḓama ngauri tsho vha tsho neta. U neta ho ita uri Sankambe tshi vhe tsho shuvhama

Tsumbo ya vhuvhili i pfala i khwine ngauri muñwali u shumisa pfanywa "shuvhama", ine ya bula/amba zwi no fana na "baḓama". Zwi ita uri fhungo li takadze.

Kha ri ṅwale

Zwino ñwalani phere tharu dza mafhungo. Shumisani ipfi na pfanywa yalo (dze na newa) kha phara iñwe na iñwe ya mafhungo.

shengela	
tambula	
aravha	
fhindula	
swenda	
kokovha	

Ndi nga mini vhathu vha tshi ñwala?

- Vhathu vha ṅwalela u ni mvumvusa na u ni seisa.
- Vha dovha vha ṅwalela u ni kombetshedza uri ni tende kha tshiṅwe tshithu.
- Tshiṅwe tshifhinga vhathu vha ṅwalela u ni vhudza kana u ni funza tshiṅwe tshithu.

Ḽiṅwalwa ḽo ḓalaho mbuno u fhira zwine muthu a tenda khazwo, ḽi anzela u tsivhudza.
Ḽi ni vhudza zwithu.
Ḽiṅwalwa ḽo ḓalaho zwine muthu a tenda khazwo u fhira mbuno kana ḽa amba nga zwithu zwa u tou humbulela kana zwiṱori, ḽi anzela u mvumvusa.
Ḽiṅwalwa ḽine ḽa ita uri ni ite tshiṅwe tshithu, ndi ḽiṅwalwa ḽine ḽa ṱuṱuwedza.
Ḽi a ni ṱuṱuwedza.

Kha ri ambe

Nganetshelo ya Anansi ndi liñwalwa la lushaka lufhio?
Mafhungo a buvhi ndi liñwalwa la lushaka lufhio?
Nganetshelo ya muloro wa Lindiwe ndi liñwalwa la lushaka lufhio?

Teacher
Sign:
Date:

Datumu

57 Muṱa wa vhukhohesoga (zwihoho)

Kha ri ambe

- **No guda nga zwivhumbwa zwa milenzhe ya rathi na zwa milenzhe ya malo. Zwino kha ri sedze zwivhumbwa zwa milenzhe mina.**
- **Ndi zwipuka zwifhio zwine na zwi divha zwine zwa tshila nga zwigwada?**
- **No no vhuya na vhona lukhohesoga?**

Kha ri vhale

Zwiṅwe zwipuka zwi tshila nga miṱa. Zwi tshila nga zwigwada, zwi tshi tshimbila zwoṱhe na u tshela zwoṱhe, zwi tshi thusana. Vhukhohesoga hu tshila nga zwigwada sa mashaka, zwigwada izwi zwi pfi zwikhuvhugu, zwa tshivhalo tsha vhukati ha vhukhohe vhuṱanu na fumbiliṱhanu. Tshikhuvhugu tshi vha tshi na miṱa mivhili u swika kha miraru. Lukhohesoga lu ḓivhiwa nga mini? Lukhohesoga lwo vhinaho lu na tshileme tsha 1 kg, nahone mutshila walwo u na vhulapfu ha 20 cm. Mutshila walwo u lu thusa uri lu kone u ima. Lu na ṋala ndapfu dzo khwaṱhaho dza u fukula fhasi. Lu shumisa idzi ṋala na kha u gonya miri. Tshiguvhugu tsha vhukhohesoga tshi fukula tshi tshi bwa milindi i no tshimbila nga fhasi sa mikwita. Ndi henefha hune ha dzula hone na u eḓela. Vhu a kona u gidima na u dzumbama henefha mikwitani yeneyi. Mikwita iyi i vhidzwa upfi ndi zwilalo. Vhukhohesoga hu dzula ngafhi nahone hu tshila nga ṋḓilaḓe? Vhu dzula masogani, fhethu ho omaho hu re na zwiṱaka zwiṱuku na hatsi vhulapfu.

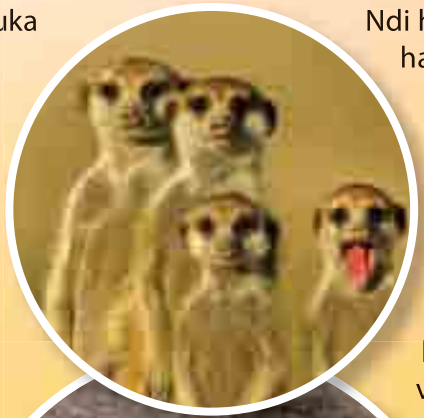

Ndi hone hayahazwo henefha. Haya ha zwipuka ndi hune zwa wana hone zwiḽiwa, maḓi na vhukhudo. Vhukhohesoga vhu dzula Kapa Devhula na Namibia na Botswana. Muṱa wa vhukhohesoga u dzula tshilaloni wo kuvhangana. Miṱa a i eḓeli tshilaloni tshithihi. Muṱa muṅwe na muṅwe u na hune wa lala hone. Vhukhohesoga vhu eḓela vhusiku, nga matsheloni hu a bva ha ora ḓuvha. Musi hu tshi ima tswititi, ndi u itela uri ḓuvha ḽi dudedza thumbuthumbu dzaho dzi si na vhukuse, ngauri vhusiku hu vha hu tshi khou rothola zwilaloni sogani. Nga masiari, ḓuvha ḽa sogani ḽi a fhisa nga maanḓa lune vhukhohe ha humela zwilaloni uri hu rotholelwe.

Vhomme na vhokhotsi vha a thusana u lela vhana vhavho. Musi vhana vhe na vhege tharu, tshikhuvhugu tshoṱhe tshi a ḓa tsha kuvhangana tshi tshi ṱalela musi vhana avha vha tshi bva tshilaloni lwa u tou thoma.

Musi vhukhohesoga hu tshi farwa nga nḓala, hu ya ha ṱoḓa zwiḽiwa. Zwi zwima zwikhokhonono zwi no nga madzhulu kana mutshenzhe mavuni, na zwiṅwevho zwi no nga mabuvhi kana

Maipfi maswa

maḓongololo, na zwikokovhi zwiṱuku zwi no nga tswina. Vhu a ḽa na zwiṋoni na mitshelo, mbevha na makumba. Zwi tou fukula zwipondwa zwazwo. Zwi amba uri vhukhohesoga ndi zwipondi. Zwi amba uri a vhu zwimi na u ḽa zwiṅwe zwipuka. Zwipuka zwine vhukhohesoga ha zwima zwi pfi ndi zwipondwa.

Musi vhu tshi zwima hu ita phosho ya u vhidzelelana tshifhinga tshoṱhe. Vhu vha na vhuṱanzi uri hu songo vha na muthu na muthihi a no ṱutshela kule na vhaṅwe. Tshifhinga tshoṱhe musi vhu tshi ṱoḓa zwiḽiwa, luthihi lu vha na mushumo une lwa ita. Lu tea u ima lwo tou tswititi fhethu hune lwa kona u vhona hoṱhe, lwa sedza arali hu na khombo ine ya khou ḓa. Lukhohesoga lu no ita zwenezwi lupfi ndi mulindavhaṅwe (ndi ḽiṅwe ipfi ḽi no amba gadi). Arali hu na tshira tshi no khou ḓa mulindavhaṅwe u ita phosho khulu i no tou nga sa u huvha, zwino vhukhohe hoṱhe hu tea u dzumbama milindini na zwiṱakani. Vhana vha shavhela ha vhomme avho. Ni vhona u nga mulaindavhaṅwe u vha a khou sedza khomboḓe? Nga murahu musi hu si tshee na tshi no ofhisa, mulindavhaṅwe ndi ene ane a ḓo thoma u bva tshilaloni, a ṱingaṱinga.

Kha ri ṅwale

Vhalani nganetshelo ni fhindule mbudziso idzi.

Tshipuka tshi re na muṱa ndi tshipukaḓe? Zwipuka zwo raloho zwi tshila nga nḓilaḓe?
Ni vhona u nga vhukhohesoga vhu bwa zwilalo zwaho nga nḓilaḓe?
Haya ha vhukhohesoga ndi hufhio?
Zwipondwa zwa vhukhohesoga ndi zwifhio? Ṋeani tsumbo.
Muṅwali u bula uri luṅwe lwa vhukhohesoga a lu zwimi lu vha lu khou ita mushumo wa mulindavhaṅwe. Zwi amba mini?

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

58 Zwiṅwe hafhu nga vhukhohesoga (zwihoho)

Kha ri ambe

- **Ni a zwi divha uri vhukhohesoga ndi zwipondi nahone vhu zwima zwipuka zwituku.**
- **Ndi zwipuka zwifhio zwi no zwima vhukhohe? Zwipondi zwa zwa ndi zwifhio?**
- **Ndi nga mini zwi tshi leluwa uri goni li bate vhukhohesoga musi vhu tshi khou toda zwiliwa?**

Kha ri vhale

Vhukhohesoga vhu tea u ḓitsireledza

Vhukhohe vhu ḓitsireledza kha zwipondi zwi no nga phunguhwe nga u dzula vhu kha tshikhuvhugu. Vhu thathedza tshipondi. Vhu ita tshikhuvhugu, ha kukumusa miṱana ho imisa maveve (ṅwenze). Hezwi zwi ita uri hu kukumuwe hu vhonale vhuhulwane hu vhuhulwane. Hu ita muungo u no nga u kona na u hwasa hu tshi pfela swina mare u itela u ḽi tshuwisa, vhu ita na u pala buse.

Fhedzi a hu koni u ita ngaurali arali tshipondi tshi tshi khou bva tshi muyani, u fana na goni. Ni vhona u nga zwi ḓa hanihani? Musi goni ḽi tshi ḓa u doba lukhohesoga, vhu shavhela milindini kana zwiṱakani zwa mipfa. Fhedziha, arali goni ḽa sokou bvelele, vhukhohesoga hu tsireledza vhana nga u vha kuvhatedza nga mivhili yaho. Goni ḽi nga doba mme ḽa ṱuwa nae.

Kha ri ṅwale

Ñwalani phara i no bula uri lukhohesoga lu ditsireledza hani kha zwipondi. Ro dzula ro thoma fhungo li re thoho ya nganetshelo.

Vhukhohesoga vhu a kona u ḓitsireledza kha zwipondi.

Maipfi maswa

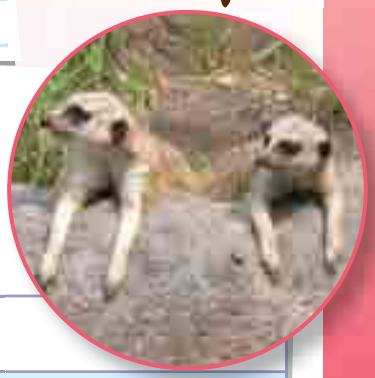

Kha ri ṅwale

Dzhenisani zwidevhe mafhungoni a re afho fhasi.
Ro dzula ro ni itela la u thoma.

"Hei, phunguhwe asiyo!" hu vhidzelela lukhohe lwa mulindavhaṅwe.
Ri nga ya u vhona vhukhohesoga? Johan a vhudzisa.
Vhukhohesoga hu eḓela zwilaloni milindini, ha ṱalutshedza mudededzi.
Goni ḽo hwala lukhohesoga! hu vhidzelela Jabu.
Ni fanela u sielisana u dembetita, hu amba mudededzi.
Ndo vhona lukhohesoga na goni zuu, ndi Thabo a tshi ralo.

Tshiitisi na Mvelelo
Ro no sedza zwiitisi na mvelelo. Tshiitisi ndi tshi no ita uri zwithu zwi bvelele. Mvelelo ndi tshithu tshine tsha itea.
Tsumbo: **Arali** na funga geḓela, **izwo** maḓi a ḓo vhila.
Ni a kona u vhona uri tshipiḓa tshi no ri "arali" tshi ri vhudza nga tshiitisi, ngeno "izwo" tshi tshi ri vhudza nga mvelelo.

Kha ri ṅwale

Livhanyani mafhungo aya ni tshi sumbedza tshiitisi na mvelelo.

Arali zwipuka zwi tshi tshila zwothe,		**izwo lu nga kona u sevha vhaṅwe uri hu na tshira tshine tsha khou da.**
Arali tshipuka tshi na nala ndapfu dzo khwathaho,		**izwo a hu na na luthihi lu no do tutshela kule.**
Arali zwa ima nga milenzhe ya murahu zwo tou tswititi, nga matsheloni,		**izwo tshi do kona u bwa fhasi ha mavu.**
Arali muta wothe wa thoma u ita phosho u sa fhumuli,		**izwo masana a duvha a do vhu dudedza.**
Arali lukhohesoga lwa mulindavhaṅwe lwa ima lwo linda,		**izwo vhu do kona u thusana.**

Datumu .....

59 Ndi lukhohesoga (tshihoho)

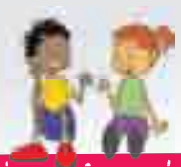

Kha ri ambe

Diiteni lukhohesoga. Mulovha no vuwa nga matsheloni na vhuñwe vhukhohe. Zwino ri vhudzeni nganetshelo ya zwe zwa bvelela. Bulani uri no la zwiliwa zwifhio na zwe zwa bvelela musi ni tshi ponya u liwavho na inwi. Ni elelwe uri hezwi zwithu zwo bvelela tshifhingani tsho fhelaho.
Shumani nga dzipara ni tshi fhedzisa hoyu mepe wa muhumbulo ni kone u ñwala nganetshelo yanu nga maipfi anu.

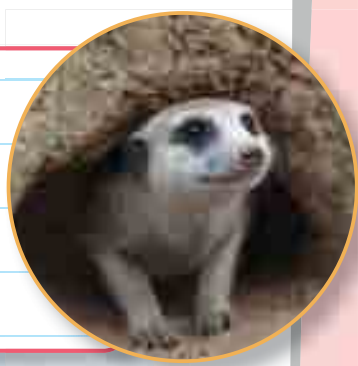

Tshilaloni

Ri tshi khou la ludifhaho

Nga matsheloni

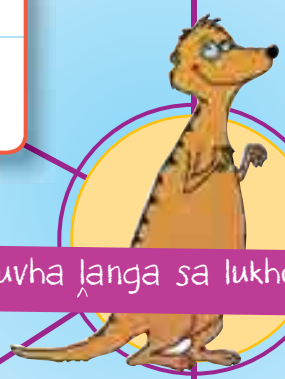

Duvha langa sa lukhohesoga

Ri dzumbama goni

Ri zwima zwipondwa

Ri a ditsireledza

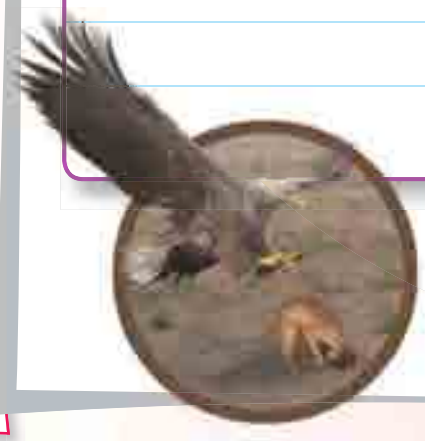

Maipfi maswa

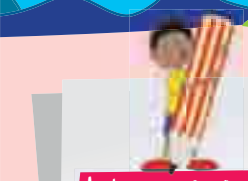

Kha ri ñwale

Shumisani mbuno khulwane kha mepe wa muhumbulo kha phara yanu. Ñwalani mushumo wanu kha bammbiri la mvetamveto. Ni kone u ñwala nganetshelo yanu nga vhuya nga vhudele.

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

60 Phosiṱara ya muṱa wa vhukhohesoga

Kha ri ite nyito

Olani phositara ya u tutuwedza vhathu uri vha tsireledze vhukhohesoga. Kha phositara yanu bulani mafhungo a uri

- **ndi nga mini ri tshi ri vhu na mita**
- **vhu tshila nga ndilade nahone ngafhi**
- **vhu wana zwiliwa nga ndilade**
- **vhu ditsireledza nga ndilade**

Maipfi maswa

Kha ri ite nyito

U swika zwino naṅwaha no no vhala tshaka dzo fhambananaho dza nganetshelo na dziatikili.
Mushumo wa maṅwalwa aya ndi mini? Liṅwe na liṅwe la maṅwalwa aya lo ṅwalelwa mini?

Ṅwalani tshifhambano tsini na mushumo wa ḽiṅwe na ḽiṅwe ḽa maṅwalwa a tevhelelaho.

	U mvumvusa	U tsivhudza	U ṱuṱuwedza
Vhukhohesoga hu tshila nga nḓilaḓe			
Buvhi ḽi tshi wana milenzhe misekenesekene			
Milayo miswa ya fola i tsireledza vhana			
Manifesito wa mavu: Ri sima mavu a vhukuma			
Vhusiku vhu no mangadza			

Kha ri ṅwale

Ṅefhungo na mapfanisi na maiiti zwi shuma zwoṱhe. Fhungoni ḽi songo khakheaho, ṅefhungo na ḽipfanisi na ḽiiti zwi a tendelana siani ḽa tshivhalo. Ḽipfanisi ḽi "pfanisa" ṅefhungo na maṅwe maipfi fhungoni, sa maiti. Hezwi zwi amba uri arali ṅefhungo e kha vhuthihi, ḽipfanisi na ḽone ḽi tea u vha kha vhuthihi, arali ṅefhungo e kha vhunzhi ḽipfanisi na ḽone ḽi tea u vha kha vhunzhi. Lavhelesani tsumbo khedzi.
1. **Lukhohesoga lu** bwa mulindi. (lukhohe luthihi)
2. **Vhukhohesoga vhu** bwa dindi. (vhukhohe ndi vhunzhi)

Itani uri nefhungo muñwe na muñwe a fane na lipfanisi lawe.
Talelani nefhungo ni nange lipfanisi line na do li "livhanya" na nefhungo.

1. Vhukhohesoga **vhu**/**lu** in the Northern Cape, Botswana and Namibia.
2. Musidzana **vha**/**u** tamba netiboḽo kha thimu khulwane.
3. Vhatukana vhavhili **vha**/**u** tamba vhoṱhe nga thoyi dza goloi.
4. Magoni mavhili **a**/**li** zwima vhukhohesoga ha vhana.
5. Tshikolo **tshi tshi**/**ku tshi** bva ri ḓo ya u vhona mabuvhi mulamboni.
6. Zwikoli **zwi**/**tshi** ḓifha zwo bikiwa.

Olani nyanetshelo iyi.
Goni li tshi khou fhufha muyani li tshi sedza fhasi la vhona mme a vhukhohesoga o kuvhatedza vhana vhawe tshitakani tsha mipfa. La tsa li tshi khou da u bata lukhohesoga nga manala alo. Fhedzi vhukhohe ha shavhela milindini.
Hu na zwipida zwiraru zwa nyanetshelo iyi. Olani tshifanyiso tsha tshipida tshiñwe na tshiñwe zwikhalani izwi.

Kha ri ite nyito

Datumu

61 Nganetshelo dza kale dza doḽofini ndi dzone?

Kha ri vhale

No no vhuya na pfa nga nganetshelo ya uri doḽofini dzo thusa vhathu nga ndilade?

Kale miṅwahani ya zwigidi zwiṱanu ho ṅwalwa nganetshelo i no amba nga doḽofini na mutukana wa tshishai. Mutukana wa tshishai u thoma vhukonani na doḽofini ye ya vha i tshi dzula lwanzheni tsini na ha hawe. Ḓuvha ḽiṅwe na ḽiṅwe o vha a tshi vhidzelela a ri: "Simo", Simo ya ḓa khae. Mutukana uyu na doḽofini ho swika he vha vha khonani khulu, nahone Simo o vha a tshi beba uyu mutukana a mu isa tshikoloni tsha kusi kwa henefho tsini. Fhedziha nganetshelo iyi a i fheli zwavhuḓi. Uyu mutukana hu swika hune a lovha lwe Simo a sala a tshi mu ṱuvha nga maanḓa ha swika hune na ene a lovha nga u ḽa mbilu.

Kha ri ambe

Ni vhona u nga nganetshelo ya Simo ndi ya vhukuma? Dolofini dzi a ita zwithu zwo raliho vhutshiloni? Kana i sokou vha nganetshelo ya kale?

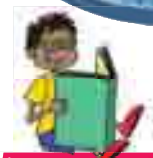

Kha ri vhale

Nganetshelo ya vhukuma ya dolofini khei i no bva New Zealand. Na yone ndi nganetshelo ya kale.

Times ya New Zealand **Ṱhafamuhwe 1956**

Doḽofini i vha muphulusi

Muvhali o rumela nganetshelo iyi ya doḽofini i no pfi Opo ye ya vha i tshi dzula bitshini ya Opononi. Muthu ane Opo ya mu funesa ndi Sarah Ross, fhedzi i funa muthu muṅwe na muṅwe ane a bambela lwanzheni. Opo i a ḓa khae musi Sarah a tshi i vhidzelela nga dzina ya dzula nae i tshi khou tamba na vhabambeli. I a sendela vhathuni ya tenda vha tshi i vhanḓavhanḓa. I pfana na u tamba na u vhonelelwa. I a kona u bammbisa bola na u i gavha musi i tshi khou bambela i tshi ita tshinzienzie. Tshiṅwe tshifhinga i dia tshinwi ya dovha ya thunyuwa hafhu yo vhea boḓelo ḽa biya kha ningo. Vhathu vhoṱhe vha tou fa nga zwiseo lune na yone ya pfa u nga i khou seisa vhathu nga miswaswo. I tou pfa hu honehone musi vhathu vha tshi i vhandelela zwanḓa. Sarah o takala nga maanḓa e na khonani i no nga iyi.

Maipfi maswa

Nganetshelo i tevhelaho ya doḽofini ndi ya zwithu zwe zwa bvelela zwenezwino.

Ḽa 4 ḽa Lambamai 2013 kha The Ocean City Maryland News

Doḽofini i re na bvumo yo vhonala Ocean City Waters

Nga masiari a Swondaha, nga ḽa 4 Lambamai, vhaṅwe vhathu vho vha vha tshi khou rea khovhe ngei West Ocean City. Vha si gathi vha vha vhatukana, vha humbula u humela vhuimazwikepe vha bvumisa gungwa ḽavho.

Hu si kale vha vhona doḽofini i tshi khou ḓa khavho. Vho vha vha sa ṱoḓi u i huvhadza, zwino vha mbo ḓi dzima nzhini. Doḽofini ya bambela u vhuya u swika i tshi sendela tsini na gungwa ya ima maḓini ya mwethuwa. Vhatukana vha bvisa seḽefounu dzavho vha thoma u i dzhia zwinepe.

Mashaka a muṅwe wa avha vhatukana vho vha vhe kha tshikepe tshi re henefho tsini na vhone vha ima uri vha ṱalele zwe zwa vha zwi tshi khou bvelela. Vha imisa gungwa ḽavho mithara dza 100 u bva kha gungwa ḽa vhatukana.

Doḽofini iyi i no takalela vhathu ya ya kha ḽiḽa gungwa ḽa vhuvhili ya fhufha i tshi bva maḓini uri i kone u lumelelisa avha vhaeni. Yo vha i tshi nga i khou ṱoḓou gogoḓedza ṱhoho yayo kha gungwa. Muṅwe munna a i kwama. Doḽofini ya bambela i tshi humela murahu kha ḽiḽa ḽiṅwe gungwa.

Vhatukana vho sala vha tshi zwi wana ngamurahu uri ho vha hu Doḽofini 56, doḽofini i no ḓivhea nga maanḓa ine vhoradzisaintsi vha khou i guda. Vho vha vho vhofhelela nomboro 56 kha mveki u itela uri vha kone u i tevhela musi vha tshi ita risetshe. I na miṅwaha ya 30 i tshi khou ḓi bambela henefha. Tshiṅwe tshifhinga yo vha i tshi fhufha i tshi ṱoḓa u livhuhiwa. Ndivhuho ya hone ndi khovhe.

kha ri ṅwale

Musi no no vhala atikiḽi idzi tharu dza doḽofini, ni nga nweledza mvumbo dza doḽofini nga nḓilaḓe?

Ri a ṱalukanya uri ndi nga mini doḽofini dzi tshi funa vhathu ngaurali? Ri nga zwi ṱalukanya hani?

Doḽofini dzi pfana na u vhanḓiwa. Ndi tshipuka tshifhio tshiṅwe tshine na tshone tsha pfana na u vhanḓiwa?

Teacher

Sign:

Date:

Datumu

62 Mańwe hafthu nga doḽofini na khovhe ya vhimbi

Kha ri vhale

Samusi ni tshi zwi divha, dolofini na khovhe dza vhimbi a si khovhe ndi zwimami. Ni divha zwifhio nga khovhe dza vhimbi?

Doḽofini na khovhe dza vhimbi dzi bambela lwanzheni, fhedzi dzi a mangadza ngauri a si khovhe ndi zwimami. Doḽofini ndi ṱhukhu nga maanḓa kha khovhe dza vhimbi, zwino ri ḓivha zwinzhi nga doḽofini u fhira khovhe dza vhimbi. Khovhe dza vhimbi dzo hulesa. Lushaka luhulwanesa lwa khovhe ya vhimbi lu na vhulapfu ha mithara dza 34 nahone dzi lemela thani dza 140. Ndi tshone tshipuka tshihulwanesa shangoni. Lushaka lwa khovhe ya vhimbi ṱhukhusa lu na vhulapfu ha mithara dza 3.

Khovhe dza vhimbi na doḽofini vhuvhili hadzo zwi na phosho. Doḽofini dzi amba dzoṱhe nga u lidza khombole, u lidza tsańwa kana u vhovhola. Dzi shumisa na luambo lwa miraḓo ya muvhili. Khovhe dza vhimbi dza thunda dzi ita miungo ya u davhidzana na dziṅwe sa "u kuma", "u gomela", "khafukhafu", "u pfumbula" na "u huvha".

Musi ṅwana wa doḽofini a tshi tou bva u bebwa mme awe vha dzula vha tshi khou lidza muludzi, ndi u itela u ḓowedza ṅwana muungo uyu u itela uri a vha ḓivhe. Vhathu vha no guda zwa doḽofini vha humbula uri doḽofini iṅwe na iṅwe i na muludzi wayo yone iṋe une ya aluwa nawo u bva i tshee ṅwana, zwi ḓi tou fana na dzina ḽa muthu.

Khovhe dza vhimbi dzi imba nyimbo dzi fhasi lwazheni; nyimbo idzi dzi a kona u pfala vhukule ha khiḽomithara dza maḓana na maḓana, ngauri maḓi a tshimbidza muungo nga nḓila ya khwiṋe u fhira muya. Dzi ita dzi tshi shandula nyimbo dzadzo, fhedzi a ri ḓivhi uri ngani. Khovhe ya vhimbi i a dovhololа luimbo lwonolwo luthihi lunzhilunzhi, awara nnzhinnzhi kana maḓuvha a re na tshivhalo. Tshigwada tshithihi tsha khovhe dza vhimbi tshi nga imba luimbo luthihi vhege na vhege, dza lu shandula nga zwiṱuku nga zwiṱuku. Hezwi zwo fhambanana na kha zwiṋoni, zwine zwa kona u imba luimbo luthihi fhedzi tshifhinga tshoṱhe.

Doḽofini dzi ḓivhelwa u thusa vhabambeli na vharei vha khovhe. Dzo no ḓi vhuya dza vhoniwa dzi tshi khou tsireledza vhabambeli kha shaka nga u bambela dzo tanga vhabambeli kana dza yela shaka hu u dzi shushedza uri dzi shavhe. Bitshini ngei Buraziḽi, doḽofini dzi khadela khovhe kha vharei vha khovhe vho lindelaho khunzikhunzini dza lwanzhe dza vha "vhudza" uri vha athe mambule avho, Doḽofini dzi livhuhiwa nga khovhe dzine dza sutuka kha mambule a vhareakhovhe. Doḽofini dzi ḽa khovhe dzenedzi.

Kha ri ite nyito

Ni kha phere dza vhoiwe, itani uri muṅwe wa vhoiwe a ḓiite murei wa khovhe, muṅwe a vhe doḽofini. Murei wa khovhe u khou ita inthaviwu na doḽofini. Murei wa khovhe u vhudzisa doḽofini mbudziso dza uri i dzula ngafhi na uri i shuma mini. Murei wa khovhe u tea u vhudzisa mbudziso dzi no swika rathi, nahone doḽofini i tea u wana phindulo dzi tshi bva kha masiaṱari maṋa a re buguni iyi.

Musi ni na muñwe nga inwi, ñwalani mbudziso na phindulo, ni thome kha bammbiri ḽa mvetamveto ni kone u ñwala kha siatari li tevhelaho nga vhudele. Ni tea u vha na mbudziso na phindulo dzi no swika rathi.

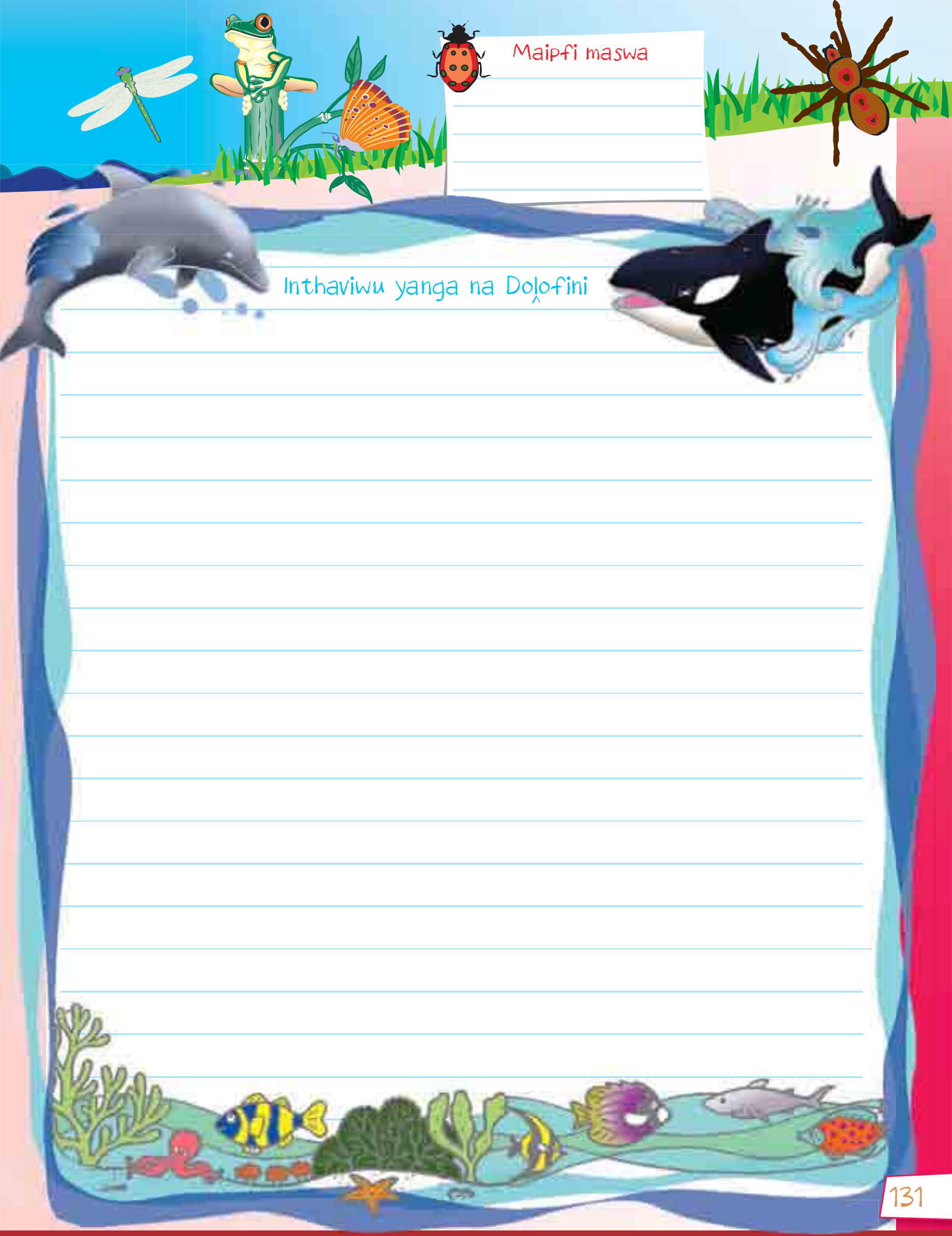

Maipfi maswa

Inthaviwu yanga na Dolofini

Datumu.....

63 Luambo lwa dolofini

Zwiñwe hafhu nga mataluli

Ndi kanzhi ni tshi ita nḓowenḓowe ya u shumisa maṱaluli. Ni ḓo elelwa uri ḽiṱaluli ndi ipfi ḽi no ṱalutshedza kana u ṱalula dzina kana ḽisala. Maṱaluli a ni vhudza uri muthu, fhethu kana tshithu tsho tou itisa hani. Tsumbo, "mmbwa" ndi dzina, fhedziha,ndi mmbwaḓe? Uri mmbwa "tshena, khulwane ya maveve" zwi ri vhudza zwinzhi nga hei mmbwa. **Mataluli a a kona u ri vhudzavho na nga tshivhalo. "Hu na vhagudi vha fumisumbe kilasini yashu." "Fumisumbe" ndi litaluli.**
Maṱaluli a dovha a fhindula mbudziso: "-ifhio?" Tsumbo:

- **Idzi khovhe dzi tshila nga ndilade? (dzifhio)**
- **Dolofini iyi i khou ita mini? (ifhio)**
- **Dzila dolofini dza mipengo dzi bva ngafhi? (dzifhio)**

Maṅwe maṱaluli a ṱalutshedza tshithu nga u bula muṋe watsho. Maipfi a no ri "yanga", "yaṋu", "yawe", "yau" na "yavho" ndi maṱaluli a vhuṋe. Maipfi aya a vhonala a tshi fana na masala. Tsumbo ndi: "bugu yanga", "mmbwa yawe", "zwienda zwaṋu" Madzina na one a a kona u vha maṱaluli u fana na masalamaṱaluli. Lavhelesani hezwi: "Ho xela ya Maemu", "Ndo vhona tsha Vho Mutsila".

Kha ri ńwale

Hwayani ipfi line la si vhe litaluli.

khulu	nga luvhilo	bammbiri	tshizheuzheu
tshisekene	nga u ongolowa	tshi penyaho	a no ḓifha
mutswuku	gidima	tshitete	lebula
nga u ṱavhanya	tshiswa	tshi no dudela	mudala

Maipfi maswa

Kha ri ṅwale

Zwino talelani litaluli kana mataluli fhungoni liñwe na liñwe.

Hu ḓo dzheniswa zwidulo zwidala na zwitswuku tshiṱediamu tshiswa.
Ho vha hu na misiamelo ya vhuphuvhephuvhe na nguvho dzi no dudela kha mmbete wa kale.
Muoli a re na bvumo o ola hezwiḽa zwifanyiso zwavhuḓivhuḓi zwi re buguni yaṋu.
Ndi khou ya u vhona nnḓu ya muzwala wanga a re na goloi tswuku.
Hu na maluvha mararu a mivhala yavhuḓi.
O baka khekhe i no ḓifha ya tshokoḽethe.
Ndi kuṋoni kuṭuku kwa mathenga matswuku.
Kumangana kuṭuku, kutshena, kwo ṅwaya ṯafula ntswa.

Zwino maṯaluli e na a talela a ṇanguludzeleni kha garaṯa hedzi.

Tshivhalo

Mivhala

Saizi

Mubvumo

Lushaka

Muthetshelo kana munukho

Teacher

Sign:

Date:

Datumu .....

64 Tsenguluso ya bugu

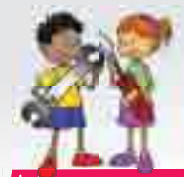

Kha ri ite nyito

No vhala nganetshelo na maṅwalwa matsivhudzi a re na tshivhalo buguni heyi. Ndi maṅwalwa afhio e a ni takadzesa?

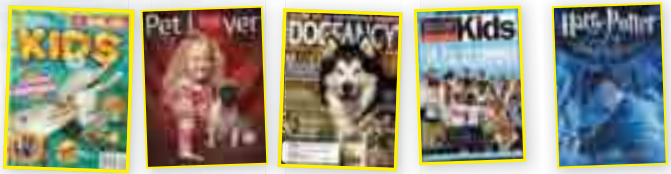

Ni pfana na maṅwalwa afhio nga maanda? O ni takadza?	√	X
Atikiḽi ya Vhukhohesoga (zwihoho)?		
Nganetshelo ya buvhi ḽi no pfi Anansi?		
U vhala mafhungo a no kwama mutakalo na mivhili yashu?		
Zwirendo na raimi dza u tamba?		
Mafhungo a mutsho?		
Nganetshelo ya "Munna we a renga murunzi"?		
Mafhungo a nyambo dzine ra amba phurovintsini dzo fhambananaho?		
Lungano lwa Sankambe, Khovhe ya vhimbi (Vho Vhimbi) na Muzhou?		
Mafhungo a pulanete?		
Nganetshelo dzi no nga ya ngweṇa kha "Vhusiku vhu no mangadza"?		
Mafhungo a fhethu huṅwevho sa Antakitika?		
Muvhigo nga ṅwana wa tshikolo wa musidzana we a phulusa mutukana we a vha a tshi khou nwela khothe?		
Vhalani thikhi dzaṇu.		

Arali ni na thikhi nnzhi kha muvhala wa pinki zwi amba uri ni pfana na u vhalela tsivhudzo. Arali ni na thikhi nnzhi kha muvhala mudala zwi amba uri ni pfana na u vhalela u ḓimvumvusa.

Kha ri ṅwale

Zwino ñwalani tsenguluso ya bugu ye na i vhala na diphina ngayo. Jenisani mafhungo a tevhelaho.

Dzina ḽa bugu	
Muṅwali	
Puḽoto Hu bvelela mini kha nganetshelo?	
Fhethuvhupo Iyi nganetshelo i bvelela ngafhi, lini?	
Vhaanewa Vhathu vha re kha nganetshelo iyi ndi vhonnyi?	
Thero Nganetshelo i khou amba nga mini? Mulaedza wa nganetshelo iyi ndi ufhio?	
Muanetsheli Ndi nnyi a no khou anetshela nganetshelo?	
Zwe nda zwi takalela Ndi tshipiḓa tshifhio tshe tsha vha tshone tshavhuḓisa kha iyi nganetshelo?	
Themendelo Ndi ngani ni tshi nga themendela iyi nganetshelo khonani yaṋu?	

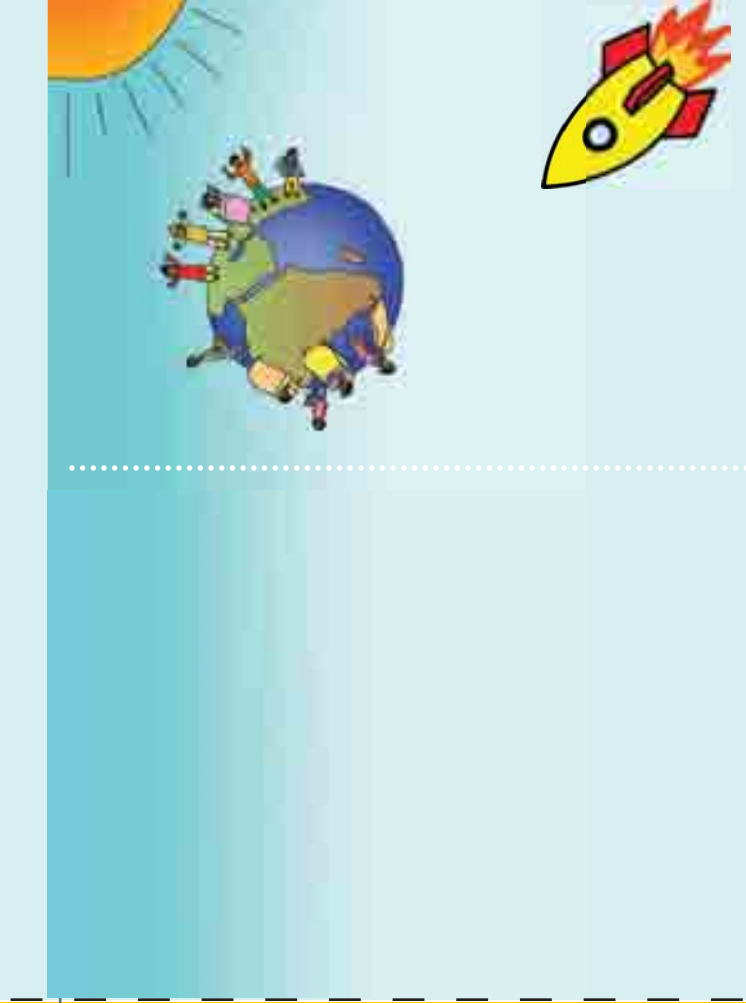

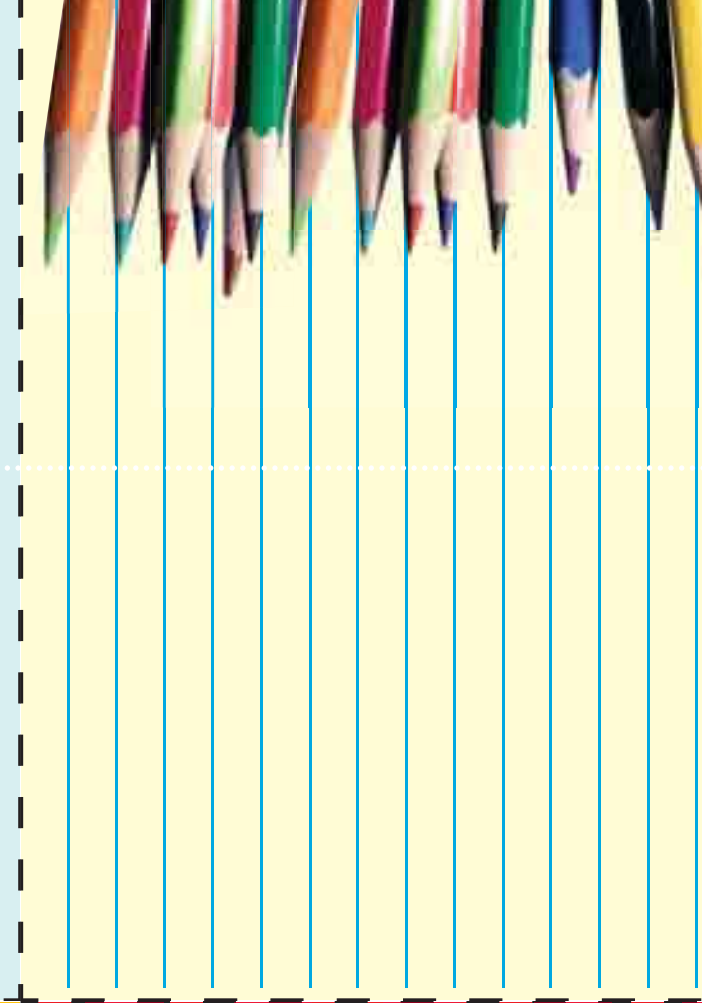

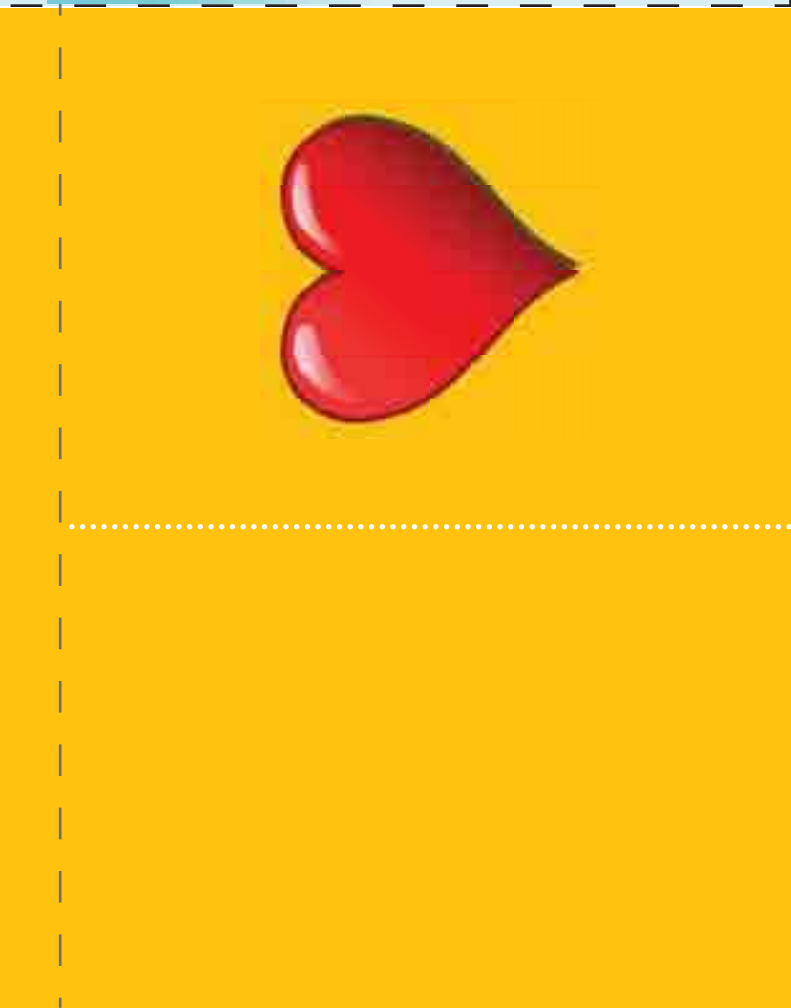

BLACK

BLUE

2

5

GREEN

BROWN

6

MAYBE

NO WAY

THAT'S IT

NO

1

CAN BE

CORRECT

FALSE

YES

3

4

ORANGE

RED

8

7

YELLOW

PURPLE

Instructions:

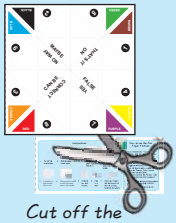

1. Cut off the instructions.

2. Fold the paper in half and in half again.

3. Unfold it and place it printed side down.
4. Fold up all 4 corners so that the points meet in the middle.
5. It should now look like this.

6. Flip it over.
7. Fold up all 4 corners so that the points meet in the middle.

8. It should now look like this.

9. Fold it in half.

10. Work your fingers into the corners so that the creases form the four points.

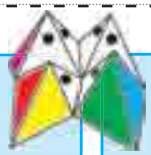

How to use the Fun Finger Fortune:

1. Have a friend ask a "Yes or No" question. (like "am I pretty?" or "Does Sam like me?")
2. Ask them to pick a color. Spell out the color "R" - "E" - "D" while opening and closing the Fun Finger Fortune Teller in opposite directions with each letter.
3. Then ask them to pick a number from where the Fortune Teller was left open after the last letter.
4. Now open and close the Fortune Teller in opposite direction that number of times.
5. Now have them pick one of the numbers showing. Pull up the flap with that number on it...
and your answer will be revealed.

